

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

BAĞIMSIZLIK SONRASI AZERBAYCAN'IN
GÜVENLİK VE DIŞ POLİTİKASININ TEMEL
PARADİGMALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Fikret BİRDİŞLİ

HAZIRLAYAN
Kamil HÜSEYİNLİ

MALATYA-2022

ONUR SÖZÜ

Hazırladığım yüksek lisans tezimin tüm aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara uyduğumu, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını, çalışmada direk ve dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserleri Kaynakça kısmında birleştirerek sunduğumu, tezimin her unsurunu enstitü yazım kılavuzuna uygun yazdığımı taahhüt ve beyan ederim.

Kamil HÜSEYİNLİ

ÖNSÖZ

Öncelikle bize (yabancı uyruklu öğrencilere) yüksek lisans yapma olanağı sağlayan, Türkiye Cumhuriyeti Devletine minnettar olduğumu belirtmek isterim. Bölgesel ve Küresel olarak bu kadar çok tehditlerin var olduğu dünya içerisinde bizler ve tüm sevdiklerimiz vatan bildiğimiz bu topraklarda güven, barış ve huzur içerisinde yaşayalım diye çaba gösteren herkese özellikle de canlarını feda eden Aziz Şehitlerimize ve Gazilerimize sonsuz teşekkürlerimi ve minnet duygularımı sunarım. Yüksek lisans öğrenimim boyunca katkılarıyla hayatıma değer katarak zorlukların üstesinden gelebileceğimiz inancını bizlere öğreten değerli hocalarım, danışman hocam Doç. Dr. Fikret BİRDİŞLİ ve bölüm başkanı Prof. Dr. Ahmet KARADAĞ'a desteklerinden dolayı teşekkürlerimi sunar, ders ve tez döneminde bana maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen çok değerli ailem ve arkadaşlarım doktora öğrencileri Aynur BAŞURGAN'a ve Ali ATILGAN'a katkılarından dolayı şükranlarımı sunarım. Yazmış olduğum bu tezi, aileme ithaf ediyorum.

BAĞIMSIZLIK SONRASI AZERBAYCAN'IN GÜVENLİK VE DIŞ POLİTİKASININ TEMEL PARADİGMALARI

ÖZET

Realizme göre dış politikanın en önemli hedefi güvenliği sağlamaktır. Dolayısı ile güvenlik politikaları diğer devlet politikaları içinde referans niteliği taşıyan üst düzey politika (high politic) alanıdır. Ekonomik ve sosyopolitik açıdan gelişmiş devletler ise dış politikada realizmden rasyonalizme göre kayış yaşayarak toplumsal refahı ön sıralara koyarlar. Fakat bağımsızlığını henüz edinmiş ya da eski sömürge ülkelerde bu demokratik ideallere ulaşmak biraz daha zaman alacak olan bir idealdir. Bu kapsamda söz konusu ülkelerde dış politikanın nasıl bir evrimsel süreçten geçtiği akademik alanda araştırılan konular arasında yer alır.

Bu tez çalışması uzun yıllar Sovyetler Birliği'nin bir parçası olarak kalmış ve 1991 yılında bağımsızlığını elde etmiş bir Trans- Kafkasya ülkesi olan Azerbaycan'ın güvenlik ve dış politikasının nasıl geliştiği, hangi koşullar altında biçimlendiği sorusu üzerine odaklanmıştır.

Azerbaycan jeopolitik konumu ve sahip olduğu potansiyel açıdan trans-Kafkasya'nın en büyük ve en önemli ülkesidir. İran, Rusya ve Türkiye arasında yer alması, Hazar ve Karadeniz arasında bir geçiş coğrafyası olması ve zengin petrol kaynakları onu jeopolitik açıdan oldukça önemli kılmaktadır. Bu nedenle gerek Sovyet döneminde merkezi yönetimin gerekse bağımsızlık sonrası diğer merkez ülkelerin Azerbaycan'a olan ilgisi sıcaklığını korumaya devam etmektedir. Sovyet döneminin çevreyi bağımlı kılan politikaları Azerbaycan'ın bağımsız politikalar izlemesini güçleştirmiş dış politikada denge unsurunu gözetmeyi zorunlu kılmıştır. Bağımsızlığının ilk yıllarından itibaren bu dengeyi Azerbaycan lehine değiştirmek için dönemler halinde gelişen ve uluslararası toplumla olan ilişkilerini giderek artıran politikalar izlenmiştir. Bu politikalar tarafsızlık, bağlantısızlık ve güç dengesi şeklinde kendini gösterir. Stratejik ortaklıklar yoluyla korunmaya çalışılan enerji güvenliği ise bu politikanın proaktif yönünü oluşturur.

Anahtar Kavramlar: Azerbaycan, Dış Politika, Güvenlik Politikası, Güç Dengesi, Takılma

MAIN PARADIGMS OF POST-INDEPENDENCE AZERBAIJAN'S SECURITY AND FOREIGN POLICY

ABSTRACT

According to realism, the most important goal of foreign policy is to provide security. Therefore, security policies have been accepted as the high-level policy area that has the quality of reference among other state policies.

On the other hand, developed countries, put social welfare at the forefront by experiencing a shift from realism to rationalism in foreign policy. Nevertheless, achieving these democratic ideals for independent states or former colonial countries is an ideal that will take some time. In this context, the evolutionary process of foreign policy has been the best topic for academicians and researchers. So, this thesis focuses on the question of how the security and foreign policy of Azerbaijan has been developed and shaped from the time of its independence as a Trans-Caucasian country.

Azerbaijan is the largest and most important country of the trans-Caucasus in terms of its geopolitical position and potential. To be located between Iran, Russia, and Turkey, and become a transition country from the Caspian Sea to the Black Sea, and fossil resources make it very important geopolitically.

Hence the central government of the Soviet Union and the other major powers after the independence tried to keep a close relationship with Azerbaijan till nowadays.

The policies of the Soviet period that made the periphery dependent made it difficult for Azerbaijan to follow independent policies after the independence and made it necessary to observe the balance element in foreign policy.

Since the first years of its independence, Azerbaijan followed a policy to change this balance of power in favor of Azerbaijan and gradually increased its relations with the international community.

Therefore, security and foreign policy of Azerbaijan manifest themselves in the form of neutrality, non-alignment, and balance of power. Energy security, which is tried to be protected through strategic partnerships, constitutes the proactive aspect of this policy.

Keywords: Azerbaijan, Bandwagoning, Foreign Policy, Power of Balance, Security Policy.

BAĞIMSIZLIK SONRASI AZERBAYCAN'IN GÜVENLİK VE DIŞ POLİTİKASININ TEMEL PARADİGMALARI

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ.....	ii
ÖNSÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
HARİTALAR LİSTESİ.....	ix
TABLolar LİSTESİ.....	x
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR.....	xii
1. GİRİŞ	1
2. AZERBAYCAN ÜKLE ETÜDÜ	7
2.1. Azerbaycan'ın Tarihi	7
2.2. Azerbaycan'ın Yönetim Şekli ve Siyasi Yapısı	11
2.3. Azerbaycan'ın Demografik Yapısı	15
2.4. Azerbaycan'ın Ekonomik Yapısı	19
2.5. Azerbaycan'ın Enerji Kaynakları.....	21
2.6. Azerbaycan'ın Jeopolitik Önemi.....	26
3. TEORİK ARKAPLAN: DIŞ POLİTİKA VE GÜVENLİK POLİTİKASI.....	32
3.1. Dış Politika Kavramı ve Dış Politikayı Etkileyen Faktörler	32
3.1.1. Realist Yaklaşımlar	38
3.1.2. Liberal ve Konstrüktivist Yaklaşım	48

3.2. Dış Politikada Değişim ve Değişim Modelleri	52
3.2.1. Kontrol Listesi Modelleri	54
3.2.2. Yapısal Sınırlama Modelleri	55
3.2.3. Konjonktürel Modeller	55
3.3. Ulusal Güvenlik ve Güvenlik Politikasını Etkileyen Faktörler	56
3.3.1. Klasik Güvenlik Yaklaşımı	65
a. İdealizm	66
b. Realizm	69
c. Liberalizm	71
d. Marksizm	75
3.3.2. Eleştirel ve Konstrüktivist Yaklaşımlar	78
a. Eleştirel Yaklaşımlar	78
b. Konstrüktivist Yaklaşımlar	86
3.4. Güvenlik ve Dış Politika Stratejileri	91
3.4.1. Tarafsızlık	91
3.4.2. İzolasyon (Yalnızcılık)	94
3.4.3. Bağlantısızlık	94
3.4.4. İttifak Oluşturma	95
3.4.5. Güç Dengesi	97
3.4.6. Emperyalizm	97
4. BAĞIMSIZLIK SONRASI AZERBAYCAN'IN DIŞ VE GÜVENLİK POLİTİKASI	99
4.1. Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Dış Politikasının Temel Parametreleri ve Dış Politikayı Etkileyen Faktörler	103
4.1.1. Normatif Parametreler ve Faktörler	111
4.1.2. Formel/Biçimsel Parametreler ve Faktörler	116

4.1.3. Azerbaycan Dış Politikasının Temel Sorun Alanları	125
a. Azerbaycan'ın Bağımsızlık Sonrası İç Sorunları.....	125
b. Azerbaycan'ın Bağımsızlık Sonrası Dış Sorunları	125
4.2. Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Güvenlik Politikasının Temel Parametreleri ve Güvenlik Politikasını Etkileyen Faktörler.....	126
4.2.1. Azerbaycan'ın Algıladığı Tehditler ve Temel Sorun Alanları	128
4.2.2. Azerbaycan'ın Güvenlik Çıkarları ve Güvenlik Hedefleri.....	133
4.3. Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan'ın Güvenlik ve Dış Politika Stratejisi	135
5. AZERBAYCAN DIŞ VE GÜVENLİK POLİTİKASININ REALİZASYONU.....	141
5.1. Azerbaycan'ın Dış Politikası Hedeflerini Gerçekleştirme Araçları ve Başarma Oranları	141
5.2. Azerbaycan'ın Güvenlik Politikası Hedeflerini Gerçekleştirme Araçları ve Başarma Oranları	148
6. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	163
KAYNAKÇA.....	168
EKLER.....	191
Ek-1. Azerbaycan'ın Katıldığı Uluslararası Çevre Sözleşmeleri.....	191
Ek-2. Azerbaycan'ın İmzaladığı İkili Çevre Anlaşmaları.....	192
Ek-3. 1990 Sonrası Diplomatik İlişkiler Kurulan Afrika Bölgesi Ülkeleri	194
Ek-4. 1990 Sonrası Diplomatik İlişkiler Kurulan Amerika Bölgesi Ülkeleri.....	195
Ek-5. 1990 Sonrası Diplomatik İlişkiler Kurulan Asya ve Okyanusya Bölgesi Ülkeleri	196
Ek-6. 1990 Sonrası Diplomatik İlişkiler Kurulan Avrupa Bölgesi Ülkeleri.....	197
Ek-7. Azerbaycan'ın uluslararası örgüt ve ya kuruluş üyelikleri.....	198

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1. Azerbaycan Fiziki Haritası	7
Harita 2. Azerbaycan Siyasi Haritası.....	10
Harita 3. Tarihi İpek Yolu (Azerbaycan)	28
Harita 4. Zangezur Koridoru	30
Harita 5. II. Karabağ Savaşı Sonrası Azerbaycan Dağlık Karabağ ve Çevresi	162

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Yıllara Göre Azerbaycan'ın Nüfusu	16
Tablo 2. Azerbaycan'ın Bölgelerine Göre Nüfus Yoğunluğu	16
Tablo 3. Azerbaycan Ekonomik Verileri	20
Tablo 4. Azerbaycan 2020 yılı Sanayi Üretim Hacmi	20
Tablo 5. Azerbaycan'ın Dış Ticaret Hacmi	21
Tablo 6. Azerbaycan'ın İthal ve Petrol Dışı İhraç Ürünleri.....	21
Tablo 7. Azerbaycan'ın Elektrik İhracat Tutarı	26
Tablo 8. Hermann ve Holsti'nin Kontrol Listesi Modelinin Arka Planı.....	54
Tablo 9. Azerbaycan-NATO işbirliğinin önemli ilişkileri.	152
Tablo 10. Birinci Karabağ Savaşı Zamanı İşgal Olunmuş Araziler.....	153
Tablo 11. Azerbaycan'ın II. Karabağ Savaşında Geri Aldığı Toprakları	161

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1. Azerbaycan’da Yıllara Göre Petrol Üretim ve Tüketimi.	23
Grafik 2. Azerbaycan’da Yıllara Göre Doğalgaz Üretim ve Tüketimi.	25
Grafik 3. Azerbaycan’ın Yıllık Elektrik Üretim, Tüketim ve İhracatı	26
Grafik 4. Azerbaycan’ın 1990 Sonrası Diğer Devletlerle Kurduğu Diplomatik İlişkiler.	123

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AÇG	: Azeri-Çırak-Güneşli
ADB	: Asya Kalkınma Bankası
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AHC	: Azerbaycan Halk Cephesi Partisi
AIDA	: Uluslararası Kalkınma Yardımı Ajansı
AIIB	: Asya Altyapı Yatırım Bankası
AİGK	: Asya'da Etkileşim ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı
AK	: Avrupa Konseyi
AKP	: Azerbaycan Komünist Partisi
AL	: Arap Devletleri Ligi
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BİO	: Barış İçin Ortaklık
BM	: Birleşmiş Milletler
BMMYK	: Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği
BTC	: Bakü-Tiflis Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı
BTE	: Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı
CCTS	: Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi
EBRD	: Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası
EİT	: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
ECOSOC	: Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi
FAO	: Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü

GCC	: Körfez İşbirliği Konseyi
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla
GUAM	: Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü
IAEA	: Kapsamlı Nükleer Test Yasaklama Antlaşması
IBRD	: Dünya Bankası
IDB	: İslami Kalkınma Bankası
IFC	: Uluslararası Finans Kurlusu
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF	: Uluslararası Para Fonu
IPAP	: Bireysel Ortaklık Eylem Planı
IPP	: Bireysel Ortaklık Programı
ISESCO	: İslam Dünyası Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
ITU	: Uluslararası Telekomünikasyon Birliği
İHA	: İnsansız Hava Aracı
KEİ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü
M.Ö.	: Milattan Önce
NAC	: Kuzey Atlantik Konseyi
NACC	: Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
NPT	: Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması
OCC	: Operasyonel Yetenekler Konsepti
OIC	: İslam İşbirliği Teşkilatı
OPCW	: Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü
POC	: Birleşmiş Milletler Posta Operasyonları Konseyi
SİHA	: Silahlı İnsansız Hava Aracı

SOCAR	: Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TACIS	: Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelerine Teknik Yardım
TANAP	: Trans-Anadolu Boru Hattı
TAP	: Trans Adriyatik Boru Hattı
TRACECA	: Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru
UNAPF	: Sürdürülebilir Kalkınma İçin Ortaklık Çerçeve Belgesi
UNECE	: Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu
UNESCAP	: Birleşmiş Milletler Asya ve Pasifik Ekonomik ve Sosyal Komisyonu
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
UNICEF	: Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu
UNIDO	: Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Örgütü
UNODC	: Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi
UNWTO	: Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü
UPU	: Dünya Posta Birliği
WHO	: Dünya Sağlık Örgütü
WIPO	: Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü
WMO	: Dünya Meteoroloji Örgütü
WTO	: Dünya Ticaret Örgütü

1. GİRİŞ

Bu çalışmanın konusunu, 1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin çökmesiyle birlikten ayrılarak bağımsızlığına kavuşan Azerbaycan'ın dış ve güvenlik politikaları oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmada, coğrafi konumu, enerji kaynakları, jeopolitik durumu gibi özellikleri ile öne çıkan Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası güvenlik anlayışı ve dış politika hedeflerinde yaşanan değişimin sebep ve sonuçlarının ortaya konması amaçlanmaktadır.

Realist teoriye göre devletlerin dış politikada öncelikli amaçları ulusal güvenliğin sağlanmasıdır. Bu nedenle dış politika ve güvenlik arasında sıkı bir ilişki bulunur. Bu ilişki diğer ana akım teorilerde de farklı düzeylerde kendisini gösterir.

Literatürde genel kabul gören tanımların odak noktasına göre bir ülkenin diğer ülkeler ile yürüttüğü ilişkilerin toplamına dış politika denilmektedir. Bu ilişkiler siyasi, ekonomik, hukuki, kültürel vb. alanları kapsayarak genişleyen tutum ve davranışlarını içermektedir (Sönmezoğlu, 1996: 149).

Dış politika aynı zamanda Uluslararası İlişkiler bilim alanının temel araştırma alanlarından biridir. Dış politika, bu kapsamda ülkelerin uluslararası alanda uyguladıkları politikaların nedenleri, karar süreçleri ve uygulamaya yansımaları incelenmektedir. Dış ilişkilerin yürütülme sebepleri ve bu uygulamaların diğer devletleri nasıl etkilediğini anlamaya odaklanan uluslararası ilişkilerin temel disiplininin birisidir ve ülkelerin diğer ülkelere karşı ortaya koydukları uygulamaları konu edinmektedir (Tayfur, 2014: 74). Dış politika uluslararası siyasal sorunlara bir devletin amaçları, hedefleri ve davranışları açısından bakmaktadır (Arı, 2011: 61). Farklı bir anlatımla, dış politikada devletlerin davranışları, dış politika tutumuna paralel olarak ortaya çıkmaktadır ve bu “dış politika uygulamaları” olarak da ifade edilmektedir (Tayfur, 2014: 74).

Dış politika davranışları, devletlerin gözlenebilir davranışları ve rastlantısal ya da öngörülmemiş davranışların tamamını kapsayacak niteliktedir. Bu çerçevede dış politika analizlerinin, dış politika süreci içerisinde yer alan; karar birimi (lider ve karar vericiler), ulusal kapasite, güç/etki ve imkanlar ile dış politika ortamının (genel ve özel, içsel ve dışsal ortam) yarattığı uygun tüm faktörleri analizlere dahil eden, bunların

birbirleri ile etkileşimlerini ve önceliklerini dikkate alan, belli bir metodoloji çerçevesinde yapılması gerekmektedir (Ereker, 2013: 47). Dış politika analizlerine konu olan ve diğer ülkelere yönelik olan tutum ve uygulamaları şekillendiren birçok unsur bulunurken, bu unsurların önde gelenlerinden biri de ulusal güvenlik kaygılarıdır.

Güvenlik her şeyden önce ontolojik bir duygudur. Güvenlik tarihsel süreç içerisinde zamanın şartlarına ve değişen durumlara uyarlanmış bir kavramdır. Bundan dolayıdır ki güvenlik sosyolojide, psikolojide, tarih alanında ve siyaset biliminde kendisini göstermiş ve böylece sosyal ve siyasal politikalar yoluyla günlük yaşamın yansımaları haline gelmiştir (Birdişli, 2017: 10-22).

Güvenlik kavramı her ülke için öncelikle; toprak bütünlüğü, yurttaşlarının refahı yaşaması, egemenlik haklarının dış askerî müdahale ve saldırılara karşı korunması ve uluslararası boyutta garanti altına alınması anlamına gelmektedir (Dedeoğlu, 2013: 21-24). Güvenlik politikaları ise bir ulusun toplumsal, iktisadi ve siyasi kurumlarının güvenliğini, diğer bir bağımsız devletten kaynaklanan tehditlere karşı artırmaya ve korumaya yönelik geliştirdiği politikalarlardır (Birdişli, 2007: 11). Bir ulusun güvenliğinde; ulusal güvenlik kavramı kadar önemli bir diğer kavram da uluslararası güvenliktir.

Çünkü uluslararası güvenlik realpolitikten idealpolitığe geniş alanı kapsayarak, bölgesel ve etnik çatışmalar, enerji güvenliği, uluslararası suç örgütleri ve terörizm ile göç sorunlarına kadar insanlığın yüz yüze kaldığı politik şiddet ile sağlık, çevre, yoksulluk ve sosyal sorunları kapsamaktadır (Birdişli, 2016a: 30). Dolayısıyla güvenlik odaklı dış politika uygulamaları uluslararası güvenlikle ilgili olguları içerecek birimde genişler.

Dış politika ve güvenlik konularının analizinde önemli kavramlardan bir diğeri de paradigmadır. Dış politika ve güvenlik paradigması ülkelerin dış politikalarının genel çerçevesini betimler ve bu çerçeve pek çok farklı nedene bağlı olarak ortaya çıkar ya da zaman içinde değişebilir (Beşikçi, 2016: 237). Örneğin coğrafya ve tarihsel süreçler paradigmanın belirlenmesinde önemli rol oynayan sabitelerdir (Özdemir, 2008: 9). Bu kapsamda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinden ayrılarak bağımsızlığını ilan eden ülkelerin yeni dönemlerinde izledikleri dış politikalarında bu tarihsel geçmişin izlerine rastlanması doğaldır.

Bunun yanı sıra bağımsızlığını elde eden bu ülkelerin uluslararası arenada yeni ilişkiler ve işbirlikleri arayışları içinde olmaları da beklenen bir durumdur (Şadıhanov, 2006: 10). Bu kapsamda Azerbaycan'da dış politika ve güvenlik alanında modern çağa uygun ve kendine politika arayışları içinde olan ülkelerden biridir.

Azerbaycan'ın, Rusya, Ermenistan, Gürcistan, Türkiye ve İran'la sınırları bulunurken, Hazar denizinden dolayı da Türkmenistan ve Kazakistan ile de komşudur. Azerbaycan, tarihi ipek yolunun geçtiği güzergâhta olması sebebiyle doğu ve batıyı birbirine bağlayan bir koridor özelliği taşımaktadır. Bu nedenle ekonomik, askeri ve politik olarak büyük önem taşıyan Azerbaycan'ın sahip olduğu enerji kaynakları ve Hazar Denizi jeopolitiği, Azerbaycan'ı tüm bu çerçevede bölgesel, küresel güçlerin gözünde önemli bir ülke haline getirmektedir (Özsoy, 2019: 451).

Azerbaycan'ın doğalgaz ve petrol konusunda sahip olduğu kaynaklar dış politika önceliğinin enerji konusu etrafında olgunlaşmasına neden olmaktadır. Azerbaycan'ın zengin doğal kaynaklarının dünya pazarlarına taşınması, ülke refahının yanında, diğer ülkeler ile ekonomik işbirliğini de geliştirecek nitelik taşır (Seferov, 2005a: 294).

Azerbaycan'ın coğrafya ve enerji kaynakları konusunda ki bu stabilitesine karşın siyasal yapısı tam olarak merkezileşmekten ve kurumsallaşmaktan henüz uzaktır. Bu nedenle Azerbaycan politikası daha çok lider odaklı yürümektedir. Bu realite ise dış politikaya dönemsel paradigma değişikliği şeklinde yansımaktadır. Bu nedenle Azerbaycan'ın bağımsızlığından günümüze geçen süre içinde izlediği dış ve güvenlik politikaları neoklasik realizm bağlamında iç ve dış faktörler ile lider kişiliği bağlamında incelenmek zorundadır.

Sovyetler Birliğinden ayrılarak bağımsızlığını elde etmiş olmak diğer eski Sovyet bağılısı ülkelerde de olduğu gibi Azerbaycan'a tamamen serbest hareket etme imkanı sağlamamıştır. Bu nedenle bağımsızlığın ilk dönemlerinde izlenen politikalar yumuşak bir geçiş sürecini içerir. Daha sonraki yıllar ise yeni yön arayışlarını yansıtır biçimde önce Türkiye'ye yönelme ardından Türkiye'yi de aşarak daha bağımsız ve bölge dışı/ötesi ilişkiler geliştirme biçimindedir. Bu paradigma değişikliği özellikle Haydar Aliyev döneminde daha belirgin hale gelmiştir (Aras, 2003: 2). Ayrıca Azerbaycan'ın diğer eski Sovyet bağılısı ülkeler gibi küresel ekonomiye entegre olma

abaları onu geçiş ekonomileri arasına katmakta ve çok yönlü politikalar izlemeye mecbur kılmaktadır.

Bu nedenle bu çalışmada Azerbaycan zerine yapılan diğerk çalışmalardan farklı olarak dış politikayı homojen değıl heterojen olarak görüp ele alma eğılimi yer almakta ve dış politika analizinde dönemsel farklılıklar her dönemin ne çıkan lider kişiliğı ile ilişkilendirilerek ortaya konulmaktadır.

Literatürde Azerbaycan'ın dış politikası üzerine yapılan araştırmalar arasında makaleler daha ağırlıktadır. Bu alışmalar da daha çok ikili ve çok taraflı ilişkiler üzerine yoğunlaşmıştır. Literatür taramasında güvenlik ve dış politika ilişkisini dönemsel ve lider odaklı ele alan çalışmalara ise rastlanılmamıştır. Azerbaycan hakkında yapılan çalışmalar hakkında bir fikir vermesi açısından literatürden seçilen çalışmaların kısa zetleri şu şekildedir:

Süleymanov 2002 yılında yazdığı Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan-IMF ilişkileri çalışmasında 1995-2001 yılları arasında Uluslararası Para Fonunun (IMF) Azerbaycan'da uyguladığı kredi programlarını incelenmiştir.

Rustamov 2008 yılında hazırladığı çalışmasında Azerbaycan'ın dış politikada kimlik, tehdit algılaması ile güvenlik yaklaşımlarını incelemiştir.

Askerzade, (2009) hazırlamış olduğı çalışmasında Azerbaycan ile Türkiye arasındaki askeri işbirliğinin bölgesel güvenlikle olan ilişkisini Kuzey Atlantik Antlaşması rgt (NATO) erevesinde incelemiştir. Makalede 20. yüzyılın sonlarına doğru dünyada yaşanan gelişmelere uygun olarak ciddi dönüşümlerin yaşandığını söyleyerek NATO erevesinde Azerbaycan Türkiye askeri siyasi işbirliğı ile bu işbirliğinin bölgesel güvenlik açısından önemini incelemiş, iki devletin ister NATO çerçevesinde, isterse de ikili boyutta askeri siyasi işbirliğinin barışın ve istikrarın sağlanması bakımından önemli rolü olacağını vurgulamıştır.

Mammadov (2010) About The Main Directions In The Foreign Policy Of Azerbaijan adlı çalışmasında Azerbaycan'ın dış politikasının temel yönelimleri incelemiştir.

Alkan (2010), yayınladığı "Azerbaycan Paradoksu" adlı kitabında Azerbaycan siyasi sisteminde ve dış politikasının nasıl bir etkileşimde olduğunu, SSCB'yi sonrası

lkelerde siyasal sistemin yapılanmasına ilişkin teorik yaklaşımların, Azerbaycan’da siyasal sistemin şekillenmesine ve dış politikanın şekillenmesine etki eden unsurlar ve gelişmeler ele alınırken, ülkedeki formel kurumsal yapının üzerinde durulmakta, anayasal kurumları ve seçim sisteminin oluşturdukları arka plan ışığında hayata etkileri incelenmiştir.

Valiyev (2011) Finlandization or Strategy of Keeping the Balance? Azerbaijan’s foreign policy since The Russian-Georgian war adlı ęalıřmasında 2008 sonrasındaki dönemde Azerbaycan dış politikasındaki gelişmeleri ve dış politikasına etki eden faktörleri incelemiştir.

Hasanov (2013), yayınladığı “Azerbaycan Cumhuriyetinin Ulusal Kalkınma ve Güvenlik Politikası” adlı kitabında Azerbaycan’ın güvenlik politikasını ęeřitli yönleri ile ele alarak, Azerbaycan ulusal kalkınma ve güvenlik alanında yapılan ęalıřmalar ve uygulanan devlet politikalarına ilişkin ęok sayıda kaynak, resmi belgeler ve üst düzey devlet adamlarının konuşmalarına yer vermiştir.

Yılmaz ve Sayın (2013), ęalıřmalarında Azerbaycan dış politikasını belirleyen öğeleri ve bu öğelerin denge politikasına yansımalarını incelemişlerdir.

Hasanlı (2015), Foreign Policy of the Republic of Azerbaijan The Difficult Road to Western Integration, 1918-1920 adlı kitabında Azerbaycan’ın dış politikasını ve dış politikasında etkili olan paradigmaları incelemiştir.

Beřikęi (2016), Azerbaycan dış politikasındaki stratejik değişimlerin bağımsızlık sonrasındaki yönelimleri yönelimleri incelemiştir.

Memmedli (2017), Azerbaycan-Avrupa Birliği ilişkilerinde enerji faktörü adlı ęalıřmasında Azerbaycan-Avrupa birliği ülkeleri arasındaki dış politikayı enerji faktörü özelinde incelemiştir.

Bu ęalıřmalar incelendiğinde SSCB’nin dönemi ve bağımsızlık sonrası ülkenin anayasal kurumları, seçim sistemi ve kurumsal yapısının üzerinde durulmakla birlikte daha ęok ekonomik, siyasi ve kültürel bağlamda ęalıřmalar yapıldığı görülmektedir.

Araştırmanın Sorunsalı/Hipotezi

Bu ęalıřmanın temel hipotezi Azerbaycan’ın bağımsızlık sonrası dış ve güvenlik paradigmasındaki değişimlerin daha ęok dönemsel ve lider odaklı geręekleřtięi

yönündedir. Bu temel hipoteze bağılı olarak geliştirilen diğerk alt hipotezler ise şu şekilde sıralanabilir:

a. Bağımsızlık sonrası Azerbaycan'ın güvenlik ve dış politikası bir çevre (perifer) ülke olma özelliğinin dışında gelişmiştir.

b. Azerbaycan'ın dış politika ve güvenlik politikası hedefleri Azerbaycan'ın jeopolitik gerçekleriyle uyumludur.

c. Azerbaycan'ın dış ve güvenlik politikaları devletin jeopolitik konumu ve sorunları nedeniyle daha çok güvenlik odaklıdır.

d. Azerbaycan'ın ekonomik, politik ve askeri kapasitesi belirlediğı dış ve güvenlik politikası hedeflerini sürdürmeye elverişlidir.

Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada betimsel araştırma yöntemleri kullanılarak, basılı ve elektronik ortamdaki yazılı kaynaklar taranmıştır. Bu kapsamda İnönü üniversitesi merkez kütüphanesi, dijital veri tabanlar, Türkiye ulusal tez merkezi; dergi park, researchgate ve academia gibi platformlar kullanılmıştır. Elde edilen veriler “niteliksel olarak sınıflandırılarak başlıklar altında toplanmış ve analitik olarak yorumlanmıştır.

Azerbaycan'la ilgili ülke verileri için resmi ve birinci kaynaklardan yararlanmış, ekonomik, politik ve askeri veriler için ulusal ve uluslararası çevrimiçi aktörlere müracaat edilmiştir.

2. AZERBAIJAN ÜLKE ETÜDÜ

Bu bölümde Azerbaycan ülke etüdü ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Bu kapsamda Azerbaycan'ın tarihi, yönetim şekli ve siyasi yapısı, demografik özellikleri, ekonomik durumu, enerji kaynakları ve genel olarak dış politikası ile ilgili bilgilere bu bölümde yer verilmiştir.

2.1. Azerbaycan'ın Tarihi

Azerbaycan ismi hakkında çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Azerbaycan ismi Büyük İskender'in (M.Ö. 323) ölümü sonrasında bu bölgeyi yönetmekte olan komutanlardan Atropates'ten gelmekte olduğu rivayet edilmekle birlikte, mecusu diniyle de ilişkilendirilerek “od” manasındaki “azer” ve “muhafız” manasındaki “baygan” kelimelerinden gelmekte olduğu da rivayet edilmektedir (Alpargu, 2004: 1).

Harita 1. Azerbaycan Fiziki Haritası

Kaynak: (<http://www.aljazeera.com.tr>)

Azerbaycan'ın etnik ve dini yapısının şekillenmesi ve bugünkü halini almaya başlaması X. ve XI. yüzyıllara denk gelmektedir. Ancak Aras Nehri'nin bugünkü haliyle Kuzey ve Güney Azerbaycan'ı bölməsi, söz konusu yıllarda henüz gerçekleşmemiş, Azerbaycan coğrafyası 1828 yılında imzalanan ve Nahcivan ile

Erivan'ın Rusya'da kalmasını öngören Türkmençay Anlaşması'na kadar bir bütünlük arz etmemiş durumdaydı (Nuriyeva, 2015: 189-190).

Türklerin Azerbaycan'a varış tarihinin, Hristiyanlık öncesi dönemin Saka-İskit dönemine denk geldiğine inanılmaktadır. Bir kısım Hun Türkleri Balkanlar'dan Trakya'ya ilerlerken, diğer bir kısmı Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya inmiş, Anadolu'nun orta bölgesine ulaştıktan sonra Azerbaycan-Bakü yoluyla kuzeye yönelmişlerdir (Paşayeva, 2007: 507).

Azerbaycan, yedinci yüzyılın ortalarında (642) Arapların eline geçmiştir. Ancak bu dönemde Göktürk (Kök-Türk) Devleti'nin batı ucunu oluşturan Kasarlar ve bugünkü Bulgarların ataları olan Barsililer, bu bölgenin Türkleşmesini neredeyse tamamlamışlardır. Bölgenin Türkleşmesi, Idil-Bulgar devletinin ve yüzyıllarca bu toprakları yöneten Hazarların bölgesi olduğu için Uğuz saldırısından önce gerçekleşmiştir. Selçuklu Türklerinin Azerbaycan'a ilk çıkışı 1015-1021 yılları arasında Çağrı Bey'in saldırılarıyla başlamıştır. Sultan Alpaslan döneminde, Azerbaycan bölgesindeki diğer krallıklar tamamen tarafsız olmuşlardır. Melikşah dönemi ise Azerbaycan'ın Türkleşmesinin son aşamasını oluşturmuştur. İlhanlı hanedanından sonra kısa bir süre Altın Orda egemenliğine giren Azerbaycan, 1358 yılından itibaren Celayirliler tarafından yönetilmiştir. III. Ahmed ve I. Mahmut döneminde Azerbaycan'ın Osmanlı İmparatorluğu'na katılma çabaları ülkenin ana politikası olmuş, ancak Rusya'nın güneye yönelik politikası Osmanlı İmparatorluğu'nun bu hedefe ulaşmasını engellemiştir (Yeşilot, 2010: 1).

Rusya, 16. ve 17. yüzyıllarda Türk topraklarını işgal etmeye, 17. yüzyılda ise Kafkasya seferlerine başlamıştır. Azerbaycan toprakları Rusların hâkimiyetine girdikten sonra Ermeniler Revan ve Karabağ'a yerleşmeye çalışmışlardır. 1905'ten itibaren Türkler ve Ermeniler arasında çatışmalar başlamıştır (Gharehayaghi, 2003: 10).

Azerbaycan Türkleri 1917 devriminden önce Bakü'de "Kafkasya Kurultayı" düzenlemişler ve uzun tartışmalardan sonra "Mahalli Federasyon" ilkesini kabul etmişlerdir. Azerbaycan, 1922'de Kafkasya Ötesi Sosyalist Federal Sovyet Cumhuriyeti'ne katılmış ve 1936'dan sonra Azerbaycan Sovyetler Birliği adını almıştır. 20. yüzyılın son 25 yılında ekonomik, siyasi ve kültürel sorunlara yeterli çözümler üretemeyen Sovyetler Birliği kaosa sürüklenmiştir (Arabacı, 2005: 175). Anayasa

değişikliği ve çok partili sisteme geçiş, 19 Ağustos 1991’de Sovyetler Birliği’nde yaşanan darbe girişimi, Komünist Parti’nin dağılması gibi çok önemli olaylar sonucunda yaşanmıştır. Gorbaçov, milliyetçilik ve bağımsızlık hareketlerini izleyerek yıllardır kapalı olan ve savunulan sistemin biraz gevşetilmesiyle toplum olarak demokrasiye yönelmeyi kabullenmek durumunda kalmıştır (Artam, 1993: 7).

Eski SSCB; 20 Cumhuriyet, 8 bölge ve 10 alandan oluşmaktaydı. Yirmi Cumhuriyetin on altısı Rusya topraklarında, ikisi Gürcistan’da (Abaza, Acar) biri Özbekistan’da (Karakalpak), birisi de Azerbaycan’a bağlı (Nahçıvan) idi. Sekiz bölgenin ise beşi Rusya’da, biri Azerbaycan’da (Dağlık Karabağ), biri Tacikistan’da (Gornobadaksan), biri de Gürcistan’da (Güney Osetya), on bölgenin ise tamamı Rusya topraklarındaydı. SSCB’ne dâhil olarak yaşayan halklardan; Litvanya (11.03.1990), Letonya (04.05.1990) ve Estonya (20.08.1991) bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir (Yener, 1994: 4).

Benzer durumda olan Türk halkları da bağımsızlık hareketlerine başlamışlar; 20 Haziran 1990’da Özbekistan, 22 Haziran 1990’da Türkmenistan, 25 Ağustos 1990’da Tacikistan, 23 Eylül 1990’da Azerbaycan, 12 Ekim 1990’da Kırgızistan, 25 Ekim 1990’da Kazakistan bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Başarısız Ağustos darbesinin ardından da, 30 Ağustos 1991’de Azerbaycan, 31 Ağustos 1991’de Özbek-Kırgızistan, 27 Ekim 1991’de Türkmenistan ve 16 Aralık 1991’de Kazakistan bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. 1991 sonu ve 1992 yılı başında Rusya Sosyalist Federatif Cumhuriyet, Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Beloruya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Minsk’teki toplantılarda Bağımsız Devletler Topluluğunu (BDT) kurduklarını ilan etmişlerdir. Bu topluluğa diğer Eski Sovyet Cumhuriyetlerinin de (Gürcistan dışında) katılımıyla; 11 Cumhuriyet müteşekkil bir birlik meydana getirmişlerdir. Anlaşmaya göre, bu cumhuriyetler birbirlerinin sınır bütünlüğüne saygı gösterme, birbirlerinin iç işlerine karışmama ve ortak müdafaa konusunda anlaşmaya varmışlardır (Gel, 2006: 5).

BDT’nin toplam nüfusunun yaklaşık %70’i ülkenin Avrupa kısmında yer almaktadır ve ana sanayileri bu bölgede bulunmaktadır. Ancak, yeraltı zenginliğinin büyük bir kısmı Rus olmayan bölgelerde bulunmaktadır. Bugün 86.600 kilometrekarelik bir alana sahip olan Azerbaycan, Sovyetler Birliği’ne katıldıktan sonra sürekli toprak kaybetmiştir (Zülfüqarov vd., 2007: 27).

Azərbaycan Türkləri bağımsızlıklarını elde etmək üçün hər fərsatı kullanmışlardır. 19-21 Ocak 1990'da Kızıl Ordu tanklarının Bakü'ye girmesiyle Azərbaycan Türk halkının tam bağımsızlık arzusu aşırı şiddet kullanılarak bastırılmış, bu şiddet bağımsızlık hareketlerinin ülke geneline yayılmasını hızlandırmıştır. Bütün bunların sonrasında da 30 Ağustos 1991'de Azərbaycan Parlamentosu ülkenin bağımsızlığını ilan etmiş ve Bağımsızlık Yasası (18.10.1991) kabul edilmiştir. 7 Haziran 1992'de yapılan cumhurbaşkanlığı seçimi ile eski Komünist Parti lideri Ayaz Mutalibov'un cumhurbaşkanlığını kaldırarak Ebulfez Elçibey'i cumhurbaşkanı olarak başa geçmiştir. Yapılan seçimde oyların yüzde 59,4'ünü alan E. Elçibey Azərbaycan Cumhuriyeti'nin ikinci lideri olmuştur (TİKA, 1996: 12).

Azərbaycan Anayasası 12 Kasım 1995'te yapılan referanduma sunulmuş ve %91,9 oranıyla kabul edilmiştir. Anayasanın kabul edildiği tarih olan Kasım ayının 12. günü her yıl Azərbaycan Cumhuriyeti Anayasa Günü olarak halen kutlanmaktadır (Mollaer, 2004: 67).

Azərbaycan Cumhuriyeti'nin yeni yönetim şekline göre Yeni Azərbaycan Cumhuriyeti'nin genel seçimle işbaşına gelen Cumhurbaşkanı ve Parlamentosu mevcuttur. Cumhuriyet yönetimi idari yapı itibarıyla "Rayon" adı verilen idari bölgelere ayrılmıştır. Her rayonun başında ülkedeki Vali ve Belediye Başkanlıklarının yetki alanına tekabül eden "İcra Başçısı" (İcra Hâkimi) bulunmaktadır (DPT, 2000: 10).

Harita 2. Azərbaycan Siyasi Haritası

Kaynak: (Heydər Əliyev İrsi" Beynəlxalq Elektron Kitabxana, 2022)

Azerbaycan, 11 şehir, 74 rayon ve 4.242 köyden oluşmaktadır. Rayonların 11'i Bakü'ye, 5'i Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne, 2'si Gence'ye, diğerleri Cumhuriyetin Merkezi yönetimine bağlıdır. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Azerbaycan toprakları içinde yer almaktadır. 1992 yılı içinde Azerbaycan Cumhuriyeti Parlamentosu, Karabağ'ın muhtar bölgesi statüsüne son vermiş, normal bir ili haline dönüştürmüştür. Bu süreç sonunda bugünkü Azerbaycan toprakları ortaya çıkmıştır (Gel, 2006: 7).

2.2. Azerbaycan'ın Yönetim Şekli ve Siyasi Yapısı

1980'lerin sonlarında, Sovyetler Birliği'ndeki güç kaybı, Doğu Avrupa ülkelerinin ve Sovyetlere bağlı halklarda demokratikleşme düşüncesinin yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Sovyetler Birliğinin dağılmasına yol açan bu süreç, tarihte pek benzeri olmayan bir süreçte ilk kez sosyalist bir ülke hiçbir savaşta mağlup olmadan liberal demokrasiye geçmeye çalışmıştır. Sovyetlerin dağılması ile birlikte; Doğu Avrupa ülkeleri ve eski Sovyetler Birliğine bağlı cumhuriyetlerde demokratikleşme ve siyasi istikrarın sağlanması konusu öne çıkmıştır (Abdullayev, 2001: 109).

Azerbaycan Cumhuriyeti 18 Ekim 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığını yeniden kazanmıştır. Azerbaycan'da Bağımsızlıktan sonra demokratikleşme hedefine ulaşmak için önemli adımlar atılmıştır. Bu adımların ilki, ülkede demokratik bir sistem kurmanın en önemli adımı olarak, işlevsel bir anayasanın oluşturulması düşüncesinden hareketle yeni bir anayasa hazırlamak olmuştur (Abdullayev, 1998: 15).

Anayasanın hazırlanması 1991 yılında başlasa da ülkedeki siyasi istikrarsızlık nedeniyle referandumun yapılması uzun zaman almıştır. 1991 yılında başlayan anayasa hazırlama süreci 12 Kasım 1995'te referandumla kabul edilmesi sonrasında 27 Kasım 1995 tarihinde uygulanmaya başlanmıştır. Anayasanın hazırlanmasında, 1991 yılında kabul edilen "Bağımsızlık Bildirgesi"nden esinlenilmiştir. Anayasa'nın temel özelliği, devlet gücünün, Sovyetlerin sınırsız merkezileşmesinden ziyade yasama, yürütme ve yargı olarak üçe ayrılması olmuştur. Anayasada insan hak ve özgürlüklerini kapsamlı bir şekilde güvence altına alınmıştır. Anayasanın birinci bölümünün birinci maddesi "Genel Hükümler" başlığını taşımaktadır. Bu maddede Azerbaycan'ın bir cumhuriyet olduğu ve "Azerbaycan egemenliğinin tek kaynağının Azerbaycan halkı olduğu"

vurgulanmıştır. 7. madde devletin ilkelerini belirlemiştir. Bu maddenin 1. fıkrasında “Azerbaycan Devleti; demokratik, hukuk kuralları ile yönetilen, laik ve üniter bir Cumhuriyettir” ibaresi yer almaktadır. Aynı maddenin 3. fıkrasında ise “Azerbaycan Cumhuriyetinde devlet egemenliği kuvvetler ayrılığı prensibine dayanır”, denilmektedir (E-Qanun, 1995).

Bu hükme göre;

- Yasama yetkisini Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi kullanacaktır.
- Yürütme yetkisi Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı’na aittir.
- Yargı yetkisini Azerbaycan Cumhuriyeti Mahkemeleri yerine getirecektir.

Azerbaycan Cumhuriyeti üniter bir devlet yapısına sahip olmasının yanında, Azerbaycan Anayasasının 134. maddesine göre Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Azerbaycan Cumhuriyeti’ne ait özerk bir vilayettir.

Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin Azerbaycan ile sınırı bulunmamaktadır. Dış işlerinde Azerbaycan Cumhuriyetine bağımlı olan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, iç işlerinde belirli alanlarda bağımsız durumdadır. Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisinin 29.12.1998 tarihinde onaylamış olduğu Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Anayasasının 1. maddesinin 2. fıkrasına göre Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin statüsünü Azerbaycan Cumhuriyetinin Anayasası ve 16.03.1921 tarihinde Moskova ve 13.10.1921 tarihinde imzalanmış olan Kars uluslararası antlaşmaları belirlemiştir. Nahçıvan’ın Türkiye’nin doğu sınırı için stratejik açıdan önemini Atatürk, “Nahçıvan Türk kapısıdır, bu hususu nazar-ı itibara alarak elinizden geleni yapınız” sözleriyle vurgulamıştır. Atatürk’ün girişimleri ile Moskova Antlaşmasında Azerbaycan lehine kararların yer almasını ve Nahçıvan’a Azerbaycan’ın bünyesinde özerklik statüsü verilmesini sağlamıştır. Dış ticaretinin önemli bir kısmını Türkiye ile yapıyor olan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti’nin Türkiye, İran ve Ermenistan’la sınırı bulunmaktadır (Mammadov, 2015: 5). 2020 yılında gerçekleşen Karabağ Savaşına kadar Ermenistan üzerinden geçiş yolu kapalı iken, Karabağ Savaşı sonrasında yapılan anlaşma ile açılması planlanan Zengezur Koridoru ile Azerbaycan ile Nahçıvan özerk bölgesi arasında geçiş sağlanabilecektir (www.stratejikortak.com, 2020).

Azerbaycan'ın yönetim biçiminin başkanlık sistemi özelliklerini taşıdığı ve güçlü yönetim ilkesine dayandığını söylemek mümkündür. Bunun nedeni, eski Sovyet Cumhuriyetlerinin ve tabii ki Azerbaycan'ın uzun süredir parlamenter gelenek olmaksızın tek parti diktatörlüğü uygulamış olmasının getirdiği köklü alışkanlıklardır (Rehimli, 2020: 369).

Anayasanın ikinci bölümü, temel insan hak ve özgürlüklerine geniş bir yer vererek, insan hakları ile yurttaşların hak ve özgürlüklerinin sağlanmasının “ülkenin yüksek amacı” olduğunu belirtilmektedir. Anayasa, herkese toplanma özgürlüğü tanımakta ve tüm yurttaşların sosyal ve siyasal yaşama ve devlet yönetimine katılma hakkını güvence altına almaktadır. Anayasa ayrıca vatandaşlara çok geniş bir sosyal haklar yelpazesi sunmaktadır. Buna göre vatandaşlara çalışma hakkı (m.35), grev hakkı (m.36), dinlenme hakkı (m.37), sosyal teminat hakkı (m.38), eğitim hakkı (m.42), konut hakkı (m.43), gibi geniş sosyal haklar sayılmıştır. Anayasanın 152. maddesine göre Anayasa metninde değişiklik sadece referandum yoluyla yapılabileceğinden Azerbaycan anayasasının önemli bir özelliği katı anayasa olmasıdır. Ayrıca, anayasanın 155. maddesine göre, 1, 2, 6, 7, 8 ve 21. maddelerin değiştirilmesi ve 3. faslın tümünün sınırlandırılması referandum yoluyla dahi mümkün değildir. Ayrıca Anayasada, anayasanın üstünlüğü prensibi belirgin bir şekilde ifade edilerek kabul edilmiştir. Anayasanın 147. maddesinde “Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, Azerbaycan Cumhuriyetinde en yüksek hukuki güce sahiptir ve yasama sisteminin temelidir” hükmüne yer verilmektedir. Bu maddenin işlemesi için anayasaya aykırı yasaları veya eylemleri bozabilecek bir mahkemenin olması gerekmektedir. Bu düşünceyle Anayasa, liberal demokrasiye geçişin temel taşlarından biri olan Anayasa Mahkemesi'ni öngörmektedir.

2002 ve 2009 yıllarında yapılan referandumlarla Anayasa'nın bazı maddeleri değiştirilmiştir. 26 Eylül 2016 tarihinde yapılan referandum ile Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası 23 madde değiştirmiş ve 6 madde eklemiştir. Bu değişikliğin en önemli kısmı, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Birinci Yardımcısı ve Cumhurbaşkanı Yardımcısının görev dağılımıdır. Azerbaycan'ın ikinci en yüksek anayasal otoritesi, Azerbaycan'ın birinci cumhurbaşkanı yardımcısı ve cumhurbaşkanı yardımcısı cumhurbaşkanı tarafından atanır ve görevden alınır (E-Qanun, 1995).

Azerbaycan'ın idari sistem reformu, ülkenin mevcut idari yapısı ve anayasasına uygun olarak gerçekleştirilmelidir (Caferov, 2004: 370). Azerbaycan'da başkanlık sistemi olduğu için bu sistemi Batı Avrupa ülkelerine uygun hale getirme çabaları yeterli olmamış, Azerbaycan'ın zaman zaman ekonomik ve idari alanlarda radikal kararlar alması gerekliliği de, başkanlık sistemini gerekli kılmıştır (Rehimli, 2020: 369).

Azerbaycan'da siyasi partiler 1980'lerin sonunda ve 1990'ların başında şekillenmeye başlamıştır. 1988-1993 dönemini siyasi parti oluşum süreci olarak değerlendirmek mümkündür. 1990'ların başında, Sovyet döneminde kendine özgü toplumsal kalıpların sürekli dağılması ve toplumsal ve siyasal faaliyetlerin yükselişi siyasal partilerin oluşumunu hızlandırmıştır. Bu dönemde siyasi partilerin oluşum hızı, siyasi sürece katılım derecesi ve toplumsal alandaki kaos ve gerilimin birbiriyle etkileşim içindedir. Farklı bir anlatımla, demokratik geçiş sürecinden geçen bir toplumda siyasi partiler, siyasi parti kavramının genel standartlarını karşılamadıkları için liberal demokrasinin kökeni ile mukayese edilememektedir. Siyasi partilerin toplumsal değişim sürecinde kurumsallaşmasını göstermektedir. Demokratik bir ülkenin ilk oluşumu sırasında kitlesel çekişmeler, siyasi bilinç ve siyasi kültür arasındaki ters ilişki bu süreci olumsuz etkilemiştir (Allahyarova ve Memmedov, 2010: 10).

Bunun sonucu olarak Azerbaycan'da bağımsızlık mücadelesinde halkı partilerde daha örgütlü hale getirmek yerine Azerbaycan Halk Cephesi adı verilen ve tüm toplumsal kesimleri içine alan bir siyasal kurumda örgütlenmeyi tercih etmiştir. 1991 yılının sonbaharında Karabağa Nicat Cemiyeti, Azerbaycan İslam Partisi, Vahid Azerbaycan Uğrunda Mübareze İttifakı, Azerbaycan Genç Sosyal Demokratik Teşkilatı, Genç Türkler Teşkilatı, 1992 yılının yazında Azerbaycan Milli İstiklal Partisi, aynı yılın sonbaharında Musavat Partisinin tekrar oluşum adına kongre düzenlenmiş, Yeni Azerbaycan Partisi kurulmuş, Bozkurt Partisi faaliyete başlamıştır. 1993 yılının ortalarına kadar Azerbaycan'da otuza yakın siyasal parti, siyasal cemiyet ve teşkilat oluşturulmuştur (Azerbaycan Respublikası, 2001: 42).

Siyasal partilerin faaliyetlerini düzenlemek için "Siyasi Parti Kanunu" 2 Haziran 1992'de kabul edilmiştir. Bu kanun siyasi partilerin oluşumlarının düzenlenmesi açısından önemli bir adım olmuştur (Allahyarova ve Memmedov, 2010: 11). 1996 yılında ve 2001 ile 2019 yılları arasında Siyasi Parti Kanununda bir dizi değişiklik

yapılmıştır. 2020'lere gelindiğinde Azerbaycan'da yaklaşık 70 siyasi parti, 5.256 kamu yararına çalışan kuruluş bulunmaktadır. Azerbaycan'da siyasi partilerin rekabet gücü zayıftır. Bunun nedeni her iki tarafın da mali kaynakları ve toplumsal ihtiyaçlara cevap verememeleridir. Özellikle hiçbir parti iktidar partisi ile rekabet edebilecek kadar güçlü değildir. Bu durumun nedeni sosyal, siyasi ve idari yapıdan kaynaklanmaktadır. Azerbaycan'daki siyasi örgütler ve partiler, siyasi fikir ve niteliklerine göre Sağ, neoliberal ve anti-komünist partiler, Merkez Demokrat Parti ve Sosyalist ideolojik sol parti şeklinde genel olarak üç kısma ayrılabilir (Rehimli, 2020: 370):

Reformcular ve muhafazakârlar arasındaki siyasi mücadele 1993 yılına kadar sürmüş ve demokratlar ve radikaller de 1993'ten sonra siyasi mücadelelere başlamışlardır (Allahyarova ve Memmedov, 2010: 28). Ancak tüm tarafların programlarında ortaya konan nihai amaç, Azerbaycan'ın demokratik yönetim sistemini pekiştirmek, Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarını kurtarmak ve ülkenin birlik ve bütünlüğünü korumaktır (Rehimli, 2020: 370).

2.3. Azerbaycan'ın Demografik Yapısı

Azerbaycan'da Fars, Arap, Türk ve Rus gibi farklı kültürel özelliklere sahip halkların bulunmaktadır. Bu durum da Azerbaycan'ın demografik ve kültürel özelliklerine yansımış durumdadır. Azerbaycan'da yerleşik bulunan kültürel özelliklerini; İslami kültür, Asya'dan gelen kültür ve Batı kültürünün hep birlikte olduğu bir yapı olarak tarif etmek mümkündür. Topraklarının %98'i Asya'da bulunan Azerbaycan'ın sadece %2'si Avrupa topraklarında bulunsun da SSCB'den kalma kültürel mirasın yanında, özellikle Türkiye başta olmak üzere İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya gibi birçok Avrupa ülkesi ile yakın ilişkilerin kurulması nedeniyle ülkede Batı etkisinin yoğun olduğu görülmektedir. SSCB döneminden kalma laiklik mirasının varlığı nedeniyle halkın büyük çoğunluğunda dini serbest yaşama ve ifade özgürlüğü bulunmaktadır. Azerbaycan'da halkın %93.4'ü Müslüman %3.1'i Hristiyan, %3'ü Ateist, %0.5'i ise diğer dini kökenlere sahiptir (Mardanov, 2012: 8-9).

1995 yılında kabul edilen Anayasa'da ülkenin resmi dili "Azerbaycan dili" olarak belirtilmiştir. Azerbaycan halkını tanımlarken de "Azerbaycanlı" kavramı kullanılmış olmakla birlikte ülkede birçok etnik yapı bulunmaktadır (Qasimova, 2019: 39).

1990'lı yılların başında Azərbaycan'ın nüfusu 7 milyon 180 bin iken, 2000 yılında 8 milyon 50 bin, 2010 yılında 9 milyon 50 bin, 2020 yılında ise 10 milyon 90 bin olmuşdur (Tablo 1).

Tablo 1. Yıllara Göre Azərbaycan'ın Nüfusu

Yıllar	Nüfus (Milyon)	Değişim
1990	7.18	0.7
2000	8.05	0.8
2010	9.05	1.12
2020	10.09	0.7
2021	10.12	0.003
2022	10.16	0.004

Kaynak: (Dünya Bankası, 2022)

Azərbaycan Devlet İstatistik Komitesinin yaptığı nüfus sayımına göre ülke nüfusu geçen yıla göre 37.233 (%0,4) artarak 1 Ocak 2022'de 10.156,366'ya ulaşmıştır. Azərbaycan nüfusunun %4,6'sı Nahçıvan Cumhuriyeti'nde, %22,7'si Bakü'de, %9,5'i Lankaran Astara'da, %8,9'u Karabağ'da, %7,3'ü Mərkəzi Aran'da, %6,8'i Qazax-Tovuz'da, %6,2'si Şəki-Zaqatala'da, %6'sı Gəncə-Daşkəsən'da yaşamaktadır. Bunun yanında Abşeron-Xızı'de %5,7, Quba-Xaçmaz'da %5,5, Mil-Muğan'da %5,2, Şirvan-Salyan'da %5,0, Şərqi Zəngəzur'da %3,4 ve Dağlıq Şirvan ekonomik bölgelerinde %3,2 nüfus yoğunluğu bulunmaktadır (Tablo 2) (Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, 2022).

Tablo 2. Azərbaycan'ın Bölgelerine Göre Nüfus Yoğunluğu

Bölgələr	Nüfus Yoğunluğu
Bakü	22,7
Nahçıvan Cumhuriyeti	4,6
Lankaran Astara	9,5
Karabağ	8,9
Mərkəzi Aran	7,3
Qazax-Tovuz	6,9
Şəki-Zaqatala	6,2
Gəncə-Daşkəsən	6,0
Abşeron-Xızı	5,7
Quba-Xaçmaz	5,5
Mil-Muğan	5,2
Şirvan-Salyan	5,0
Şərqi Zəngəzur	3,4
Dağlıq Şirvan	3,2

Azerbaycan'daki etnik yapıyı aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür (Ağaoğlu, 2002: 217-226):

Azerbaycan Türkleri: Azeriler olarak bilinen Azerbaycan Türkleri, ana etnik unsuru oluşturmaktadır. Sovyetler Birliği'nin yönetim hâkimiyetinden önce Azerbaycan'da yaşayan Türkleri ifade etmek için Türk veya Tatar adı kullanılmaktadır. Bu durum Sovyet hükümetinin gücünün arttığı zamana kadar devam etmiştir. Azerbaycan Türkleri Azerbaycan'ın bütün bölgelerinde yaşamaktadırlar. Azerbaycan Türkleri, ülkede yaşamakta olan diğer etnik gruplarla iyi ilişkiler içerisinde ve bütün kültürel, ekonomik ve siyasi haklardan yararlanmaktadırlar.

Ahıska Türkleri: Ülkede yaşayan diğer bir etnik grup da Ahıska Türk'lerinin Azerbaycan'a yerleşmeleri XX. yy'ın ikinci yarısına rastlamaktadır. Ahıska Türkleri, diğer etnik gruplarla eşit haklara sahiptirler. Ahıska Türklerinin ülke içerisinde yaşadıkları problemlerle Azerbaycan devleti ve "Ahıska" Kültür Merkezi ilgilenmektedirler.

Ruslar: Ruslar ilk olarak Azerbaycan'da görülmeleri IX. yüzyıla rastlamaktadır. İlk zamanlar soygun gibi illegal amaçlarla Azerbaycan'a gelen Rus halkı, zamanla ticaret veya yerleşim amaçlı olarak Azerbaycan'a gelmeye başlamışlardır. Azerbaycan'a yerleşen Ruslar temelde Ortodoks'tur. Sovyetler Birliği döneminde Ruslar, Azerbaycan'a göç etmeye devam etmişlerdir. Ruslar, Azerbaycan'da her düzeyde temsil edilme hakkına sahiptirler.

Ermeniler: Ermenilerin Azerbaycan'a yerleştirilmesi XIX. yüzyıl sonlarında Rusya-İran ve Rusya-Türk savaşları ile başlayan bu yüzyılın başlarına denk gelmektedir. Ermenilerin çoğu, Karabağ ve çevresinde yaşamaktayken, 2020 Karabağ Savaşı sonrasında bu durum değişmiştir. Savaş sonrasında yapılan anlaşmaya göre bölgedeki Ermeni askeri birlikleri bölgeden çıkartılırken, sivil halkın bir kısmı hala Karabağ'da ve Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde yaşamını sürdürmektedir.

Gürcüler (İngiloylar): Azerbaycan'da Gürcüler adı ile kayıt altına alınan etnik guruplardan biri de İngiloylar'dır. Bu gurup ülkenin Balaken, Gah ve Zagatala rayonlarında yaşamaktadırlar.

Tatlar: Tatlar, Azerbaycan'ın ulusal yapısında önemli bir yeri bulunmaktadır. Tat dili, İran Hint-Avrupa dilleri ailesine aittir. Azerbaycan'da yaşayan Tatların dilleri

lehçelerde farklılık göstermektedir. Ulusal yönetim, kültür ve ekonomik hayata dâhil olan Tatların etnik dilinde kitaplar yayınlanmıştır. Tatlar kendi içlerinde Tat dilini kullanmalarına rağmen, ülkede bulunan öbür etnik guruplarla anlaşmalarda ulusal dil Azerice'yi kabul etmekte ve kullanmaktadırlar.

Talışlar: Talışlar Azerbaycan'ın yerli halkıdır. Talışların yaşamakta oldukları bölgelerde 1-4. sınıflarda Talış dilinde eğitim devam etmektedir. Bu eğitim sırasında kullanılan kaynaklar devlet tarafından yayınlanmaktadır.

Kürtler: Kürtler Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Ermenistan tarafından işgal olunan Kelbecer, Zengilan, Gubadlı ve Laçın rayonlarında yaşarlarken az da olsa Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde yerleşmiş durumdadırlar. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde yaşamakta olan bazı Kürtler aynı bölgede yaşıyor olsalar da Karabağ'da yaşayan Kürtler 1991 yılından sonraki Azerbaycan-Ermeni Savaşı nedeniyle bu yerlerden Azerbaycan'ın farklı bölgelerine göç etmişlerdir.

Lezgiler: Azerbaycan'da Kafkas dili konuşan halklardan olan Lezgiler'in önemli bir yeri bulunmaktadır.

Avarlar: Avarlar XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Dağıstan'dan Azerbaycan'a göç etmişlerdir. Göçlerinin sebebi Azerbaycan'ın geniş tarım arazilerine sahip olmasıdır. Avarlar İslam'ı kabul etmişlerdir. Yoğun olarak yaşadıkları Avar dili ile eğitim imkânı bulunmaktadır.

Udiler: Azerbaycan'ın Kafkas dillerinin Lezgi grubunda olan yerel etnik halklardan biridirler.

Sahurlar: Sahurların tarihte yaşadıkları yer Kafkasya olurken, bu etnik gurup ülkenin Gah ve Zagatala rayonlarının birkaç köyünde yaşamaktadırlar.

Ukraynalılar: Bu etnik gurup Slav kökenlidir. 1979 yılına kadar Sovyet kimliği altında kalmışlar bu tarihten sonra kendi kimliklerini almışlardır.

Tatarlar: Ülkede Astrahan, Nogay, Kazan ve Kırım Tatarları yerleşik halde bulunmaktadır.

Azerbaycan'da yukarıda sayılanlar da dâhil olmak üzere 20'den fazla etnik halk yaşamaktadır. Buranın yerli halkı veya daha sonra buraya yerleşen etnik unsurlar Azerbaycan'ı vatan olarak görmüşlerdir. Azerbaycan devletinin uyguladığı devlet

politikası, burada yaşayan tüm etnik unsurların demokratik iradesine dayanan Azerbaycancılık ideolojisini içermektedir. Bu “Azerbaycan halkının” anlayışdır, bu toplumda Azerbaycan ideolojisinin oluşturduğu milli unsurlarla kendilerini özgürce ifade etmek isteyen insanlardır (Ağaoğlu, 2015).

2.4. Azerbaycan’ın Ekonomik Yapısı

1991 yılında bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, siyasi, ekonomik ve sosyal sorunlarla mücadele etmek durumunda kalmıştır. Sovyet döneminde uygulanan planlı ekonominin ani çöküşü, Sovyet Cumhuriyetleri arasındaki ekonomik açıdan karşılıklı bağımlılık ve piyasa ekonomisine geçiş ile gerekli ekonomik ve yasal altyapının olmaması, teknoloji eksikliği, serbest piyasanın bilinmemesi, Ermeniler tarafından Azerbaycan topraklarının %20’sinin işgal edilmesi, 1,2 milyona yakın kişinin mülteci haline gelmiş olması, ekonomik sorunların daha da artmasına ve üzerinde kontrolün tamamen kaybedilmesine sebep olmuştur. 1991-1994 yılları arasında yaşanan siyasi, ekonomik ve sosyal sorunlar sebebiyle Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) 1990 yılına göre %30 oranında düşmüştür. Buna ek olarak, Rusya ulaşım yasağı getirmiş ve iki büyük petrol boru hattını kapatmıştır. Ancak Haydar Aliyev rejiminin iktidara gelmesinden, görece istikrarın sağlanmasından ve 1994 yılında Ermenistan ile ateşkes imzalanmasından sonra, ekonomik konulara odaklanılmıştır (Aras vd., 2013: 80).

Azerbaycan, doğalgaz ve petrol gibi geleneksel enerji kaynakları bakımından dünyanın en zengin ülkelerindendir. Dünyanın modern teknoloji kullanan ilk petrol kuyusu 1840’larda Azerbaycan’da açılmıştır. Azerbaycan petrolü, bölgedeki uluslararası büyük güç savaşlarında ve 20. yüzyıl boyunca ülkenin dış politikasının şekillenmesinde etkili olmuştur. Bağımsızlığını kazandıktan sonra serbest bir enerji politikası izlemeye çalışan Azerbaycan, 1994 yılında enerjinin çıkarılmasını ve ithal edilmesini öngören “Yüzyılın Sözleşmesi”ni imzalayarak önemli bir bölgesel oyuncu haline gelmiştir. Petrol ve petrol ürünleri Azerbaycan’ın ihracatının %90’ını oluşturmaktadır (İbrahimov, 2013: 48).

Tablo 3. Azerbaycan Ekonomik Verileri

Ekonomik Göstergeler	2021
GSYİH (Milyar ABD Doları)	42.61
Kişi başı GSYİH (Dolar)	4.440
GSYİH Büyüme Hızı (%)	-4.3
Enflasyon (%)	2.8
İşsizlik Oranı (%)	6.5
Toplam İhracat (Milyar Dolar)	13.7
Toplam İthalat (Milyar Dolar)	10.7

Kaynak: (Dünya Bankası, 2022)

Dünya Bankası 2021 verilerine göre Azerbaycan'da gerçekleşen GSYİH 42.61 milyar dolar, kişi başı GSYİH 4.440 dolardır. GSYİH'daki büyüme hızı 2021 yılında %4.3 olarak gerçekleşmiş olmasına karşılık, bu oran 2000 yılında %11.1, 2010 yılında ise %5 olarak gerçekleşmiştir. 2021 verilerine göre Azerbaycan'da enflasyon %2.8, işsizlik oranı ise %6.5'tir. 13.7 milyar dolar ihracat yapan Azerbaycan'ın ithalatı ise 10.7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (Tablo 3) (Dünya Bankası, 2022).

Azerbaycan'ın sanayi üretim hacmi 2020 yılında 37.059,8 milyon Manat olarak gerçekleşmiştir. Toplam sanayi üretim hacminin 22.727,5'i madencilik, 12.039,1'i imalat sanayi, 1.974,5'i elektrik enerjisi, gaz ve buhar üretimi, 318,7'si yeraltı doğal sularının temizlenmesi ve işlenmesinden elde edilmektedir. 2020 yılı verilerine göre Azerbaycan'da faaliyet gösteren üretim işletmesi sayısı ise 3.389 adettir. Bu işletmelerde üretilen ürünlerden bazıları Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. Azerbaycan 2020 yılı Sanayi Üretim Hacmi

Sanayi Ürünü	Üretim Hacmi
Altın (kg)	3.571,5
Gümüş (kg)	4.309,8
Bitki yağları (bin ton)	75,1
Şeker (bin ton)	246,3
Tuz (bin ton)	74,3
Otomobil benzini (bin ton)	1.166,7
Dizel yakıtı (bin ton)	2.068,6
Çimento (bin ton)	3.226,0
Madeni yağ (bin ton)	25,4
Kireç (bin ton)	34,3
İnşaat demiri (bin ton)	222,7
Otomobil (adet)	2.453

Azerbaycan'ın 183 ülke ile dış ticaret ilişkisi bulunmaktadır. 174 ülkeden ithalat yaparken, 111 ülkeye ihracat yapmaktadır. İthalatın en yoğun olduğu ülkeler Rusya,

Türkiye, İtalya ve Çin'dir. Bu ülkeler ile gerçekleşen dış ticaret hacmi Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. Azerbaycan'ın Dış Ticaret Hacmi

	Ülkeler	Dış Ticaret Hacmi (Bin Dolar)
İthalat	Rusya	1.962.155,7
	Türkiye	1.563.048,0
	Çin	1.413.824,5
İhracat	İtalya	4.172.239,6
	Türkiye	2.597.776,6
	Rusya	709.390,1

Azerbaycan'ın en fazla ithal ettiği ve petrol dışı ihraç ettiği üç ürün Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6. Azerbaycan'ın İthal ve Petrol Dışı İhraç Ürünleri

	Ülkeler	Dış Ticaret Miktarı (Ton)
İthalat	Buğday	1.365.100,1
	Mineral Gübre	350.540,5
	İşlenmemiş Çelik	305.489,9
İhracat	Taze Meyve	301.080,9
	Taze Sebze	218.530,3
	Pamuk	97.578,2

Azerbaycan'ın en çok ithal ettiği ürünler arasında buğday, mineral gübre ve işlenmemiş çelik bulunurken, petrol dışı en çok ihraç edilen ürünler arasında ise taze meyve, taze sebze ve pamuk bulunmaktadır (Azerbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, 2022).

2.5. Azerbaycan'ın Enerji Kaynakları

Hazar kıyısındaki Azerbaycan petrolü hakkında bilgiler tarihi kaynaklarda IX. yüzyıla kadar uzanmaktadır. IX-XI. yüzyıllarda yaşamış olan Arap tarihçi ve seyyahlar Abşerondaki petrolle ilgili bilgi vermiştir. Marko Polo yazdığı "Marko Polonun Seyahetleri" kitabında Bakü petrolünün Yakın Doğu ülkelerine ihraç ediliyor olduğunu belirtmiştir (Babayev, 2003: 56). Genel olarak 19. yüzyıl Azerbaycan'da petrol üretimi için dönüm noktası olduğunu söylenebilir. 1840'lı yıllarda modern teknolojiyle ilk petrol kuyusu önce Bibiheybet ve ardından Balakanı'da açılmıştır (Aliyev, 1994: 22).

Azerbaycan, bağımsızlığını kazandıktan sonra ülke ekonomisi bir çöküş, yükselen emtia fiyatları, iş yerlerinin kapanması ve iş kayıpları nedeniyle ağır bir darbe almıştır. Bu ekonomik sorunların yanı sıra Azerbaycan'a yönelik saldırı tehdidi ve

Ermenistan'ın ülkenin bazı kısımlarını işgal etmesi durumu daha da kötüleştirmiştir. Yaşanan olumsuzluklardan çıkış yolu, Azerbaycan'ın mevcut enerji kaynaklarını değerlendirmesini sağlayacak bir kalkınma projesi olarak görülmüştür (Rovshan, 2012: 25). 1991 yılındaki bağımsızlık gününden bu yana Azerbaycan, ancak Ermenistan ve Sovyetler Birliği ile ekonomik gerilemenin neden olduğu buhran nedeniyle, kendi topraklarında enerji kaynaklarının mutlak hâkimiyetini kazanmıştır. 1992 yılında Azerbaycan, petrol kaynaklarını işletmek üzere Azerineft ve Azneftkimya adlı iki şirketi birleştirerek Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi'ni (SOCAR) kurmuş ancak dönemin şartları nedeniyle fazla bir faaliyet gösterememiştir (Aras, 2003: 7).

Petrol varlığı Azerbaycan'ın ekonomik yapısını yanında milli gelirinin önemli bir bölümünü oluşturması sebebiyle, yeni bir dış politika stratejisinin uygulamaya konması, 1994 senesinden itibaren ülkenin dış politikasının önemli bir amacını oluşturmuştur. Girişilen bu yeni stratejinin amaçlarından biri, Azerbaycan'ın egemen bölgesi olan Hazar Denizi'nde, gelişmiş Batı teknolojisi ve yatırım fırsatlarından rasyonel olarak yararlanarak hidrokarbon rezervleri geliştirmek ve üretmektir. Diğer bir hedef ise hidrokarbon kaynaklarını dünya pazarına güvenilir bir şekilde ulaştırmak ve sağlanan gelirle ülke ekonomisinin geri kalanının büyümesini ve refahını yükseltmektir (Ramiz, 2000: 87).

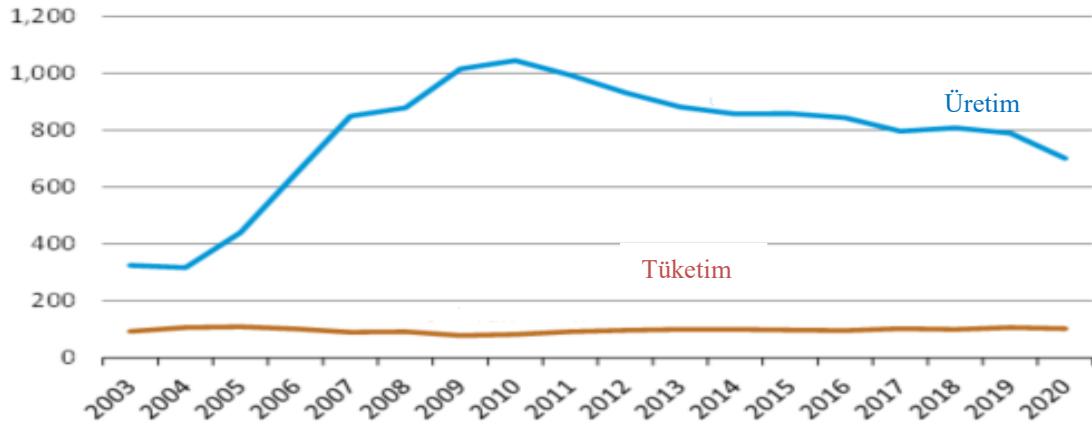
Ermenistan ile savaşın sona ermesiyle birlikte Azerbaycan, yabancı enerji şirketlerinin ilgi odağı haline geldi ve SOCAR, 1994-2015 yılları arasında yabancı şirketlerle 25 anlaşma imzalamıştır. Azerbaycan, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı (BTC) gibi ulusötesi projeler gerçekleştirerek, bu anlaşmalarla enerji sektöründe söz sahibi ülkeler arasında yerini almış, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan ülkeler arasında 1994 yılında yapılan "Asrın Anlaşması" BTC ve Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı (BTE) gibi ulusötesi projeler oluşturarak SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan ülkeler arasından küresel projeler ortaya koyabilen ilk ülke olmuştur (Orulcu, 2016: 52).

2016 yılı verilerine göre Azerbaycan'ın mevcut petrol rezervi 7.503 kiloton olup petrol üretimi ise 7522,40 kiloton/yıl olarak tespit edilmiştir (SOCAR Gas, 2019). Bulunan petrol rezervleri genellikle Hazar Denizi tabanında ve sahil yakınlarındadır. En zengin petrol bölgeleri; Azeri-Çirak-Güneşli (AÇG), Karabakh, Alav, Zafer-Marshall

Inam, Lenkeran, Yanan Tava, Nahcivan ve Abşheron petrol sahalarıdır. Bu bölgelerden çıkarılan petrol; Bakü Rafinerisi (Azerneftiyagh Oil Refinery) ve Yeni Bakü Rafinerisinde (Haydar Aliyev Bakü Oil Refinery) işlenmektedir (Kalkan, 2015: 145).

2017 yılı verilerine Azerbaycan'ın günlük petrol üretimi 800.000 varil iken günlük petrol tüketimi sadece 120.000 varil olmuştur. Azerbaycan ülke içerisindeki kullanımından fazla üretmekte olduğu petrolü dünya piyasalarına ihraç etmektedir. Ürettiği petrolün büyük bölümünü AÇG sahasından elde eden Azerbaycan'ın 2017 sonu itibarıyla yapılan araştırmalarda 7 milyar varil petrol rezervine sahip olduğu düşünülmektedir (EIA, 2019).

2020 yılında Azerbaycan'ın petrol ve diğer sıvı üretimi günlük yaklaşık 716.000 varil meydana gelirken, bunun yurt içi kullanımı ortalama 92.000 varil olmuştur. Azerbaycan'ın ham petrol ihracatı 2020 yılında yaklaşık 568.000 varil olarak gerçekleşmiş (Grafik 1). İhracatın büyük kısmı Avrupa ülkelerine yapılırken, İtalya 2020 yılında Azerbaycan'ın ham petrol ihracatının %34'ünü tek başına almıştır (EIA, 2021).

Grafik 1. Azerbaycan'da Yıllara Göre Petrol Üretim ve Tüketimi (EIA, 2021).

Doğalgaz, Azerbaycan'ın en önemli ihracat kalemlerinden biridir. Azerbaycan tarihinde ilk doğal gaz üretimi 1902 yılına rastlamaktadır. Buna karşılık Sovyet döneminde gaz üretimi petrolün gölgesinde kalmıştır. Sovyet döneminde doğalgazın öneminin anlaşılması 1973-1974 petrol krizinden sonra gerçekleşmiş ve 1981 yılında 17 milyar metreküp doğalgaz üretimi Azerbaycan tarihinin en yüksek doğalgaz üretimi

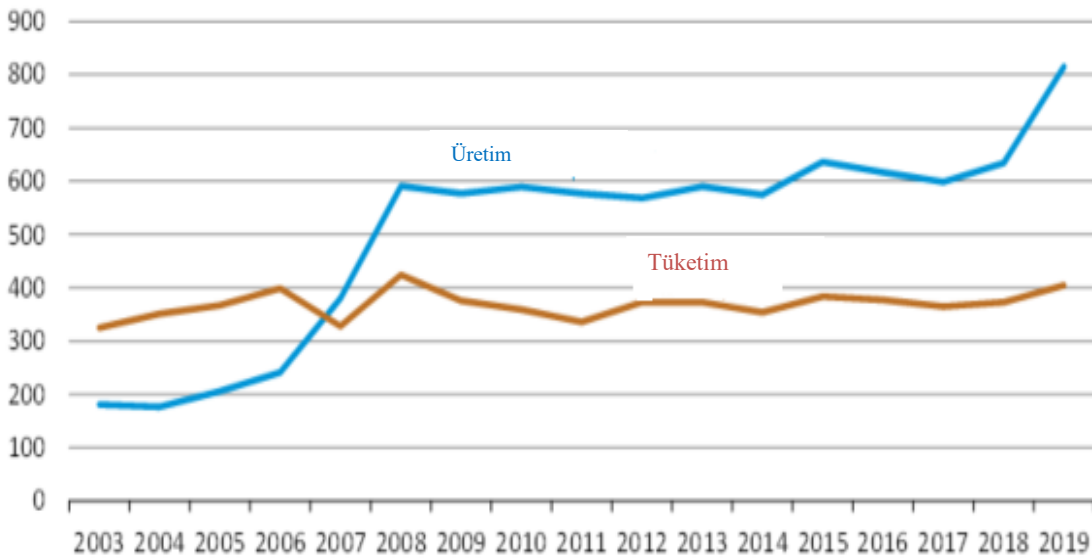
olarak kaydedilmiştir. 1990'lı yıllardan sonra bağımsızlık hareketi ve Ermeni Savaşı gibi nedenlerle Azerbaycan'da gaz üretimi ivme kaybederek 1960'lar düzeyine gerilemiştir. Azerbaycan 1990'lardan önce Ermenistan ve Gürcistan'a gaz ihraç ederken, bu tarihten sonra İran ve Türkmenistan'dan gaz ithal etmek zorunda kalmıştır. Azerbaycan 1995 yılında bu ülkelerden doğalgaz ithalatını durdurarak Rusya'dan doğalgaz ithal etmeye başlamış ve varılan anlaşmaya göre 2006 yılı sonuna kadar doğalgaz ithal etmeye devam etmiştir. Azerbaycan, Şah Deniz bölgesinde doğal gaz yatakları bulunup üretime başlayana kadar geçen süreçte iç talebinin ancak %40'ını karşılayabilmiş, sonrasında önemli doğal gaz kaynaklarına sahip olmuş ve kendi kendine yeter olmuştur (Süleymanov ve Hasanov, 2013: 78-79).

Azerbaycan Cumhuriyeti petrol kaynakları açısından zengin ancak 2005 yılına kadar doğalgaz ithal etmeyen bir ülkedir. Hazar Denizi çevresinde yapılan bir araştırma büyük doğalgaz yataklarını ortaya çıkarmıştır. Bu yatakların işletilmesiyle Azerbaycan doğalgaz ihracatçısı olmuş ve Azerbaycan doğalgaz ihracatçısı olmuştur. 2006 yılı itibari ile doğalgaz ithalatçısı olmuştur. Ülkede Şahdeniz Yatağı, Şafak-Asiman, Dan Ulduzu, Abşeron, Ashrafi, Karabağ Nahcivan ve Ümid olarak isimlendirilen doğalgaz yatakları bulunmaktadır. Azerbaycan, yabancı yatırım şirketleri ile birlikte bu yataklarda büyük miktarlarda doğal gaz üretmektedir (SOCAR Gas, 2019).

Doğalgaz yatakları arasında en büyük gaz rezervine sahip gaz sahası Şah Deniz gaz sahasıdır. Bölgedeki kaynakları işletmek için Şah Deniz-I ve Şah Deniz-II adlarıyla iki ayrı aşamadan oluşan Şah Deniz projesi oluşturulmuştur (Kalkan, 2015: 146). 1999 yılında BP tarafından keşfedilen Şah Deniz gaz sahası, dünyada şimdiye kadar keşfedilen en büyük doğal gaz yataklarından biridir. Bakü'nün 70 kilometre güneydoğusunda, Hazar Denizi sularında bulunan sahada 50-500 metre arasında değişen derinliklerde gaz üretilmektedir. Şah Deniz-I gaz sahası 2006 yılında üretime başlamış ve yılda yaklaşık 10 milyar metreküp doğal gaz üretmektedir. 2018 itibariyle, gaz sahası kümülatif olarak 100 milyar metreküp gaz üretilmiştir (British Petroleum BP, 2019).

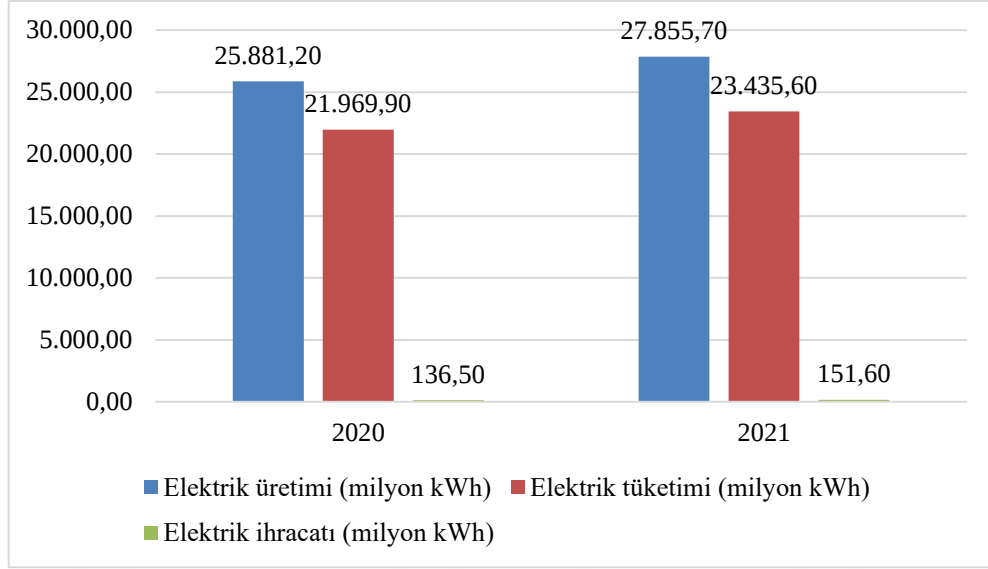
Hazar Denizinde bulunan Şah Deniz sahası sadece 2021'in ilk çeyreğinde yaklaşık 16,7 milyar feet küp (Bcf) doğal gaz ve 7,8 milyon varil kondensat üretti. Azerbaycan'ın doğal gaz ihracatı 2019 yılında yaklaşık 418 Bcf doğal gaz ihracatı

gerçekleşmiştir. Azerbaycan, Hazar'dan yaptığı doğal gaz ihracatının büyük bölümünü Gürcistan üzerinden Türkiye ve güney Avrupa'ya yapmıştır. Bakü-Tiflis-Erzurum boru hattının genişletilmesi, Türkiye'yi geçen Trans-Anadolu Boru Hattı'na (TANAP) ve Adriyatik Denizi altındaki Türkiye sınırından güneydoğu Avrupa ve İtalya'ya uzanan Trans Adriyatik Boru Hattı'na (TAP) bağlanmaktadır. TANAP, Azerbaycan'ın Şah Deniz II sahasından Avrupa'ya gaz taşıyan Güney Gaz Koridoru'nun en uzun bölümünü oluşturmaktadır. 2020 yılında Azerbaycan'ın doğal gazının büyük çoğunluğu İran ve Yunanistan'a ihraç edilen hacmi daha az olan Türkiye ve Gürcistan'a ihraç edilmiştir. TAP'ın Ekim 2020'de tamamlanması, 2021 yılında Azerbaycan'dan Bulgaristan ve İtalya'ya doğal gaz ihracatının akmasına olanak sağlamıştır (EIA, 2021).

Grafik 2. Azerbaycan'da Yıllara Göre Doğalgaz Üretim ve Tüketimi (EIA, 2021).

Azerbaycan'da 2020 yılında 25.881,2 milyon kWh olan elektrik üretimi 2021 yılında 27.855.7 milyon kWh olarak gerçekleşmiştir. 2020 yılında 21.969,9 milyon kWh Elektrik tüketimi 2021 yılında 26.238.5 milyon kWh olmuştur. Azerbaycan'ın elektrik ihracatı da 2020 yılında 136,5 milyon kWh, 2021 yılında 151,6 milyon kWh olarak gerçekleşmiştir (Grafik 3).

Grafik 3. Azerbaycan'ın Yıllık Elektrik Üretim, Tüketim ve İhracatı

Azerbaycan'ın 2021 yılındaki toplam 151,60 milyon kWh elektrik ihracatının 95,2 milyon kWh'lık kısmı Türkiye'ye, 31,9 milyon kWh İran'a ve 26,4 milyon kWh ise Gürcistan'a yapılmaktadır (Tablo 7).

Tablo 7. Azerbaycan'ın Elektrik İhracat Tutarı

Ülkeler	İhracat (milyon kWh)
Türkiye	95,2
İran	31,9
Gürcistan	26,4

2.6. Azerbaycan'ın Jeopolitik Önemi

Bütün kavramların olduğu gibi jeopolitiğin de bir tarihi bulunmaktadır (Tuathail, 1998: 1). İlk olarak İsveç siyaset bilimci Rudolf Kjellen'in genel hatlarıyla siyaset ve coğrafya arasındaki ilişkileri ortaya koymak için kullanılan bir devlet teorisi olsa da 20. yüzyıl boyunca dünya siyasetinin yapısal değişimine ve siyasal gelişmelere paralel bir şekilde dönüşüme uğramıştır. Soğuk savaş yılları boyunca jeopolitik, Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) arasındaki küresel rekabetin ideolojik yüzünü örtmek için kullanılmıştır (Yeşiltaş, 2019: 351).

Önceki yüzyılın sonlarında gereğinden fazla alana yayılması, sahip olduğundan fazla para harcaması, ülkenin bozulan ekonomisi ve Afgan Dağlarındaki yenilgi SSCB'nin sonunu getirmiştir (Marshal, 2020: 25). SSCB'nin ve sosyalist kampın parçalanması, yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkarak uluslararası ilişkiler sistemine katılması 20. yy. sonlarında jeopolitik araştırmalara duyulan gereksinimi arttırmıştır (Hasanov, 2012: 11).

Sovyetler Birliği bölündüğünde ortaya 15 devlet çıkmış, Rus imparatorluğu komünizm öncesi dönemle hemen hemen aynı sınırlarına çekilmiştir. SSCB'yi oluşturan veya Varşova Paktına üye ülkeler için Rusya'nın geniş bir hareket alanı bulunurken, SSCB'nin dağılması sonrasında ortaya çıkan ülkeler üç guruba ayrılmıştır. Bu gruplardan biri Rus yanlısı ülkelerin dâhil olduğu guruptur. Bu ülkeler arasında Kazakistan, Tacikistan, Beyaz Rusya ve Ermenistan bulunmaktadır. Diğer grupta Varşova Paktının dağılması sonrasında NATO ve Avrupa Birliğine geçen ülkeler bulunmaktadır. Üçüncü grupta ise tarafsız olan ülkeler bulunmaktadır. Bu ülkeler ise Özbekistan, Türkmenistan ve Azerbaycan'dır. Bu ülkelerin gerektiğinde tarafsız kalabilmelerinin en önemli unsuru kendi enerjisini ürettiyor olmaları, güvenlikleri, ticaretleri için başka ülkelere gereksinim duymamalarıdır (Marshal, 2020: 26-27).

Azerbaycan'ın bölgesel ve küresel jeopolitik güç merkezleriyle ilişkileri, Hazar Denizi'ndeki enerji rezervlerine erişim ve bunların dünya pazarlarına ulaştırılması, petrol ve güvenlik stratejilerinin oluşturulması ve uygulanması, doğu-batı iletişiminin kurulması ve uygulanması gibi jeopolitik konular arasında yer almaktadır. Güvenlik ve diğer konuların güncel tutulmasını sağlamak için ulaşım koridorları ulusal güvenliğin sağlanması adına önemlidir (Hasanov, 2012: 13).

Azerbaycan'ın dış politikasının oluşumunu etkileyen faktörlerden biri de coğrafi çevresiydi. Azerbaycan'ın içinde bulunduğu bölgenin jeopolitik değerleri bir yandan dış politika yönelimi belirlerken, diğer yandan da zorlayıcı bir unsur olmuştur. Azerbaycan'ın beş ülke ile sınırları bulunmaktadır. Azerbaycan, konumu dolayısıyla bu beş ülke ile olduğu kadar, bölgeden çıkarı olan diğer ülkelerle de ilişkileri olmuştur. Jeopolitik konumunun önemini farkında olan Azerbaycan, ulusal çıkarları doğrultusunda “dengeli” bir dış politika inşa etme çabası içerisinde olmuştur (Mardanov, 2013a: 49).

Azerbaycan, coğrafi olarak Orta Doğu, Avrupa ve Asya'nın kesişme noktasında bulunmaktadır ve Güney Kafkasya'nın bir parçasıdır. Böyle bir konumda bulunması Azerbaycan'ın jeopolitik önemini arttırmakta, bölgede ekonomik ve siyasi bir güç haline getirmektedir. Azerbaycan'ın jeopolitik değerlerden bazıları; enerji kaynakları, enerji transit ulaşım imkânları, askeri stratejik konumu, bölgesel entegrasyona olanak sağlayan soso-kültürel değerleri, siyasi yapısı ve demografik özellikleridir (Kazımlı, 2018).

Doğu-batı, kuzey-güney bağlantısını kurabilecek bir konumda olan Azerbaycan, bu yönüyle “köprü” sayılabilecek bir coğrafi konuma sahiptir. Azerbaycan'ın coğrafi yapısı dağlık ve birbirine geçit vermeyen çok sayıda vadiden oluşmaktadır.

Harita 3. Tarihi İpek Yolu (Azerbaycan)

Kaynak: (Yıldırım, 2014).

Azerbaycan'ın kuzey ve güney sınırları, Hazar Denizi bölgesinin sınırlarından daha fazla tehdit altındadır. Azerbaycan'ın doğal sınırlarla sınırlandırılmış güvenli bir coğrafi yapısı olmadığı için, Hazar Türk İmparatorluğu'ndan başka hiçbir ülke tarihi boyunca “anayurdu” olmamıştır. Azerbaycan, doğal kaynakları ve tarihi İpek Yolu üzerindeki konumu nedeniyle stratejik bir konuma sahiptir. Azerbaycan'ın “ticaret koridoru” karakteri, eski İpek Yolundan (Harita 3) günümüze kadar önemini korumuştur (Mammadov, 2015: 4).

Azerbaycan'ın jeopolitik özelliklerden bazıları daha uluslararası ve bölgesel iken, bazıları ise ulusal boyutadır. Jeopolitik imkânlarına bağlı olarak Azerbaycan,

çeşitli alanlarda Avrupa-Atlantik, Uzak Doğu ve Orta Doğu ülkeleri ve Rusya ile kapsamlı işbirlikleri kurmuştur. Bu işbirlikleri önemli bölgesel ve uluslararası projeleri içermektedir (Kazımlı, 2018).

Uluslararası rekabette lider konumda olan Rusya'nın temel amacı, dünya enerji kaynaklarının %40'ının bulunduğu Hazar Denizi ve Kafkasya'yı kontrolü altına almaktır. Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa gibi Batılı ülkeler, Rusya'nın etkisini kırarak bölgenin enerji kaynakları ve politikaları üzerinde söz sahibi olmayı ve Batılı enerji şirketlerinin bu alanlarda öncü rol oynamasını sağlamayı hedeflemektedir. Çünkü Kafkasya enerji kaynakları, Rusya'ya transfer edilebilir Batı ülkeleri bu hedefe ulaşmanın en ucuz ve en güvenli yoludur. Bu durum Kafkas jeopolitiğinde siyasi çalkantılara neden olmaktadır (Mahmudova, 2015: 44).

Karabağ, Azerbaycan, İran ve Ermenistan'ın bölgelerini kontrol ettiği için jeopolitik öneme sahiptir. Bölge, stratejik önemi nedeniyle yüzyıllar boyunca İran ile Osmanlı İmparatorluğu arasında ihtilafli bir bölge olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Karabağ, Azerbaycan ve Ermenistan'da ulusal kimlik tanımının tek simgesi haline gelmiş ve sorunun tarafları bu iki ülke olmuştur. Bölgedeki bir diğer önemli jeopolitik ülke ise İran'dır. İran bunu resmi olarak açıklamasa da uzun yıllardır Ermenistan'ın yanında olmuş, İran üzerinden Ermenistan'a askeri destek aktarılmıştır (Aydınlı, 2020: 5).

Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorununun içeriği, tarihsel kökenleri ve çözüm süreci, uluslararası güçlerin jeopolitik yaklaşımı ve diğer çıkar çatışmalarının incelenmesi ve araştırılması Azerbaycan'ın modern tarihinin ve siyasetinin karşı karşıya olduğu en önemli konular arasındadır. Kafkasya bölgesinin jeostratejik önemi göz önüne alındığında bölgenin önemli konularından biri olan Dağlık Karabağ sorununun bir anlamda dünya gündemine girdiği söylenebilir. Karabağ'daki çatışma durumu 30 yılı aşkın bir geçmişe sahiptir (Şükürov, 2006: 7). 27 Eylül 2020'de Azerbaycan ordusu Ermeni provokasyonlarına ve askeri saldırılara geniş çaplı bir karşı saldırı ile karşılık vermiş ve iki ülke arasındaki savaş yeniden alevlenmiştir. Türkiye'nin Azerbaycan'a siyasi desteği, Rusya'nın sessizliği ve sürece müdahale etmemesi, Ermeni işgali altındaki toprakların işgalden kurtarılması için fırsat yaratmıştır. Kırk dört gün süren şiddetli çatışma, Rusya'nın müdahalesiyle 10 Kasım 2020'de sona ermiş, Rusya,

Azerbaycan ve Ermenistan liderleri ortak bildiriye imza atmışlardır (Küçük, 2022: 54; Azərbaycan Prezidentinin Rəsmi İnternet Səhifəsi, 2022a).

Harita 4. Zangezur Koridoru

Kaynak: (www.stratejikortak.com)

İkinci Karabağ savaşı sonrasında yapılan anlaşmaya göre Zangezur Koridorunun (Harita 4) açılması karara bağlanmıştır. Zangezur Koridorunun açılması ile İran üzerinden ulaşım sağlanabilen Nahçıvan'a ulaşım direkt sağlanarak kolaylaşabileceken (<https://www.stratejikortak.com>), bu konuda iki ülke arasında görüşmeler Ermenistan'ın Zangezur Koridoru hakkındaki negatif tutumu sebebiyle halen devam etmekte. Ve bir buçuk yıl boyunca Ermenistanın Zengazur koridorunun oluşturulmasına engel olmuştur ve çeşitli bahanelerle kasten engellemeye çalışmıştır (<https://report.az>).

Zangezur Koridoru ile ilgili görüşmeler nihayetlenmemiş durumdayken Azerbaycan'ın girişimleri ile İran Hükümeti arasında Mart 2022 tarihinde yapılan anlaşma ile geçiş, İran toprakları üzerinden Ermenistan sınırına beş kilometre mesafede olacak şekilde Nahçıvan'ın Ordubat ilçesine bağlanarak (Doğu) Şerqi Zangezur Koridorunun oluşturulması kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda iki otomobil (yaya geçidi) ve iki demiryolunun yanı sıra iletişim ve enerji altyapısı da dâhil olmak üzere toplam

dört köprü inşa edilecektir (<https://report.az>). Bu anlamda Rusya ile Ukrayna arasında askeri operasyonların sürdüğü ve Rusya'ya ağır yaptırımların uygulandığı, Doğu-Batı ulaşım ve transit koridorlarının Rusya'dan geçen bölümünün kısıtlı olduğu bir dönemde, İran, Nahçıvan ve Türkiye üzerinden Avrupa ile kurulmakta olan yeni iletişim ve ulaşım bağlantısının önemi vurgulanmaktadır (<https://report.az>).

Azerbaycan Dışişleri Bakanı Jeyhun Bayramov'un Antalya Diplomasi Forumu kapsamında "Güney Kafkasya'da Kapsayıcı Barış Umutları" konulu panelde yaptığı konuşmada, da söylediği gibi bu koridorun açılması elektrik enerjisi ihracatçısı olan Azerbaycanın İran topraklarından Nahçıvana, Türkiye'ye ve dolayısıyla da Avrupa'ya elektrik enerjisi ihraç etme olanağı bulmuş olacaktır (<https://report.az>). Bu gelişme Azerbaycan'ın bölgedeki jeopolitik önemini arttıracaktır.

3. TEORİK ARKAPLAN: DIŞ POLİTİKA VE GÜVENLİK POLİTİKASI

Bu bölümde dış politika ve güvenlik politikası kavramları incelenmiştir. Dış politika kavramı incelenirken dış politikadaki değişim, dış politikayı etkileyen faktörler, dış politika değişim modelleri, dış politika stratejisi ve analizi üzerinde durulmuştur. Güvenlik politikası kavramı incelenirken ise ulusal, bölgesel ve uluslararası güvenlik kavramları ile uygulanmakta olan dış güvenlik politikalarına değinilmiştir.

3.1. Dış Politika Kavramı ve Dış Politikayı Etkileyen Faktörler

A. Dış politika Kavramı

Realistlerin bakış açısına göre dış politika, bir ülkenin karar vericilerinin ulusal çıkarların gerçekleşmesi için diğer ülkelere ve uluslararası sisteme yönelik eylem ve stratejileri olarak tanımlanmaktadır (Efegil, 2016: 16). Dış politika, bir ülkenin ve diğer ülkeler ile ilgili siyasi, ekonomik ve hukuki yönlerini ifade ederken, yoğunlukla diplomasi ve siyasi ilişkiler bağlamında kullanılması tercih edilmektedir (Sönmezoğlu, 2005: 241) ve devletlerin uluslararası meseleleri tanımlamak, değerlendirmek ve karar vermek için izlediği yöntemlerin bütünü oluşturmaktadır (Efegil, 2016: 9).

Dış politika kavramının kapsamının oldukça geniş olması (Öztop, 2006: 23) bu konuda tam anlamıyla tutarlı bir tanımın ortaya konmasını zorlaştırmaktadır. Bu sebeple dış politika kuramcıları dış politikayı kendi kuramsal modellerine göre tanımlama yolunu izlemişlerdir. Bu açıdan bakıldığında dış politika, bir taraftan bir süreç tarafından oluşturulan beklenti, strateji, eylem ve yön, diğer yandan sürecin kendisi olarak görülmektedir (Efegil, 2018: 9). Dış politika aynı zamanda uluslararası ilişkilerde, bağımsız bir aktörce yönetilen resmi ilişkilerin toplamı olarak görülmektedir (Efegil, 2016: 16).

Soğuk Savaş döneminin bittiği yıllara kadar dış politika realist yaklaşımla tanımlanmıştır. Bu görüş, iç ve dış politika arasında net bir ayrım olduğunu kabul etmekte ve ülke veya ülke namına hareket etmekte olan kurum ve kuruluşu tek karar veren olarak, dış politikayı ise ülkenin kendi egemenlik bölgesinin dışında kalan yerler ile ilgili planları ve uygulamaları olarak görmüştür. Bu sayede dış politika, ülkenin dış çevresine yönelik atılan adımlar olarak görülmeye başlanmıştır (Efegil, 2016: 10-15).

Dış politika, genelde uluslararası sistemdeki farklı aktörler arasındaki, özelde ise diğer ülkelerle olan ilişki olarak tanımlanır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2021).

Dış politika, uluslararası siyasi meselelere bir veya birden fazla ülkenin amaç, hedef ve davranışlar bakımından incelemekte ve bir ülkenin uluslararası sisteme veya diğer ülkelere karşı tutumunu içermekte (Arı, 1999: 12), belirli amaç ve beklentileri ulusal çıkarlara dönüştüren dinamik yapıli bir süreçtir. Bu açıdan diğer ülkeler veya diğer uluslararası kuruluşlar tarafından yapılan planlı eylemler için bir ülkenin karar vericilerinin stratejisi veya yöntemi olarak da tanımlanmaktadır (Efegil, 2016: 16-17).

Ancak 1985 yılından itibaren dış çevre ile iç egemen bölgeler arasındaki ayrım derecesi azalmış ve iç politikalar ile dış politikalar birbirini etkilemeye başlamıştır. Bu durum hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Hill, dış politika kavramını kullanışını değiştirmiş, dış politikayı, iç politikayı da içerecek şekilde kullanmıştır (Hill, 2003: 20-40). Bilge'nin belirttiğine göre dış politika, bir ülkenin ulusal çıkarlarını sınırlarının dışında gerçekleştirmesi için amaç, hareket biçimi ve yöntem olarak ifade etmektedir. Hermann'a göre, bir ulusal hükümetin yetkili karar vericilerinin diğer ulusların karar vericilerinin davranışlarını etkileme yönündeki uygulamaları dış politika olarak görülmelidir. Frankel'e göre dış politika, bir ülkenin diğer ülkelerle ilgili kararları ve bu kararları uygulama yönündeki çabalarını ifade etmektedir (Akt. Efegil, 2016: 15). Modelski'ye göre dış politika, diğer ülkelerin davranışlarını değiştirmek veya davranışlarını uluslararası ortama uyarlamak için yürütölen bir dizi faaliyettir. Holsti'ye göre dış politika, bir ülkenin dış dünyaya karşı davranışdır (Akt. Tayfur, 2005: 75). Tayfur'a göre ülkeler, uluslararası sistemdeki yetkili makamlar aracılığıyla diğer ülkelere karşı bazı eylemlerde bulunmakta, dolayısıyla ülkeler birbirlerini etkilemektedirler ve dış politika bu yönde karşılıklı etkileşimin sonucunda oluşmaktadır (Tayfur, 2000: 265).

Yukarıdaki tanımlara bakıldığında dış politikanın, bir ülkenin karar vericileri tarafından ulusal çıkarları gerçekleştirmek için diğer ülkelere ve uluslararası sisteme karşı formöle edilen bir dizi eylem ve strateji olduğunu söylemek mümkündür (Tayfur, 2005: 76). Dış politika ile ilgili tanımların ortak noktası, dış politikanın dinamik bir süreç olarak görülmesidir. Amaç, strateji, eylem, uygulama ve geri bildirimleri içeren bu süreçte, özel amaçlar ve beklentiler, ulusal çıkarlara dönüştürölmektedir.

B. Dış Politikayı Etkileyen Faktörler

Dış politikayı etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Örneğin ülkenin askeri ve ekonomik gücü yetersizse, karar vericilerin herhangi bir sorun karşısında harekete geçme imkânları da sınırlı olmaktadır. Bunun yanında bir ülkenin coğrafi konumu da dış politikanın seyrini belirlemede önemli bir faktördür. Uluslararası alanda güç dağılımı, uluslararası entegrasyonlar, yaşanan krizler veya çatışmalar gibi birçok etken ülkelerin dış politikalarında oldukça etkili olmaktadır (Arı, 2011: 132-148). Bu sebeple, dış politika karar vericilerinin bu faktörleri dikkate almadan doğru kararlar vermeleri oldukça zordur. Farklı bir anlatımla, öncelikle bir ülkenin coğrafi özelliklerine, askeri ve ekonomik yeteneklerine, nüfus yapısına ve uluslararası durumdaki durumuna göre bir ülkenin politikaları belirlenmektedir (Özdemir, 2016: 5). Realistler, ülkenin politikalarına diğer ülkelerin uygulamalarına, tutumlarına ve güçlü yönlerine dayanarak karar verdiğine ve ülkenin içyapısının dış politikası üzerindeki etkisini tamamen göz ardı ettiğine inanmışlardır (Efegil, 2016: 149; Arı, 2017: 140).

a. Coğrafi Faktörler

Günümüz dünyasında küreselleşmenin gelişmesiyle iletişim, ulaşım ve teknoloji olanakları ile eski önemini yitirdiği söylenebilse de antik çağlardan günümüze coğrafi özellikler önemli bir güç ve kapasite faktörü olarak ortaya çıkmaktadır (Arı, 2011: 130-138). Klasik/gerçekçi okula mensup Hans J. Morgenthau'nun XX. yüzyılda da coğrafi faktörün “elbette ki elli yıl veya yüz yıl öncekinden çok daha önemsizdir” şeklindeki yorumu da coğrafi faktörlerin zamanla önemini yitirmeye başlaması ile birlikte yine de önemsenmesi gerektiğini vurgular niteliktedir (Akt. Sönmezoğlu, 2005: 639). Coğrafi özelliklerin eskisi kadar önemli olmadığını vurgulayan yazarlar da teknolojik gelişmelerden ve özellikle de askeri güç olarak kullanılan nükleer silahların varlığının nedeniyle ülkenin coğrafi ve jeopolitiğinin eski önemini yitirmesine neden olduğuna dikkat çekmektedirler (Sönmezoğlu, 2012: 637-645).

Küresel boyuttaki olayları takip edebilmek için insanları, fikirlerini ve eylemlerini anlamaya çalışmak önemli bir adımdır, fakat coğrafi şartlar dâhil edilmeden bu olayların genel halini görebilmek oldukça zordur (Marshall, 2020: 15). Coğrafi konumun dış politika üzerindeki etkisi incelenirken;

a. Bir devletin sınır komşuları kimlerdir?

- b. Kaç tane devletle komşudur?
- c. Sınırları nereye çıkıyor, denize mi? karaya mı?
- d. Arazisi nasıldır? Dağlık mı? Ovalık mı?
- e. Yüzölçümü büyük müdür? Küçük müdür? Ada devleti midir?

gibi soruların üzerinde durulmaktadır. Örneğin ada ülkeleri küresel politikaların etkisinden uzak durabilmekteyken, dağlık ülkeler daha fazla korunaklı sınırına sahiptir. Deniz sınırları olan ülkeleri savunmak, kara sınırları olan ülkelere göre daha kolaydır. Geniş toprakları olan bir ülke, yüksek düzeyde askeri güce sahip olmalıdır (Efegil, 2016: 180-183). Bölgenin verimli topraklara, yeraltı kaynaklarına ve su kaynaklarına sahip olması ekonomik gücünü etkileyebilmekte, dünyadaki diğer ülkelerin ilgisini çekebilmekte ve dış politikasını etkileyebilmektedir (Özsavaş Atay, 2016: 146). Böylesi bir açıdan bakıldığında coğrafi özellikler, bir ülke tarafından dünyadaki bir toprak parçası olarak tanımlanabilse de, dış politikayı etkileyen en önemli faktörlerden biri olduğu söylemek mümkündür.

Örneğin ABD'nin kıta büyüklüğünde topraklarının doğu ve batısında okyanusların bulunması ABD'nin coğrafi açıdan devamlı ve değişmeyecek bir faktördür (Arı, 2011: 130-138). Ne var ki, ABD'nin kuvvet konumu açısından Asya ve Avrupa kıtalarıyla okyanuslar ile ayrılan ABD ile örneğin Fransa, Çin veya Rusya ile ortak kara sınırlarına sahip olacak bir ABD'nin arasında bugün de farklar olmasının başlıca nedenidir. Bu türden faktörlerin, nispi önemlerindeki azalmaya rağmen hâlâ uluslararası politika açısından belirli bir öneme sahip olduklarına işaret etmektedir (Sönmezoğlu, 2012: 635-640). Rusya'nın toprakları devasa büyüklükteki toprakları zaman zaman avantaj ve dezavantaj da olabilmektedir (Marshall, 2020: 18). İletişim ve ulaşım olanaklarının yeterli olmaması, ülke toprak büyüklüğü açısından SSCB açısından dezavantaj haline gelmiştir (Arı, 2011: 138). Coğrafi özelliklerinden yararlanan ülke olarak Vietnam'ın İkinci Dünya Savaşı sırasında ABD'ye karşı koyuşunun başlıca nedeni coğrafi yapısıdır (Sönmezoğlu, 2012: 638). İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye, her dönemde olduğu gibi Savaşın en yoğun bir şekilde cereyan ettiği bölgelerden biri olmuştur. Savaş sonrası dönemde de stratejik açıdan daha az önemli hale gelmiş, Orta Asya ve Avrupa kavşağında bulunması nedeniyle de artmıştır.

Türkiye’de kendini korunmak için NATO’ya katılmış ve batı bloğu içerisinde yer almıştır (Arı, 2018: 140).

b. Ekonomik Faktörler

Modern dünyada ekonomik kapasite denilince akla ilk olarak endüstriyel durum gelmektedir. Ülkenin ekonomik özellikleri olan ekonomik gelişmişlik ve sanayileşme düzeyleri dış politika ile doğrudan ilişkilidir. Ekonomik olarak gelişmiş ülkeler küresel ekonomide daha aktif bir rol oynamaktadırlar. Daha fazla sanayi tesisi ve uluslararası ticarete daha geniş katılımı olan ülkelerin güçlü askeri yapılara sahip olmaları doğal bir sonuç olarak görülmektedir. Buna karşılık zayıf ve ekonomik olarak bağımlı ülkeler dış ilişkilerinde ekonomik ilişkileri ön planda tutmak durumunda kalmaktadırlar (Efegil, 2016: 182-193).

Marksist yazarlar, bir ülkenin dış politikasını etkileyen ana faktörün ekonomik faktörler olduğuna inanmışlardır. Onlara göre, ihracat, yüksek iç talep, üretim kapasitesi, verimlilik, Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla (GSMİH) ve kişi başı gelir gibi faktörler, ülkenin doğal kaynakları ve sanayi fırsatlarını da içerebilen ekonomik kapasitesi için çok önemli verilerdir (Arı, 2011: 141).

Ölçek ekonomileri, ulusal güvenliğin korunmasında ve uluslararası sahnede söz sahibi olmak demektir. Son yıllarda modern ekonomi ve teknolojik yaşam tarzı, dünyadaki ülkelerin ekonomik bağımlılığını ortaya çıkarmıştır. Uluslararası ekonomik ilişkilerin gelişmesiyle, yatırım odaklı ilişkiler, karşılıklı ticari ve mali ilişkiler artmaya ve çeşitlenmeye devam etmekte, ülkeleri değişen derecelerde birbirine bağımlı hale getirmektedir (Aydemir ve Kaya, 2007: 264). Ülkeler arasındaki karşılıklı bağımlılık, gelişmişlik düzeylerine göre değişmektedir. Birçok yoksul ülke, sanayileşmiş ülkelerle karşılıklı bağımlılık ilkesine dayalı ilişkiler kurmakta ve dış politikalarının uygulanmasında buna dikkat edilmelidir. Yoksul ülkeler, uluslararası ilişkilerde proaktif olmak için yeterli kaynağa sahip olmadıkları ve kendilerini dış müdahaleden koruyamadıkları için daha savunmacı bir dış politika anlayışına sahiptirler (Efegil, 2016: 193).

Bu nedenle günümüzün sanayi kapasitesi ve teknolojik düzeyi, güçlü bir ülkeyi değerlendirmek için önemli bir kriter haline gelmiştir. Nihayetinde, ekonomik karşılıklı bağımlılık, en güçlü olanlar da dâhil olmak üzere tüm ülkelerin dünya politik alanında

bir bütün olarak özerk hareket etmelerini kısıtlamaktadır. Bununla birlikte, ülkeler çatışma yerine işbirliğini düşündürmektedir ve bu da aslında ulusal çıkarlara uygun olarak hareket etmek anlamına gelmektedir (Arı, 2011: 140-145).

c. Askeri Faktörler

Ülkenin sınırlarını korumak için askeri güce ihtiyaç duyulurken, bazı ülkeler güvenliğini sağlamak için gerekli olandan fazla bir askeri güce sahip yolunu izlemektedirler. Bu düşüncenin ana sebebi kendilerine göre zayıf durumda olan ülkeler üzerinde egemenlik kurma düşüncesidir. Bu yolla sağlanan askeri güç, kendi güçlerini veya ülke bütünlüklerini tehdit edebilecek durumlardan caydırmaya çalışmak ve dış politika hedeflerine ulaşmak için güçlü askeri yeteneklerini kullanmaya yönelebilmektedirler (Efegil, 2016: 183).

Morgenthau'ya göre, coğrafi faktöre, doğal kaynakları faktörüne ve ekonomik faktörüne bir ulusun filli gücü bakımında önem kazandırmakta olan askeri alanda hazırlıklı olma durumudur. Bu nedenle askeri faktörü diğer bütün güç öğelerinden daha yoğun bir şekilde dikkat edilen ve bu sebeple ulusal gücün öne çıkan bir siyasi öğesi olduğunu kabul etmek gerekir (Akt. Arı, 2018: 142). Her ülkenin askeri gücü ve savunma ihtiyaçları farklıdır. Bu ihtiyaçlar coğrafi koşullara da bağlıdır. Örneğin, kara sınırlara sahip bir ülke kara kuvvetlerine ağırlık vermektedir. Yine de bir ülkenin askeri açıdan sahip oldukları o ülkenin ekonomik açıdan zengin olmasına bağlıdır. Ekonomik açıdan zayıf olan ülkeler, daha az mali kaynağı askeri harcamalara ayırmak zorundadır (Efegil, 2016: 183).

Askeri güce ulaşmak için modern savaş teknolojisine, nitelikli silahlara, iyi eğitilmiş bir orduya sahip olunmalıdır (Arı, 2011: 143). Önemli olan bu fırsatı ve yeteneği etkin bir şekilde kullanmaktır. Dolayısıyla en çok askeri olan ülkenin aynı zamanda güçlü ülke olduğunun düşünülmesi tüm faktörlerin göz önüne alınmadığı anlamına gelmektedir. Askeri güç; nüfus, coğrafya, ekonomi gibi diğer dış politika parametrelerinden de etkilenmektedir. Dolayısıyla başarılı bir dış politika, bu parametreler ile askeri güç arasında bir denge kurulmasına bağlıdır (Yatağan, 2018: 72).

Realistler, ulusal gücü veya ulusal yetenekleri askeri güçle eşitlemekte ve diğer faktörleri ikincil faktörler olarak ele almaktadırlar. Çünkü realistlere devletler, hayatta kalmak ve bu durumunun devamlılığını sağlamayı amaç edinmektedirler. Böyle bir

ortamda ülkenin ortak sorunu güvenlik olduğundan, askeri güç ülkenin ulusal güvenliğini sağlamada vazgeçilmez bir unsurdur (Sönmezoğlu, 2012: 498).

Ülkeler esas olarak havada, karada ve denizde yeterli konvansiyonel güce sahip olmayı ummaktadırlar. Ayrıca savaş durumunun gelişmesi ve değişmesinden hareketle, tüm ülkelerin kendi konumlarına göre yeterli kara ve hava gücüne sahip olmaları kaçınılmazdır. Bu nedenle, ülkeler nükleer silahlara sahip olmuşlar ya da sahip olmak için çalışmaktadırlar. Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeleri, bu yönelimi engellemek için Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi (NPT) antlaşmasını kullanma yoluna gitmektedirler (Arı, 2018: 144).

3.1.1. Realist Yaklaşımlar

Realizm, uluslararası ilişkilerin ana akım teorilerinden biridir. Uluslararası ilişkiler disiplininde devlet odaklı bir teori olarak ortaya çıkması nedeniyle realizmin başlangıcı olarak 1648 Westfalya Barış Antlaşması kabul edilmektedir. Buna karşın teoriyi daha eski çağlara zıt felsefi geleneklere ilişkilendirmek mümkündür (Düzgün, 2020: 258). Realizm bir uluslararası ilişkiler teorisi olarak ortaya çıkması sonrasında, tarihsel ve politik felsefe yazılarında bir dizi önemli şahsiyetin selefleri olduğunu geriye dönük olarak tarif edilmiştir (Balcı, 2019: 120). Uluslararası anarşi ve güç politikası konularını merkeze alan Realizm felsefi olarak temelde Thomas Hobbes, Niccolo Machiavelli (Donnelly, 2008: 132) ve Thukydides çalışmalarına dayanmaktadır (Balcı, 2019: 120). Edward Halett Carr, Hans Morgenthau, Kenneth Waltz, David Hume gibi düşünürler de bu teorinin kurucuları olarak kabul edilmektedir (Arı, 2011: 159).

Dönem bakımından realist bakış açısını aksettiren ilk eser bizleri Tucydides'in Atina ile Sparta arasında 30 yıl süren "Peloponnessos" savaşlarını ele aldığı eserine kadar geriye götürmektedir (Thukydides, 2020: 71). Antik Yunan'da M.Ö. 460-395 yılları arasında yaşamış olan tarihçi ve asker olan Thcydides'in yazmış olduğu "Peleponnesos" adlı çalışmasında günümüzde siyasal realizmin analitik üniteleri veya birimler olarak kabul edilen "güç, güç dengesi, çıkar ve çıkar çatışmaları" gibi olguları öne çıkaran yaklaşım ortaya koymuştur (Akoğuz, 2018: 16). Pelopponnes savaşı, "Atina ve Sparta" şehir devletleri liderliğinde iki ittifak arasında Helen dünyasındaki egemenlik için verilen askeri mücadelenin tarihidir (Ersoy, 2019: 167). Thucydides, devlet ile insan doğasını birbirine benzetmiş, insanı egoist bir varlık olarak da

nitelendirmiştir. Theydides’e göre, aynı insanın bencilce kuvvetli olmak istemesinden yola çıkarak devlet de kuvvetli ve egemen olma gayesini ifade etmektedir (Keyik ve Erol, 2019: 15). Theydides, siyaseti ahlaki sorunlar ile ilişkilendirmektedir. Adalet normları tarafından devletlerarası ilişkilerin yönlendirip yönlendirilmemesini sorgulaması Theydides’in en önemli fikri sayılmaktadır (Düzgün, 2020: 258).

Çalışmasıyla realizmi etkileyen diğer düşünür ise Machiavelli’dir (1469-1512). Gücün nasıl kazanılması, korunacağı ve sürdürüleceğine ilişkin nasihat verecek şekilde kaleme aldığı Prens kitabını, o dönemin Florensa yöneticisi olan Lorenzo di Meccini hakkında yazmıştır. Düşünür için devletin varlığını hem devam ettirmesi hem de hayatta kalması öteki bütün isteklerden önce gelebilmektedir (Keyik ve Erol, 2019: 16). Farklı yazarlara göre, Machiavelli’nin Prens çalışmasında yaşamış olduğu dönem şartları ve aynı zamanda insan doğasından hareketle yola çıkarak siyaset ile siyasetçinin nasıl olması gerektiğine dair analizleri ortaya koymaktadır. Machiavelli, insanın kendiliğinde kötülüğün var olduğunu belirterek bu kötülüğün temelinde yatan ana unsur ise bizihi insanın kötü olmasından kaynaklanmaktadır. Machiavelli’ye göre, insanın bitmek tükenmek bilmeyen elde etme isteği bu kötülüğün ana etmenidir (Akoğuz, 2018: 17). Machiavelli, bütün düşüncesinin insanların genel olarak “nankör, değişken, içten pazarlıklı, korkak ve çıkarıcı” olduğu varsayımından hareketle, insan tabiatının bu şekilde olduğu dünyada tek temel endişenin kaçınılmaz olarak güç ile beraber bu güçle temin edilebilecek güvenlik olduğunu savunmaktadır. İnsanların doğasını güçle kontrol altında tutabilmenin yasal yolla gerçekleştirilebileceği ve yasaların güç olmaksızın bir işe yaramayacağını Machiavelli dile getirmektedir (Balcı, 2019: 121). Machiavelli’ye göre, “devletlerin hepsinin başlıca hedefleri iyi kanunları ile iyi ordularıdır ve iyi orduların bulunmaması halinde kanunların iyi olması da yeterli olmayacaktır (Machiavelli, 1994: 86). Machiavelli’nin yazmış olduğu Prens adlı çalışmasında, Prens yani devletin insan tabiatından kaynaklanan nedenlerle, her daim askeri gücünü maksimize etmesi gerektiğini savunmaktadır (Merle, 1987: 24-25). Devlerin varlığını korumak ve sürdürmek bakımından gücün önemine vurgu yapmaktadır. Machiavelli’nin üzerinde durduğu nokta iyi bir orduya malik olmaktır. Prens adlı eser “güç, denge ve egemenlik” gibi kavramların gün yüzüne çıkmasına sebebiyet hazırlamıştır. Machiavelli’ye göre “Amaca giden her yol mubahtır” kelimesi günümüzde realizmin unsurlarının yansıması olarak görülebilmektedir (Machiavelli, 1994: 10).

Realizme etkisi olan Machiavelliden sonra karşımıza diğer düşünür Tomas Hobbes (1588-1679) çıkmaktadır. 1651 yılında yayınlamış olduğu Leviathan adlı çalışmasında “insanların özünde bencilliğin” var olduğunu belirterek, insanın da bulunduğu doğa durumunu yalnız savaş hali olarak tarif etmiştir (Donnelly, 2000: 13-15). Leviathan, siyaset alanındaki birincil genel teori olarak görülmektedir (Arı, 2012: 175). Hobbes, doğal hak kavramını savunmaktadır. Hobbes, belirtmiş olduğu bu kavramda insanın özgürce kendisini ve hayatını muhafaza etmek için gerekli gördüğü her şeyi rahat bir şekilde serbestçe yapma özgürlüğüne sahip olmasını ifade etmektedir (Akoğuz, 2018: 19). Hobbes, insanların eşit yaratıldığına ve bu eşitlik durumunun bireylerin istekleri konusunda da geçerli olduğunu savunmuştur. İki kişinin aynı anda sahip olamayacakları bir şeyi istemeleri durumunda güvensizlik oluşacağını ve bu kişilerin birbirlerine düşman olacaklarını ve birbirlerini yok etmeye ya da hâkimiyet kurmaya çalışacaklarını vurgulamıştır. Realizmde durum teoriye uyar ve egemen devletlerin kendi çıkarlarını takip ettiği ve bu çıkarlar çatıştığında savaşın başladığı argümanını benimsemiştir. Aslında, iki veya daha fazla egemen ulusun çıkarlarının çatıştığı alanlar, mücadele alanları haline gelir ve bu tür mücadeleler genellikle uluslar arasında savaşa yol açabilecektir. Hobbes, insan tabiatında çatışmanın önüne geçilmez kılan 3 unsurun varlığından bahsetmektedir: ilki unsur rekabet unsuru sayılmaktadır. Rekabet unsuru, diğerlerinin üzerinde egemen olma hususunu doğurur. İkinci unsur ise, güvensizlik olgusudur ki bu da ferdin her türlü tehdit karşısında kendisini muhafaza etme görevini yerine getirdiğini belirtmektedir. Sonuncu unsur ise Şan ve Şeref unsurudur. Sonuncu unsura göre, bireylerin diğerlerinin eliyle aşağılamaya maruz kalmama ile beraber kendini yükseltme anlayışı çatışmalara neden olan sebepler arasında gösterilmektedir. Hobbes göre birey, kazanç için mücadele etmekte, güvenliğini sağlamak istemektedir (Hobbes, 2007: 92-94).

Hobbes, devletlerin iç politikası hakkında “insan insanın kurdudur” kelimesini dile getirmiştir (Hobbes, 2007: 11). Hobbes’in, burada açıklamak istediği düşünce, insan doğasına ait kötümser bakış açısı uluslararası politikaya taşınmış olduğunda, bu uluslararası ortamın ne kadar kötü, iyi olmadığını, acımasız olduğunu belirtmektedir. Hobbes, devletlerin iç politikasında bulunan anarşik halin daha düzenli hale getirilebileceğini vurgularken, uluslararası anarşik düzendeysen bunun düzenlenemez bir yapısının bulunduğunu ifade etmiştir. Bu durumun sebebini egemen ve eşit

devletlerarasındaki ortaya çıkması muhtemel bir çatışmayı çözme konusunda bir üst aklın bulunmamasına bağlanmaktadır (Ağdemir, 2014: 11).

Öncü düşünürlerden olan Edward Carr, uluslararası ilişkiler alanında gerçekleşmiş olan bütün çalışmaların zayıf olduğu fikrini ileri sürmüştür (Yeltin, 2019: 7). Carr'ın, "Yirminci Yıl Krizi: 1919-1939" adlı kitabını, savaşın ve liberalizmin olduğu bir dönemde kaleme almıştır (Arıboğan, 2007: 198-200). Bahsi geçen kitapta, uluslararası ilişkilerin başlıca sorununun, ütopyacılık ile realizm arasında bulunan çatışma olduğuna yer vermektedir. Bununla birlikte iktidar, ahlak ve hukukun yanı sıra uluslararası ilişkilerde yaşanan değişimin doğası ve rolü ile ilgili olarak kitapta açıklamalarda bulunulmuştur (Yeltin, 2019: 7). Bu eseri daha da önemli kılan etmen ise, Realist ve liberal kuramlar arasında "büyük tartışmayı" başlatmasıdır (Demir ve Varlık, 2013: 68).

Bu düşünürlerin yanı sıra David Hume devletlerarasındaki ilişkilerde ekonomik ilişkiler üzerinden açıklamakta ve uluslar arasındaki ekonomik ilişkilerde gerçekten önemli olan şeyin, göreceli kazançlar kavramı olduğunu savunmaktadır. Bu açıdan bakılarak uluslararası ekonomi, bir ülkenin kazandığı ve kaybettiği sıfır toplamı bir oyun olarak tanımlanmaktadır (Gilpin ve Gilpin, 2001: 78).

Soğuk Savaş döneminin hâkim paradigması realizm (Dedeoğlu, 2014: 72) temelde dört önermeye dayanan bir Uluslararası İlişkiler geleneğidir (Donnelly, 2008: 149-158). Bunları şu şekilde özetlemek mümkündür.

Realistler, insanların doğuştan gelen iyiliğe eğilimli olmadıklarına, daha bencil ve rekabetçi olduklarına inanırlar. Bu gerçekçi bakış açısı, insan doğasını "bencil" olmasa bile "ben-merkezli" ve bir arada var olmanın şartları mümkün olana kadar, çatışmacı kabul etmektedirler.

Devletler, anarşik olan uluslararası bir sistemde güvenliğini sağlamak için güç birikimine özel önem vermektedir. Burada güç, her şeyden önce, diğer devletleri zorlamak ve engellemek için gerekli olan maddi kaynaklar açısından söz konusu kavram olarak kullanılır. Ulusal çıkarlara ulaşmak veya ulusal çıkarları tehdit eden herhangi bir şeyden kaçınmak için başvuru zorlayıcı taktik ve davranışları vurgular.

Realizmde, devlet uluslararası sistemin en önemli aktörüdür ve devlet gücü askeri potansiyeli açısından değerlendirilmektedir. Realizmin temel kavramlarından

biri, gücün uluslararası bölünmesidir. Bu bölünme, uluslararası sistemin kutupsal durumunu ifade eder. Anarşide etkileşime giren gruplar bir güç politikası oluşturur.

Devletler, aldıkları ve doğru gördükleri bilgilerle rasyonel bir karar verme modeli uyguluyorlar. Devlet otoritesi ulusal çıkarlarını ve egemenliğini belirler. Uluslararası sistemde anarşi hâkim olduğu için, uluslararası sistem otorite yoktur. Realistlere göre, egemen devletler uluslararası sistemin ana aktörleridir, ancak uluslararası düzeyde nüfuzlarının kapsamı nedeniyle büyük devletlere özel önem verilmektedir.

Uluslararası alanda devletlerarasında ilişki herhangi bir üst otorite olmaksızın yürütülmektedir (Birdişli, 2016a: 49). Bu açıdan çok uluslu devletler ve uluslararası örgütler de önemli ve etkili güvenlik görevlerini yerine getirmektedirler. Bu düşünceye göre, demokratikleşme ve özgürlüklerin yayılması toplumun refahını sağlayacak, savaşlara ve çatışmalara karşı mücadelenin maliyetini azaltacak ve sonuç olarak uluslararası güvenlik işbirliğini güçlendirecektir (Barlas; 2014: 11).

Realizm, güvenlik konusuna ahlaki değerlere bağlı kalmadan yaklaşır (Dedeoğlu, 2014: 72). Anarşi ile güvensizlik durumunun devam ettiği uluslararası bir bölgede güven içerisinde kalmak için artan kapasite ve güce odaklanmak gereklidir. Realist anlayış, merkezi devlet olan bir güvenlik kavramı ortaya koymak, toplumun ve bireylerin güvenliğinin devletin güvenliğine bağlı olduğu ulusal güvenlik söylemini alarak, savaş ve çatışma olgusunu dikkate alarak devlete bağlı güvenlik kavramını tanımlamaktadır (Barlas, 2014: 11). Uluslararası alanda güç gerekli ve sürekli. Söz konusu gücün dağılımı ise uluslararası sistemin temel karakteristiğini belirler (Birdişli; 2016a: 49).

Güvenliğe realist bir yaklaşımın en belirgin dayanağı askeri açıdan hazır olma düzeyidir ve uluslararası politika ise askeri hazırlıktan daha sonra gelmektedir. Tehditlerin algılanması devlet düzeyinde olmaktadır. Tehdidin sürekli var olduğunu önceden kabul etmeye dayanan bu politika, aslında kendisini sürekli olarak diğer devletlerin askeri hazırlık düzeyiyle besleyen bir mekanizma yaratmaktadır (Birdişli, 2011a: 66).

Realizm paradigması içinde realizme çeşitli yaklaşımlar vardır. Genel kabul görmüş realizm türleri olan klasik realizm ve neo-realizm olarak da bilinen iki yapısal

değişkenden oluşan geniş bir paradigmadır. Her ikisi de aynı kumaştan kesildikleri için aynı temel değerleri paylaşırlar ve olması gerekenden çok ne olduklarına odaklanmaktadır (Hobson, 2000: 17).

a. Klasik Realizm

Klasik gerçekçilik, tüm devletlerin ulusal çıkarlarını gerçekleştirmek için güç aradıklarını iddia eden devlet düzeyinde bir teoridir. Güç, hayatta kalabilmek için devletlerin ekonomik sistemler, teknoloji, diplomasi ve askeri araçlar gibi içsel gelişmeler yoluyla güçlerini artırmaları gerektiğini savunan realistler için anahtar bir kavramdır. Teori, devletlerin kendi güçlerini artırmaya ve düşmanlarının gücünü azaltmaya çalıştıklarını ve tüm yaptıklarının güç biriktirmek adına olduğunu savunmaktadır (Nayef, 2007: 21). Klasik realizm, insan doğasından hareketle her bir devlet güç peşinde koşmaktadır. Klasik realistler, yapısal anarşi ve yahut sorunların çözümündeki merkezi bir otoritenin yokluğu üzerinde durmaktadır (Arı, 2012: 191-192).

Klasik realizm, hükümeti rasyonel ve üniter olarak nitelemektedir. Tüm devletler, bekası gereği güç faktörüne önem vermektedir. Anarşik bir ortamda devletler güçlerini artırma peşinde koştuklarından dolayı, diğer devletler ise tehdit (Güvenlik İkilemi) olarak algılamaktadırlar (Aktan, 2015: 17). Realist düşünür olan Waltz, 1979 yılında yazmış olduğu “Theory of International Politics (Uluslararası Politika Teorisi)”, kitabında klasik realizm’in eksikliklerini gidermeye çalışmaktadır. Waltz, ulus-devletlere odaklanmış olan Klasik Realizm geleneğini değiştirmeye çalışmıştır (Waltz, 1979: 82-93). Waltz, ’a göre, uluslararası politikayı tahlili edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bunun için de, devletler ile sistemlerin iyi anlaşılması gerekmekte olduğuna işaret etmekte, uluslararası politik yapıyı üç ana başlık üzerinden değerlendirmektedir. Bunlar (Ashworth, 2002: 37):

1) Uluslararası sistem anarşiktir. Ülkelerin içyapısı gibi aşikâr değildir. Devletlerin temel amacı hayatta kalmaktır.

2) Devletler, sistemin temel aktörleridir. Devletler, uluslararası veya ulus üstü yapılarda kendi çıkarlarını savunmaktadırlar.

3) Devletlerin durumları ise çeşitli özelliklerine göre karşın sistemde fonksiyonel olarak aynıdır. Yalnız kapasiteleri farklıdır

Morgenthau ve Carr gibi klasik düşünürler, uluslararası ilişkiler analizlerinin merkezine ulus-devletleri yerleştirirken, uluslararası sistemi de buna göre tanımlamışlardır. Bu anlamda devlet, uluslararası sistemin insan doğasına benzer şekilde realistin ikinci çıkış noktasını oluşturur. İnsan doğası gibi, uluslararası sistem de anarşik olarak tanımlanır. Bununla ilgili olarak, uluslararası sistemin doğasını belirleyen uluslararası sistemde çelişkili kabul edilir. Uluslararası sistemin ontolojik üstünlüğünün farkında olunması, devletlerin uluslararası sahnede bağımsız karar vericiler ve karar vericiler olduğu görüşünün ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Hobson, 2000: 36).

b. Neo-Realizm

Morton Kaplan ve David Singer, neo-reailizm, bilimsel yöntemden ziyade sağduyuya dayandığını ve devlet mekanizmasındaki politika yapıcılarının yargılarıyla uyumlu bir yaklaşım olduğunu savunarak eleştirmişlerdir. Bir diğer eleştiri ise irrasyonel devlet kararları ve realist politikaların uygulanması nedeniyle uluslararası konularda krizlere yol açabilecek bürokratik siyasi tutumlardan gelmektedir (Balcı, 2019: 132). Bu eleştiriler yükselmeye başlamış, realizm yeniden ele alınarak yapısal sistem analizi kapsamında neorealist yaklaşım etrafında şekillenmiştir. 1970’li yıllarında neorealizme öncülük eden düşünür Kenneth N. Waltz (1924-2013) “Uluslararası Siyaset Teorisi” isimli eserinde ve Hedley Bull, The Anarchical Society eserinde neorealizmin temel kavramlarına değinmişlerdir. Uluslararası ilişkilerde devlet dışı aktörlerin varlığını kabul ederken, ekonomik ilerleme ve güvenliği sağlamak için büyük güçlerin gücüne ihtiyaç olduğunu vurguladılar. Aynı zamanda, artan karşılıklı bağımlılık iddialarına şüpheyile yaklaşanlar ve iyi ya da kötü, uluslararası ilişkilerin yönetiminde büyük güçlerin devam eden önemi vurgulanmaktadır (Ersoy, 2016: 172; Aydın, 2004: 48).

Neorealizm, devletlerin pragmatik ya da ideolojik, demokratik veya otoriter, meşru yada devrimci olup olmadıklarıyla ilgilenmemektedir ve devletleri diğer bütün faktörlerden arındırarak incelemektedir (Balcı, 2019: 133).

Waltz’a göre iç politika yapısı; düzenleyici ilkeler, işlevsel çeşitlendirme ve kapasite dağılımı olmak üzere üç özelliğe sahiptir. Düzenleyici ilkeler kapsamında, iç politika yapısı, taahhütlerinde ve ilişkilerinde sistemin bir parçasıdır. “Bazı insanlara emredilmelidir: bazılarının itaat etmesini gerektirir”. Koordinasyon ilişkisinde, diğer

aktörlerle eşit düzeyde uluslararası politikanın bir parçasıdır. Uluslararası sistemde emir vermek veya itaat etmek geçersizdir. Uluslararası sistem yerel ve anarşiktir. Bu nedenle burada uluslararası ve iç politika yapıları birbirinden ayrılmıştır. Bu yapılar, yani devlet kurumları ve büroları, iç siyasette devlet yapılarını oluştururken, uluslararası siyasette devlet yoktur. Uluslararası kuruluşlar var. İç siyasi işlevlerin çeşitliliği, devleti oluşturan yapıda üst ve alt katmanların ilişkilerini ve temsillerini oluşturur. Uluslararası sistemde bir devlet, kendi performansı ve işlevleri ile bağımsız bir birim oluşturur ve diğer uluslararası örgütler/birimler ile yapılan tartışmalar etkileşimli, üst bir yapı olmaksızın ve bir anarşi halindedir (Waltz, 1979: 82-93).

Neo-realizme göre devlet, uluslararası ilişkilerde önemli bir oyuncu olabilmekte, ancak uluslararası yapı ve ekonomik ilişkiler devleti kendi içinde basit bir rol yüklenmekten çıkartmaktadır. Devlet kendi askeri ve siyasi görüşlerine göre hareket ederse, sadece birkaç büyük güçten biri olacaktır. Ayrıca, realist yaklaşımının odak noktası olan güç, kısa vadede bir ulusun çıkarları için önemli olabilir, ancak küresel dünyanın neredeyse her sektöründeki ekonomik karşılıklı bağımlılık son yarım yüzyılda arttığından, güç unsuru bir ülkenin çıkarlarını korumaya yetmemektedir (Bakan, 2004: 15,16). Bu bağlamda 1970'lerin ikinci yarısında Robert O. Keohane ve Josept Nye 'in öncülüğünde yeniden canlanan liberal teori çerçevesinde karmaşık karşılıklı bağımlılık görüşü, uluslararası sistemin sadece devletlerden oluşmadığını çok sayıda ve çeşitli aktörlerin uluslararası sistemde bulunduğunu ve bu aktörler arasındaki ilişkinin karşılıklı bağımlılık şeklinde karmaşık bir yapıda olduğunu ireli sürmüşlerdir. Bu görüş, realizmin sadece devletlerden oluşan uluslararası sistemin varlığı görüşüne en önemli meydan okumalardan birisi olmuştur (Balcı, 2019: 133). Öte yandan neoralizim düşünürlerinden birisi olan Robert Gilpin de 'Güç'ün sistemdeki dağılımı üzerine yoğunlaşarak, sistemin bu güç dağılımı ile tanımlanan genel yapısının politik çıktıları nasıl etkilediğini araştırmak yolu ile klasik realizmin sınırlarını aşmaya çalışmıştır. Sonuç olarak, güç sistemde her zaman eşit olmayan bir şekilde dağıtılır ve ulusal çıkarları en üst düzeye çıkarmak isteyen büyük güçler arasındaki etkileşim, herhangi bir zamanda uluslararası ilişkilerin doğasını ve yapısını belirlemektedir. Dolayısıyla, uluslararası ilişkilerde en önemli tarihsel süreç, tüm sistemdeki en güçlü devleti kurma, sürdürme, koruma ve hayatta kalma arzusudur (Aydın, 2004: 49).

Waltz, ülkelerin uluslararası konumunu belirlemekte olan kabiliyetleri, nüfusun ve topraklarının büyüklüğünü, ekonomik, siyasi, askeri gücünün etkili olduğu siyasi ehliyet olduğunu belirtmektedir. Oma göre uluslararası anarşik yapının düzeninin güç ile sağlanabilecektir (Waltz, 1979: 90-130). Bu durumda söylemek gerekir ki neoralizim'i realizmden ayıran fark realizmde amaç "güç" iken neorealizmde "güç" bir araçtır. Güç dengesi teorisi, hayatta kalmak ve evrensel hâkimiyet sağlamak için gayret eden üniter devletlerin, hedeflerine ulaşmalarında uygun araçları, en makul şekilde kullanma çabalarının neticesinde ortaya çıkmaktadır. Bu çabalar (Ersoy, 2016: 176)'a göre iki sınıfa ayrılmaktadır. Ekonomik imkânları yükseltme, askeri gücü artırma ve daha zekice stratejiler geliştirme örnekleri ile ifade ettiği dâhili çabalar ve bir devletin dâhil olduğu ittifakı zayıflatma veya daraltma örnekleri ile ifade ettiği harici çabalar. Bunları şöyle özetlemek mümkündür; Birinci tür çabalar, dâhili dengeleme kavramı ile ikinci tür çabalar ise harici dengeleme kavramıyla ifade edilebilir.

Anlaşıldığı üzere, neo-realistler, dünya siyasetindeki ekonomi kaynaklı sorunlar ve karşılıklı bağımlılık durumunun önemli olduğunu kabul ederler, aynı zamanda her ülkenin farklı politikalarının diğer ülkelere göre güç durumunu en üst düzeye çıkarma isteği ile belirlediğini de vurgulamaktadırlar. Bunun yanında, 1980'li yılların ikinci bölümünde neo-realizmin teorik liberalleşmesinin eleştirilerine dayanarak, ABD'de Robert Keohane ve Stephen Krasner ile İngiltere'de Susan Strange neo realizmi uluslararası ekonomi-politik analizle ilişkilendirerek açıklama yoluna gitmiştir (Aydın, 2004: 49).

c. Neo-klasik Realizm

Neo-klasik realizm, literatürde farklı isimler ile kullanılmıştır. Örneğin Randall L. Schweller 'yeni geleneksel realizm' (neotraditional realism) kavramını kullanırken, Stephen G. Brooks post-klasik realizm (postclassical realism) şeklindeki kullanmıştır (Foulon, 2015: 635). Alanyazında en yaygın haliyle 'neoklasik realizm' olarak yer bulan kavram, ilk kez 1998'de Gideon Rose'un "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy" isimli makalesinde kullanılmıştır (Rose, 1998). Soğuk Savaş'ın son bulmasıyla birlikte yaşanan değişimden dolayı neo-realizm, büyük bir darbe almış ve sonraki süreçte birçok eleştiriye maruz kalmıştır (Balcı, 2019: 140). Neo-realizmin aldığı bu darbe uluslararası ilişkiler disiplininde bir taraftan inşacılık ve eleştirel teoriye

yer açarken, diğer taraftan da Neo-klasik realizm de bu doğrultuda ortaya çıkmış ve neo-realizmi birçok konuda eleştiren bir yaklaşım olmuştur (Akgül-Açıkmeşe, 2011: 53-54).

Klasik ve neo-realist öncülerinden etkilenmekle birlikte araştırmaların daha net sonuçlar ortaya koyabilmesini sağlamak amacıyla iç siyasal yapıların da incelemeye dâhil edilmesi gerektiğini savunan neo-klasik realizm Gideon Rose, Randall Schweller, Jennifer Sterling-Folker gibi isimlerin öncülüğünde gelişerek, realist teoriye yabancı olan bazı kavramları -algı, stratejik kültür vb.- analizlere dâhil etmiştir (Balci, 2019: 141; Rose, 1998: 146). Ross, adını verdiği teorinin, bir ülkenin dış politikasının kapsam ve hedeflerinin o ülkenin sistemdeki konumundan ve özellikle göreceli güç kapasitesinden büyük ölçüde etkilendiği ve dolayısıyla bir realist gelenekten geldiği fikrini desteklediğini savunmaktadır. Ancak, dış politika üzerinde etkili olan güç kapasitesi üzerindeki etkilerinin dolaylı bir halde gerçekleştiğini ve karmaşık bir yapıda olduğunu savunurken, sistem kaynaklı baskıların ara değişkenler aracılığıyla birim düzeyine çevrilmesinin gerekli olduğunu savunarak teorinin “neoklasik” olduğunu iddia etmektedir (Rose, 1998: 146).

Uluslararası gelişmeler, muhatap olan devletin yapısından, karar vericilerin bunları nasıl yorumladığından ve bunlara yönelik nasıl tepki verileceği tartışmalarından geçerek anlam kazandığı için sadece devletin dışındaki uluslararası yapıya değil aynı zamanda devletin içindeki aktörlere ve süreçlere de odaklanmak gerekir (Balci, 2019: 141). Rose’a göre neo-klasik realistlerin bir ülkenin dış politikasının kapsamı ve amaçlarının ilk ve en önemlisi onun uluslararası sistem içindeki yeri ve spesifik olarak da görece şekilde sahip olduğu maddi kapasite tarafından belirlendiğini ileri sürerler (Rose, 1998: 146). Bu düşünce onları realist yapan şeydir (Akgül-Açıkmeşe, 2011: 54). Biraz daha ireli giderek sistemik etkinin aktör düzeyindeki çeşitli değişkenlerden geçerek etkili olduğundan hareketle dış politikada etkili olan güç kapasitelerinin karmaşık bir yapısının olduğunu belirtmektedirler ve bu durum da onları neo-klasik yapan şeydir (Rose, 1998: 146). Bu saptanmayla yola çıkarak uluslararası sistem teorisi olmasından ziyade dış politika teorisi olması ile alakalıdır. Temel bu farkın yanı sıra Realist paradigmanın bu kolu anarşinin, neo-realizmde savunulan belirleyiciliğini reddetmekle devletlerin iç siyasal yapılarındaki farklı aktörleri öncelikli olarak dikkate alır. Dolayısıyla belirli bir gurubun ürünü değil, devlet içinde liderler ve toplumdaki

farklı guruplar arasında yapılan pazarlığın bir ürünüdür. Teorinin bu farklılaşmasına göre bazı isimler tarafından liberal teorinin realizmin içine sızmış bir kolu olarak eleştirilmektedir (Balcı, 2019: 142). Neo-klasik realizme göre ise son aşamada kararları veren aktördür. Tam da bu nedeniyle neo-klasik realizmin aktöre daha fazla ağırlık vermesi, yukarıdaki eleştiri açısından da bakıldığında klasik ve liberallere daha yakın bir yaklaşım olduğu görülmektedir. Bu açıdan örneğin neo-klasik realizmin savunucusu olan Fareed Zakaria vermektedir. Zakaria (1999: 42)'ye göre uluslararası ilişkilerde devletler değil devlet adamları temel aktördürler, devlet adamları ve bu kişilerin ortaya koydukları davranışlar klasik realizmden farklı olarak daha önemli bir kategoriye koyar.

3.1.2. Liberal ve Konstrüktivist Yaklaşım

a. Liberal Yaklaşım

Liberalizm uluslararası ilişkiler disiplini içinde ana akım kuramsal yaklaşımlar arasında realizmle birlikte kendisinden en fazla bahsedilen yaklaşımdır (Oğuzlu, 2019: 147). Liberalizm, birey açısından özgürlüğün ve temsilin geniş kitlelere yayılmasının sonucu olarak görülmektedir. Bu düşünceyi savunanlar arasında Jhon Locke, Jean Jack Rousseau ve John Stuard Mill bulunmaktadır (Birdişli, 2016a: 38).

Savaş, Barış, çatışmalar ve benzeri olaylar, Uluslararası İlişkiler teorilerini ve kuramcılarının dayandığı en önemli olaylardır (Yanık, 2015: 36). Bir teori olarak liberalizm, günlük olayların etkisi altında çeşitli kavramsallaştırmalarla zenginleştirilirken çok çeşitli değişkenlerin savaş, barış ve demokrasi üzerindeki etkilerine dair nitel ve niceliksel bir çalışma biçiminde ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Daha da önemlisi, liberal bir bakış açısıyla, bu detaylar politikacılar tarafından sıklıkla çarpıtılmakta ve devletlerin yerel ve küresel bazda ortaya koydukları politikalarını şekillendirmeye devam etmekte ve buna bağlı olarak dünya politikası üzerinde derin bir etkiye sahip olmaya devam etmektedir (Yanık, 2015: 51). Yanık liberalizmi şöyle ifade etmiştir; “Bir siyasi düşüncenin akışı olarak, Birey ve devlet arasındaki ilişkiyi, 17. 18. yüzyılda dönüşen rasyonellik ilkesiyle açıklamaya çalışmıştır. Liberalizm, siyasetin insanların refahını artırmaya çalışacağına inanmaktadır, çünkü rasyonellik insanların refahını aşacak ve insan özgürlüklerini devletin asgari anlayışıyla koruyacaktır. Liberalizm, toplumun özelliklerini ağırlıklı olarak ulusal düzeyde ifade etmeye çalışırken, bu kuralların uluslararası düzeye de yansıdığını, bu yönde kurulan kuralların

devletlerin dış politika davranışlarını belirleyebileceğini göstermiştir” (Yanık, 2015: 38).

Realist yaklaşım ilkelerine karşı ayrımcılık yapan liberallerin belirttiği gibi devlet, birey ve gruplar arasında doğal durumun karşılıklı ve uyumlu bir anlayış bulunduğunu savunuyorlar. Buna göre devletlerarası ilişkilerde normal olan durum barış durumudur, savaş ise anormal olandır (Oğuzlu, 2019: 147). “Dış politikanın kalbinde bireylerin özgürlükleri, talepleri ve çıkarları vardır. Onlara göre, devletin varlığı bireylerin bu taleplerinin yerine getirilmesi ve sağlanmasıdır, bu sebeple ulusal bazda çıkar durumu kişilerin talep ve haklarına eşittir (Yanık, 2015: 38). Oğuzlu (2019: 147) ise, liberallere göre sabit ve değişmez ulusal çıkarlar söz konusu olamaz. Bağlamsal mekânsal ve zamansal şartlardaki değişikliklere bağlı olarak ulusal çıkarların da değişebileceğine inanılır. Toplumsal aktörlere önem vermesi ve ulusal çıkarların bir süreç içinde oluştuğunu varsayması, liberalizmi inşacılık ve diğer eleştirel teorilerin felsefi arka planına yerleştirilir.

Dış politikada, liberal bir yaklaşımla, çatışmacı bir karakterden ziyade uzlaşma kavramı baskındır. Bu sebeple, liberal teoride dış politikanın öne çıkan araçları uluslararası alanda faaliyet gösteren örgütler, karşılıklı anlaşmalar ve uluslararası hukuk oluşturmaktadır. Bu nedenle, bir manada gayri resmi diplomasi, özellikle Kamu diplomasisinin yanı sıra resmi diplomasi de kabul edilmektedir. İdealizmde, liberalizmle bir kavram olarak örtüşür. Birleşmiş Milletler (BM) gibi örgütlerin himayesinde geliştirilen dayanışma ve uluslararası hukuk da idealist dış politikada önemli bir yere sahiptir (Yanık, 2015: 36). Bentham’a göre, mahkeme ve uluslararası hukuk, savaşla karşılaştırıldığında ülkeler arasında ortaya çıkabilecek anlaşmazlığı gidermek için daha yararlı olacaktır. Bu şekilde toplumsal uyum, liberal düşünce insan doğası hakkında daha iyimser olduğu için refahlarını geliştirmek isteyen insanlar tarafından, gerçekçi düşüncede ise otorite tarafından toplumsal uyum sağlanacaktır (Elias ve Such, 2007: 67).

Güvenliğin elde edilmesi çerçevesinde Liberalizm, demokrasinin genişletilmesinin öncülüğünü yapmaktadır. Barış isteniyorsa, demokrasi gelişmelidir. Temel amaç, dünya çapında çoğulcu bir güvenlik toplumu yaratmaktır. Çünkü demokratik devletler birbirleriyle anlaşma yolu aramak için çoğulcu bir güvenlik

topluluğu oluşturmaktadırlar. Liberal demokrat devletlerin önemli ortak çıkarları vardır ve bu doğrultuda devletler olası bir savaşa hazırlanmazlar, bunu yapsalar bile anlaşmayı ilk Kararname olarak seçerler ve barış içinde birlikte yaşamaya devam etmek istemektedirler (Morgan, 2017: 34-37). Bu nedenle liberaller demokrasi, özel mülkiyet, özgür girişimcilik, yoğun uluslararası ilişkiler, işbirliği ve insan hakları gibi kavramları savunmakta ve özel ekonomik varlıklara ve uluslararası rejimlere odaklanmaktadırlar.

b. Konstrüktivist (İnşacılık) Yaklaşımı

Uluslararası ilişkiler literatüründeki tanımlarda realizm, idealizm, liberalizm ve Marksizm gibi temel teorilerin etkisi görülmektedir. Ayrıca, analitik bir yöntem olarak yapılandırmacı teori, kendi başına bir teori olmasa da, dış politikayı anlayıp açıklama konusunda geçerli bir çerçeve sağlamaktadır (Birdişli, 2016a: 84).

İnşacılık, 1980'lerin sonlarında küresel sistemde yaşanan büyük değişimleri adlandırmak amacıyla diğer sosyal bilim alanlarından Uluslararası İlişkiler disiplini ithal eden yaklaşımlardan birisidir. İnşacılık hem rasyonalist, hem de postmodernist teorilerden yararlanarak yeni bir sentez ortaya koymuş ve uluslararası ilişkilerde değişimin ve ilerlemenin nasıl sağlanacağı konusunda bazı tespitlerde bulunmuştur (Demirtaş, 2019: 255).

Uluslararası İlişkiler disiplini İnşacılık kavramını ilk taşıyan isim ABD'li akademisyen Nicholas Onuf olmuştur. Fakat Uluslararası ilişkiler disiplini farklı vaka ve analizleriyle kullanılmasını fazla duyulmasını sağlayan isim Alexander Wendt'tir (Wendt, 1987: 350).

Onuf (1989: 341)'e göre toplumsal ilişkilerimiz ile kendi kimliğimizi yapılandırdığımız gibi, dünyayı da birbirimize yaptıklarımız ve söylediklerimizle yapılandırmaktayız. Bu iki taraflı süreçtir; bireyler toplumu, toplum da bireyleri yapılandırır. Bu karşılıklı ilişkiler içerisinde davranış kuralları kurumların içinde gelişir.

Wendt (1987) göre ise İnşacılık çalışmalarında ele alınan önemli konulardan biri aktör- yapı arasındaki ilişkidir. Bu bağlamda analiz yapılırken hangi birisine önem verilmesi gerektiği üzerinde yoğunlaşır. Wendt göre ise bunları birbirinden ayırmanın mümkün olmadığını vurgular. Sosyolojideki yapılanma kuramındaki birey ve toplumsal yapının birbirinin şekillendirdiği ifadesinden etkilenen inşacı yaklaşımın büyük katkılarından birisi bu iki düzey arasındaki ilişkiye yeni boyut getirmesidir. Bu

bağlamda bu iki unsuru birbirinden ayrı düşünmek mümkün değildir. Zaman içerisinde ikisi de birbirini etkileşim yoluyla karşılıklı olarak oluşturmaktadır. Bu nedenle de birbirilerini daimi olarak etkileyen ve de aynı zamanda oluşturan aktörlerden ve mekanizmalardan bahsedilebilir (Wendt, 1987: 350-360).

İnşacılık aktör-yapı ilişkisiyle ilgili olarak disipline ilk özgün katkısını yapmakta, aktör-yapı arasındaki oluşturu ve belirleyici etkileri ele alınmasının ardından yapıyı oluşturan unsurlar ile yapının temel özelliği olarak vurgulanan anarşi meselesi üzerinde durmuştur. Devletin davranışının sadece anarşi ve güç değil, diğer değişkenlerden de etkilenebileceğini ireli sürmüşlerdir (Demirtaş, 2019: 255).

İnşacılar, küreselleşmenin neden olduğu tüm değişiklikleri ve değişiklikleri ortaya çıkarırken sosyal yapıyı bir analiz seviyesi olarak görüyorlar ve güvenliğini bu yönde yorumluyorlar. İnşacılık yaklaşımın realizmden farkı, devletin ve küresel sistemin sosyal yapı içinde analiz birimleri olarak görülmesidir; mevcut devlet ise toplumla ortak sosyal etkileşimin bir sonucu olarak incelenmektedir (Küçük, 2016: 327-328).

Bu yaklaşım, ulusal çıkarların sosyokültürel ve politik inşa süreçlerinden sonra şekillendiğini savunmaktadır. Devlet, uluslararası ilişkilerde tek aktör olarak kabul edilmez; ulus üstü (uluslararası örgütler gibi) ve ulus altı (askeri bürokratik karar verici kuruluşlar veya tüzel kişiler gibi) aktörlerin de olduğunu varsaymaktadır (Küçük, 2016: 333). Güvenliğin ve kolektif kimliklerin (öz-öteki ve dost-düşman) insanlar arasındaki etkileşimlerin sonucu olduğunu açıklar ve güvenliğin tüketen değil üreten bir olgu olduğunu savunur. Diğer bir deyişle, inşacı yaklaşım, güvenlik politikaları ve sorunlarının askeri veya maddi temelleri olduğunu kabul ederken, tüm bu temellerde birincil faktörün ideal entelektüel faktör olduğunu savunmaktadır. İnşaatçılar için güvenlik, göz ardı edilemeyecek normatif bir öze dayanmaktadır. Ayrıca, güvenli siyasi yapıların, politika yapıcıların eylemlerine rehberlik edebilecekleri ve dolayısıyla siyasi düzen üzerinde yapıcı bir etkiye sahip olabilecekleri için önemli etkileri vardır (Kardaş, 2007: 130-135).

İnşacı yaklaşım, ortaya koyanı daha ön plana getirmekte olan bireyci ve sistemi öne alan bütüncül varoluş yerine, varoluşsal bir eşitlik halinde kurulmuştur; “yapı ve

yapıyor olana tanınmış olan bu eşitlik, pozitivizmin epistemolojik özne-nesne ayrımının aşılmasına da imkân vermektedir (Ereker, 2013: 48).

Fikirlerin, kimliğin ve iş birliğin önemine önem veren inşacı yaklaşım, uluslararası ilişkilerde ve güvenlik konularında önemli yaklaşımlardan biri haline gelmiştir. İnşacılar, genellikle alakalı anarşinin yapılmış bir şey olduğu gibi alternatif düşünce tarzlarını önermektedir (Karacasulu, 2012: 116).

Wendt'e (1987) göre, kimlik, devleti dost veya düşman gibi diğer konulardan gruplandırırken veya yabancılaştırırken önemli bir değişkendir. Wendt, devletin tehlikede hissetmesinin sebebinin, diğer devletlerin sahip olduğu maddi güçler değil, bu tehlikenin algılanış biçimi olmanın bir yolu olduğunu savunuyor. Başka bir deyişle, tehlike devletlerin birbirleriyle olan güven ilişkilerinden kaynaklanmaktadır. Özetlemek gerekirse, sosyal gerçekleri analiz ederken güvenlik çalışmalarında öne çıkan inşacılar göre, devletlerin başkalarının dost ya da düşman olarak algılanması, atalet ve kimlik temelinde ortaya çıkan tehditlerin algılanması pahasına gerçekleşir. Yani, aktörlerin kendilerini güvende hissedip hissetmedikleri, öteki olanı nasıl algıladığına bağlıdır. Bu kaotik dönemlerde, zaman ve mekân algılarının küreselleşmenin etkisi altında değişmesi insanlar; kendilerini güvende hissetmek ve kendi varlıklarını sürdürmek için ait oldukları kimliği ve grubu öncelikli olarak tercih etmektedirler. Çünkü insanlar kendilerini anca benzer kimlikler arasında güvende hissederler.

3.2. Dış Politikada Değişim ve Değişim Modelleri

a. Dış Politikada Değişim

Dış politikada olduğu gibi, uluslararası ilişkilerde de devamlı olarak bir değişim yaşanmaktadır ve günümüzde tartışılan bir hal almıştır (Kaya, 2015: 73). Bu tartışmaların ana sebebi, dış politikanın temel bileşenlerinin sık sık değişmemesi, demokratik ülkelerde yaşayan vatandaşların uluslararası alandaki değişime ikna edilme zorluğu gibi nedenlerdir (Alden ve Aran, 2017: 2).

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra realist yaklaşım, ABD-SSCB ilişkilerine ve SSCB'nin oluşturduğu tehdide odaklanmış olsa da değişim konusunda karamsar bir tutum içerisindedir. 18. ve 19. yüzyıllar Avrupa'sının askeri ve diplomatik yaşamını açıklamak için kullanılan kavramsal yöntemler, uluslararası arenada yaşanan

köklü değişimler nedeniyle günümüzde kullanılamaz hale gelmiştir. Realist görüş, uluslararası ilişkilerdeki değişikliklerin güç dengesindeki, iki kutupluluktaki ve büyük güçlerin yapısındaki değişikliklerle sınırlı olduğunu savunmaktadır. Ancak liberal ve yapılandırmacı yöntemler, karar vericilerin öğrenme yeteneğine ve realistlerin bunu yapabilme olasılığına dikkat çekmektedir (Özdoğan, 2019: 3).

Realist yaklaşıma yöneltmiş olan eleştiriler, “dış politika” ve “değişim” kavramlarının yeni bir bakış açısıyla yeniden şekillenmesini ve dış politikada yaşanan değişimin kavramsal bir yapıya bürünmesinde etkili olmuştur. Rosati, dış politikanın arka planındaki değişiklikleri anlatırken, bu kavramın, daha ılımlı değişikliklerden dış politikanın büyük yeniden yapılanmalarına kadar geniş bir yelpazedeki değişiklikleri açıklayan bir dış politika olgusu olduğunu vurgulamış ve böylece dış politika da değişmiştir; dış politikanın yeniden konumlandırılması veya yeniden düzenlenmesi olarak tanımlanabilecek küçük ayarlama ve ayarlamaları ve büyük ölçekli değişiklikleri inceleyen kapsamlı bir araştırma alanı olmuştur (Fırat, 2018: 86).

Değişen dış politika konusu hala nispeten yeni bir araştırma alanıdır. 1970’lerde bir araştırma konusu olarak ortaya çıkmış, 1980’lerde disiplin çerçevesini oluşturan araştırmaların yayınlanmasıyla insanların ilgisini çekmeye başlamıştır. Dış politika analizi ve araştırma geliştirmenin etkisiyle, düzenden ziyade değişen eğilimlerle başa çıkmak için davranışsal etkiye sahip orta ölçekli bir teoriye ihtiyaç duyulmakta ve Soğuk Savaş’tan sonra süper güç politikalarına olan ilgi azalmıştır (Yenikeçeci, 2020: 16). 1990’larda uluslararası ilişkilerde yaşanan köklü değişiklikler nedeniyle, insanların dış politika değişikliklerini incelemeye ilgisi artmaya başlamıştır. Dış politikada temel değişiklikler sık meydana gelmediği için, küçük ve orta ölçekli değişikliklerin yanı sıra “süreklilik” ve “istikrar” kavramları da bu çalışmalarda yer almıştır. Bir ülkenin dış politikasını ne zaman, nasıl ve neden yeniden şekillendirmesi ve düzenlemesi gerektiği sorularına yanıt arayan araştırmalarda; değişime neden olan faktörler, karar verme süreci, değişimin türü/ölçeği ve zamanlaması temel kaygılar olarak sayılabilmektedir (Kaya, 2015: 76).

b. Dış Politika Değişim Modelleri

Dış politika modellerini kontrol listesi modelleri, yapısal sınırlama modelleri ve konjonktürel modeller olarak üç başlık altında incelenmektedir.

3.2.1. Kontrol Listesi Modelleri

Bu modeller, değişiklikleri tetikleyen arka plan faktörleri, bilişsel faktörler, müdahale değişkenleri ve karar verme sürecine ait faktörlerin oluşturabileceği sonuç aşamaları olmak üzere üç temel aşamadan oluşmaktadır. Bu modellerdeki ilgili faktörler, deneysel araştırmalarda kullanılabilecek analitik araçlar olarak önerilmiş ancak önem sırasına göre değerlendirilmemiştir. Bu modelde ele alınacak ilk çalışma Hermann'ın değişim modelidir. Model ayrıca değişimin kaynağını, karar verme sürecini ve değişimin boyutunu da inceler; bu, dış politikadaki değişikliklerin nedenlerini, yöntemlerini ve boyutunu ortaya koymada önemlidir. Hermann'ın modelinde, arka plandaki faktörlerin değişimin dört unsurunu içerdiği görülebilir: Liderlik, bürokrasi, iç yeniden yapılanma ve dış şoklardır. Bir ülkenin dış politika değişikliklerinin nedenlerini belirlemek için ortaya konan bu dört unsur, karar almaya yetkili liderleri, bürokrasideki bir kurumu veya çeşitli kurumlardaki bir grubu, siyasi olarak aktif bir sosyal grubu veya uluslararası bir örgütü ortaya çıkarmaktadır (Akt. Demirtaş Coşkun, 2010: 51).

Bu modellerden bir diğeri de Holsti'nin modelidir. Holsti, en kapsamlı dış politika değişimleri arasında yer alan yeniden yapılanmayı incelemiştir. Holsti; Bhutan, Myanmar, Tanzanya, Şili, Kanada ve Çin gibi ülkelerin dış politikalarını inceleyen 8 vaka çalışmasını içermektedir. Holsti, ikinci aşamanın kavramını, kişiliği ve elit tutumları, ayrıca politika oluşturma sürecini ve diğer değişkenleri incelemek için iç, dış, tarihsel ve kültürel faktörleri arka plan faktörleri olarak kullanmıştır. Holsti çalışmasının sonucunda; çözülme/uzaklaşma (disengagement) politikaları, dış çevrede yeniden yapılanmaya yönelik eylemler ve dış penetrasyona yönelik eylemler olmak üzere üç çeşit yönelim ortaya koymuştur. Holsti modelinde sekiz bağımsız değişkene ek olarak dört müdahale değişkeninin bulunması modelin deneysel araştırmalara uygulanmasının zor olduğu yönünde eleştirilere neden olmuştur (Akt. Kaya, 2015: 28).

Tablo 8. Hermann ve Holsti'nin Kontrol Listesi Modelinin Arka Planı

	Hermann	Holsti
Arka Plan	Liderlik, Bürokrasi, Yeniden Yapılanma, Dış Şoklar	Tarihsel ve kültürel faktörler

Yukarıda anlatılanlara göre Hermann ve Holsti Kontrol Listesi Modelinin arka planı Tablo 8’deki gibidir.

3.2.2. Yapısal Sınırlama Modelleri

Bu model, izlenecek politikaları güçlendiren ve değişim baskısını engelleyen faktörleri belirleyerek ara aşamalara odaklanan bir modeldir. Yapısal Sınırlama Modelleri, dış politikadaki değişikliklerin bir bedeli olduğu ve mevcut politikaların genellikle en düşük maliyetli alternatif olduğu varsayımına dayanmaktadır (Üçbaş, 2020: 19). Bu modeller, değişimden ziyade istikrara odaklandıkları veya daha genel olarak karar vericileri ve karar verme süreçlerini görmezden geldikleri için eleştirilmiştir. Goldman’ın modeli, istikrar sağlayıcıların önemini vurgulayarak, politika sürekliliğinin önünü açan ve istikrara odaklanan bu modelin ortaya çıkmasına yol açan süreklilik ve istikrar çalışmaları için daha uygundur. Skidmore’un araştırması, karar vericileri ve karar verme sürecini görmezden gelmekte ve ara aşamalara odaklanmaktadır (Akt. Kaya, 2015: 30).

3.2.3. Konjonktürel Modeller

Kontrol listesi ve yapısal kısıtlama modelleri ile karşılaştırıldığında, birleşik/periodyk model daha uzun vadeli bir bakış açısına sahiptir ve ülkelerin yıllar içinde izledikleri dış politika rotalarını inceleyerek dış politika davranışında “tekrarlayan kalıplar” bulmaya çalışmaktadırlar (Karabıyık ve Çılbant, 2020: 3). Bu kapsamda yapan-yapı sorunu (the agency-structure problem) ile ilgilenen Carlsnaes, daha öncesinde oluşturulan modellerde bu konunun üzerinde durulmamış olduğunu vurgulamıştır. Kendine ait modelinde kasıtlı (intentional), eğilimsel (dispositional) ve yapısal (structural) olmak üzere üç açıklama boyutunu bir araya getirerek yapı-yapan sorununu analizine dâhil etmiştir. Buna karşılık, model vaka çalışmalarına uygulandığında, çok ayrıntılı ve karmaşık olduğu, çok fazla araştırma gerektirdiği için eleştirilmiştir. Rosati, 1945’ten 1980’lere kadar ABD dış politikasını inceledi, dış politikadaki değişiklikleri uzun vadeli bir perspektiften inceledi ve değişikliklerin iki istikrarlı dönem arasındaki geçiş döneminde meydana gelme olasılığının daha yüksek olduğu sonucuna varmıştır (Akt. Kaya, 2015: 31). Rosati, Amerika Birleşik Devletleri’nin II. Dolayısıyla Rosati, dış politikada değişim dönemlerinin varlığına işaret ederken, dış politikanın zaman içinde görece sürekli olduğunu vurgulamaya

çalışmıştır. Ancak Rosati'nin modeli aynı zamanda çok genel olduğu için - Carlsnaes'in modelinden farklı olduğu için - eleştirildi çünkü tarihsel bilgiyi basitleştiriyor ve değişimin kaynakları ve süreçleri hakkında yüzeysel yorumlar yapmıştır (Akt. Kaya, 2015: 32).

3.3. Ulusal Güvenlik ve Güvenlik Politikasını Etkileyen Faktörler

Bu bölümde öncelikle güvenlik ele alınarak ardından Soğuk Savaş yılları ve sonrasında güvenlik yaklaşımları incelenmiştir. Bu bağlamda çalışmada klasik güvenlik yaklaşımları daha sonra Eleştirel ve Konstrüktivist yaklaşımlar anlatılmıştır.

Soğuk Savaş'ın başlangıcından bugüne kadar akademide yürütülen güvenlik araştırmalarını incelerken, faaliyetlerinin kapsamını genişleten iki olgunun varlığından bahsedebiliriz. Birincisi, Soğuk Savaş'ın başlangıcındaki tehditler ve çıkarlar bağlamında ele alınan güvenlik sorunu (bunlara klasik güvenlik araştırmaları denir), Soğuk savaşın sonuna doğru şiddet, risk ve korku kavramları da dâhil olmak üzere yatay bir düzlemde genişlemiştir. İkincisi, Soğuk Savaş'ın sonuna gelindiğinde, güvenlik araştırmaları sadece sonuçlardan değil, aynı zamanda nedenlerden dolayı da sorgulanmaya başladı ve eleştirel güvenlik araştırmaları ortaya çıkmıştır (Birdişli, 2014: 234).

a. Güvenlik Politikası

Güvenlik çalışmaları, uluslararası ilişkiler disiplininde önemli bir yere sahiptir. Güvenlik uzun zamandır ulusal politikanın önemli bir itici gücü olmuştur, ancak 1947 Ulusal Güvenlik Yasası ile ayrı bir politika haline gelmiştir. Soğuk Savaş yıllarında akademik alanda gerçekleştirilen güvenlik çalışmaları ABD'de "Ulusal Güvenlik", İngiltere ve Avrupa'da ise "Stratejik Güvenlik" adı altında yürütülmüş; Soğuk Savaş sonrası dönemde ise güvenlik konusu her yerde "Uluslararası Güvenlik" kavramı altında irdelenmeye başlanmıştır (Birdişli, 2014: 234).

Güvenlik kavramı, bireyin doğumu sonrasında geçirdiği her kişisel ve sosyal aşamada kullanılmakta olan bir kavramdır. Bu açıdan bakılarak hayati bir gereklilik olarak kabul etmek mümkündür. Çocuk, aile, yaşam, iş ve ülke güvenliği göz önüne alındığında, insanlar kişisel ve sosyal yaşamın her alanında ciddi bir şekilde güvenlik aradıklarını bulmuşlardır (Dedeoğlu, 2008: 21). Farklı bir anlatımla güvenlik, toplumsal

yaşamın her alanında bulunmaktadır (Birdişli, 2017: 25). Buna göre güvenlik, güvensizlik durumunun ortadan kaldırılması ile ilgili bir durumu açıklamaktadır (Dedeoğlu, 2014: 29).

Bu bağlamda, güvensizlik kavramının kaynağı veya güvenliği tanımlamak için kullanılmakta olan ikilik giderek daha önemli hale gelmektedir. Bu nedenle güvenlik kavramı, tehditlerin ortaya çıkarabileceği şeyleri içermektedir. Bir tehdit güvenli olmayan bir kaynak olarak ortaya çıktığında, tehdidin varlıkları korumanın en aşırı durumu olması önemlidir. Çünkü güvensizliğin kaynağı olma potansiyeline sahip bir olgu önce risk, sonrasında tehlike ve nihayetinde tehdit haline gelmiştir (Birdişli, 2017: 27).

Felsefe, teoloji, hukuk ve siyaset metinleri güvenliği kendi alanları ve ontolojileri doğrultusunda yorumladıkları için literatürde “güven” kelimesine birçok anlam atfedilmiştir (Birdişli, 2020: 235). Bir birey için güvenlik, çeşitli kademelerdeki endişe bütününü ifade etmektedir. Yakınlarının ve kendi canının güvende olması, hayatına anlam katan diğer tüm değerlerinin güvende olması, bu güvenli durumun sürdürölmesi temel kaygı durumundandır ve güvenlik konusunda kendisini tatmin ettiğinde bu hal bir durumun ifadesi olarak ‘güvenlik’ kavramıyla anlatılır. Bu nedenle güvenlik temel insan kaygılarından belki de birincisidir (Birdişli, 2020: 235-236).

İnsanların güvenliği askeri, siyasi, ekonomik, toplumsal ve çevresel olmak üzere beş ana faktörden etkilenmektedir. Bu faktörler birbirleri ile yakından ilişkilidir (Buzan, 2015: 35-38). Birdişli’ye (2016a: 86) göre bunlara ek olarak insanlığın güvenliği için Sağlık ve Gıda güvenliğini de eklemek mümkündür.

Askeri Güvenlik: Ülkelerin birbirilerine karşı saldırı ve savunma gücünü, diğerlerinin güvenlik politikası açısından niyet ve algılarının karşılıklı etkileşimini konu edinmektedir.

Siyasi Güvenlik: Ülkelerin yönetim sisteminin, örgütsel istikrarını ve bunlara meşruiyet veren ideolojileri içermektedir.

Ekonomik Güvenlik: Ekonomik güvenlik kavramı; işsizlik, yoksunluk, enflasyon ve eşit olunamama gibi konuları konu edinmektedir.

Toplumsal Güvenlik: Kültür ve din, ulusal kimlik ve geleneklerin uygun koşullar olan s rd rebilirli ini konu edinmektedir.

Çevresel Güvenlik: Bütün insanlığın bağımlı olduğu temel destek sistemleri olan doğanın korunmasını konu edinmektedir.

Sağlık Güvenliği: İnsanlık tarihi çok sayıda salgın hastalığa tanıklık etmiştir. Her bir salgının getirdiği güvenlik endişesi ve politik sonuçları birbirinden farklı olmuştur. Buna karşılık de i meyen tek şey insan sağlığını güvende tutma amacıdır. Sağlık güvenliği, devletlerin vatandaşlarının bireysel sa lı larını nasıl koruduğu, gerektiğinde teşhis, tedavi ve ilaçlara erişimini nasıl sağladığı ve genel olarak toplumun sağlıklı yapıda varlığını sürdürebilmesi için ne tür önlemler aldı ıyla ilgilenmektedir (<https://trguvenlikportali.com>).

Gıda Güvenliği:  retimden tüketicie kadar gıdalardaki olası fiziksel, kimyasal, biyolojik ve her türlü zararların öngörülmesini ve uzaklaştırılmasını, tüm zamanlarda tüm insanların temel ihtiyaç maddeleri arasında olan gıda maddelerine ekonomik ve fiziksel olarak erişebilme güvencesini konu edinmektedir.

Bu tanımlara bakılarak güvenliğin yalnızca devletlerle ilgili olmadığını, aynı zamanda tüm insanlığın bütün yönüyle ilgili olduğunu belirtmek mümkündür.

En geniş anlamıyla ülkenin i  ve dış güvenliğini çeşitli tehditlerden koruma durumu olarak tanımlanan ulusal güvenlik kavramı, ülkenin ba ımsızlı ını, toprak b t nl  n  ve tüzel ki ili ini ve ulusal egemenliğini koruyan yetkili organ olarak tanımlanabilir (Dedeoğlu, 2008: 45). Ulusal güvenlik politikası 20. yüzyıl koşullarının bir sonucu olarak ortaya çıkmakla birlikte, zihinsel temelleri çok daha eskilere dayanmaktadır. Tarihsel olarak, “ulusal güvenlik” kavramı, yukarıda da vurgulandığı gibi 1947’de Truman dönemi Ulusal Güvenlik Yasası (National Security Act) ile Amerika Birleşik Devletleri’nde ortaya çıkmıştır. Ancak ulusal güvenlik kavramının kökeni, Westphalia Antlaşması (1648) ile Avrupa’da kurulan devletler sistemine dayanmaktadır (Birdişli, 2011b: 45).

Ulusal güvenliği tanımlarken, bir ulusun; ulus tanımını ne şekilde ortaya koyduğu ve bu tanımdan anladığı da önemli olmaktadır. Bu bağlamda örneğin ırka dayalı bir Alman ulusal anlayışından, kültüre dayalı bir Fransız ulusal anlayışından,

vatandaşlık ve farklı kültür ve inançlara sahip insanlara dayalı bir Amerikan ulusal anlayışından ve bir Arap ya da Rus uyrukludan söz edilebilir (Birdişli, 2016a: 20).

Ulusal güvenlik sistemi daha çok diğer ülkelerle ilgilidir ve temel olarak toprak bütünlüğünün korunması, siyasi bağımsızlık gibi kavramları içermektedir. Ulusal güvenlik kavramı, can ve mal güvenliğinin korunması açısından güvenli bir ortam hazırlamak olarak kabul edilmektedir (ymen, 2005: 52).

Ulusal güvenlik kavramı karar vericiler tarafından kendi dış politika anlayışlarını meşrulaştırmak için kullanılan en kutsal kavramdır. Bu bağlamda dış politikada ulusal güvenlik sorunu ile ilgili bir konu gündeme geldiğinde, kayıtsız şartsız alınan kararlara ‘dini kutsal’ kararlar gözüyle bakılmaktadır (Efegil, 2016: 50).

Realist ekolde yer alan Arnold Wolfers (1996: 155)’a göre ulusal güvenlik, ulusal çıkar, kavramlarını birbiriyle eş anlamlı ve meşruiyet kaynağı haline geldiğini vurgulamıştır. Buzan (2006: 36-46)’a göre ulusal güvenlik kavramının öznesi, ulustur, devlettir. Ulus ile devlet btnleşirse devletin temel amacına bakılarak, ulusal güvenlik kavramının öznesi tanımlanacaktır. Buzan, ulus-devlet ilişkisine bu şekilde bakarak ulusal güvenliğin amacını farklı şekillerde vurgulamış ve daha geniş anlamlar yüklemiştir:

a. Ulus devletten önce gelirse, devletin amacı ulusu korumak olacaktır çünkü ulus devlete yerel alanda meşruiyet ve uluslararası alanda güçlü kimlik vermektedir.

b. Devlet ulustan önce gelirse o zaman da devlet ulusun inşasında araçsal rol oynamaktadır. Böylece devletin amacı bekasını ve geleceğini güvence altına almaktır.

c. Ulus birden fazla devlet arasında bölünmüş ise bölünmüş ulusu bir çatı altında toplamak, ulusal güvenlik sorunu haline gelmektedir.

d. Devlet sınırları içerisinde birden fazla uluslu mevcutsa o zaman iki farklı devlet sistemi (Feodal ve Emperyal) karşımıza çıkmaktadır. Feodal sistemde etnik milliyetçilik yapısına dayalı farklı kimlikler kendilerini ifade etmektedir. Emperyal sistemde ise, kendi ulusunu diğer uluslar karşısında korumayı hâkimiyet kurma içerisine girecektir. Bu da ulusal güvenlik sorunu haline gelecektir.

lkeler kendi ulusal güvenlik politikaları ile kendi çıkarlarını ve güvenliklerini koruma yolunu takip etmektedirler. Ulusal güvenlik politikaları, ülkenin temel

değerlerini çeşitli iç ve dış tehditlerden korumaya yönelik eylemleri içermektedir. Bu değerler ideolojiden millete, toprak bütünlüğünden egemenliğe kadar uzanmaktadır. Bu değerlerin yanı sıra ülkenin uluslararası gücünü korumak da güvenlik politikasının konusudur ve genellikle diğer ülkelerin politikalarına göre şekillenir. Temelde toprak bütünlüğünü koruma, siyasi bağımsızlığı sağlama gibi unsurları içermektedir. Ulusal güvenlik kavramı, vatandaşların can ve mallarını korumak için hazırlanmış güvenli bir ortam olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, uluslararası işbirliklerinin geliştirilmesi ve çeşitli alanlarda barış ve işbirliğine ağırlık verilmesi önemlidir (Öymen, 2005: 52).

Dedeoğlu'na (2008) uluslararası ilişkiler güvenlik kavramının esas olarak bir kaç ana düzlemde bulunduğu ireli sürmüştür.

- a. Uluslararası sistemin bütünüün güvenliği
- b. Coğrafi veya işlevsel alt sistemlerin güvenliği
- c. Toplumun güvenliği
- e. Devletin güvenliği
- f. Toplumsal alt grupların güvenliği
- g. Bireylerin güvenliğidir.

Uluslararası sistemdeki aktörlerin güvenlik kavramına bakış açıları bulunmakla birlikte aynı zamanda güvenliğini sağlamanın çok farklı yollarını da bulabilmektedirler. Yöntemdeki bu farklılar, ülkenin kapasitesi, coğrafi özellikleri gibi özelliklerine bağlıdır (Dedeoğlu, 2008: 25).

b. Güvenlik Politikasını Etkileyen Faktörler

Uluslararası Güvenlik Çalışmalarının evriminin arkasındaki etki eden faktör çerçevesinin teorik durumunu Buzan ve Hansen (2009: 50-60) genel analitik kategoriler olarak beş itici güç şeklide açıklamaktadır. Bunlar;

1. Büyük güçlerin politikaları: Güvenlik politikasını etkileyen ve en belirgin itici gücü, önde gelen devletlerarasındaki güç dağılımındaki ana hareketler (ve hareket olmayanlar) olmuştur (Buzan ve Hansen, 2009: 50).

Buzan ve Hansen (2009)'a göre İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle beraber Soğuk Savaş yıllarında, uluslararası düzeyde iki süper güç etrafında gruplaşma şeklinde

yeni bir kuvvet yapısı oluşmuş ve iki kutuplu bir uluslararası sistem ortaya çıkmıştır. Bu dönemde güvenlik çalışmalarının yönünü ve içeriğini önemli ölçüde, SSCB ve ABD arasındaki ideolojik rekabet belirlemiştir.

1940'ların sonlarında iki kutupluluğun kristalleşmesi özellikle aşırı güç ve askeri güce sahip Sovyetler Birliği, önümüzdeki kırk yıl boyunca güvenlik çalışmalarının baskın çerçevesini belirlemiştir. Bu dönemde diğer ülkeler de dış politikalarını ve güvenlik anlayışlarını güçlü ülkelerin telkinleri ile oluşturmuşlardır. Neticede, Soğuk Savaşı başlatan güvenlik neredeyse SSCB-ABD ilişkilerini incelemekle eşanlamlıydı ve iki kutuplu bir sistem, doğrudan ve örtbas eden iki süper güç arasındaki düşmanlıkla sonuçlandı. Diğer aktörler, Üçüncü Dünya güvenliğinin sürekliliği için bir araştırma alanında ortaya çıktı (Buzan ve Hansen, 2009: 51).

ABD'nin dış politikası bu yıllarda Sovyetler Birliği ile askeri-teknik ve ekonomik rekabet sorununa dayandığı için, sadece onunla değil, aynı zamanda saflarında bulunan ülkeleri de hızlı bir şekilde silahla donatmışlardır. Ekonomik yapıların zayıflaması ve yeterli sermayeye sahip olmayan ülkeler gelirlerinin önemli bir bölümünü savunma harcamalarına yönlendirdikleri için, yalnızca gelişmemekle kalmadı, aynı zamanda askeri bir karaktere sahip olan ABD ekonomisinin önemli bir kaynağı ve pazarı durumuna gelmişlerdir. "Askeri ekonomi" olarak adlandırdığımız bu harcamalar yalnızca silah satın almakla sınırlı değildir, ekonomik kaynakların harekete geçirilmesi ve tüketimin hızlanmasını da kapsamı içerisine almaktadır (Birdişli, 2011a: 73).

Çin'in büyümesi, 1949'da Çin Komünist Partisi'nin zaferinden yıllar sonra, Sovyetler Birliği'nin 1990'ların başlarında ve ortalarında parçalanması ve Japonya'nın ekonomik olarak kısıtlanmasıyla yetkililer için de önemli bir sorun olmuştur. Çin ekonomisindeki büyük genişleme ve yarı rekabetçi dostluk, Batı ile yarı rekabetçi ilişkiler, statüsünü uluslararası güvenlik tartışmalarının ana konusu haline getirmektedir ve bu yüzyılın ilk on yıllarında önemi artacaktır. 11 Eylül saldırıları, Amerikalı politikacıları ve birçok güvenlik analistini yeni bir dönemi tanımlamaya teşvik etti. "Küresel terörizme karşı savaşın nihayetinde ABD'nin göreceli gücünü artırarak dostluk ve kalıplarını şiddetlendirip iyileştirmeyeceği görülmekle birlikte, büyük güç politikaları hala gündemde kilit bir konumdadır (Buzan ve Hansen, 2009: 51-52).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bile, tecrit politikası bir seçenek olarak ortaya konduğuunda, bunun Amerika Birleşik Devletleri'nin güçlü askeri gelenekleri ve diğer ölkelere dağılmış durumdaki askeri güçleri sebebiyle mümkün olamadığı anlaşıldı. Buna ek olarak, ABD'nin kendisini güven içerisinde hissediyor olma kriterleri ABD'yi yüksek ulusal güvenlik standartlarına uymaya zorlamaktadır (Birdişli, 2016a: 53). Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra Avrupalı yaklaşımlar daha fazla zemin kazanmış olabilir, ancak Buzan ve Hansen'in (2009) işaret ettiği gibi, hala güvenlik politikalarının çekirdeğini oluşturan ABD'nin kendisini diğer ölkeler için bir batı model şeklinde konumlandırma arzusunun tatmin edecek niteliklere sahipti ve ya bu şekilde anlatılmaktaydı. ABD'nin I. Dünya Savaş'ndan önce olduğu gibi artık tecrit politikası uygulayamayacağı algısının ve anlayışının bir ürünü olarak kabul edilir.

Dolayısıyla, tanımla ilişkili büyük güçlerin uluslararası güvenliği bağlamında, yukarıda belirtilenler şu şekilde özetlenebilir (Birdişli, 2011a: 75):

- a) Önde gelen ölkelerin güç dengesine göre dağılımı veya tanımı
- b) Güçlü ölkeler arasında düşmanlık ve dostluk münasebetleri
- c) Güçlü ölkelerin müdahalesi, bu müdahalenin koşulları ve şekilleri
- d) Güçlü ölkelerin güvenliğe yönelik toplumsal tutumu veya tutumları

2. Teknoloji Zorunluluk: Güvenlik politikasını etkileyen bir diğer faktör de askeri teknolojilerde ve özellikle nükleer teknolojilerde yaşanan gelişmelerdi. Bu gelişmeler, her iki bloğun dış ve güvenlik politikalarına yönelik bir faktör olmuştur. Özellikle nükleer teknolojideki yaşanan gelişmeler güvenlik çalışmalarına yön vererek katkıda bulunmuştur. Gelişerek yeni teknolojilerin sürekli olarak ortaya çıkması ve onların algılanan tehditleri, güvenlik açıkları ve istikrarları üzerindeki etkilerini değerlendirme ihtiyacıdır. 1940'ların ortalarında atom bombasının gelişi Güvenlik alışmaları için temel bir olaydı ve Soğuk Savaş sırasında nükleer ve nükleer ile ilgili teknolojik silahlar askeri güce dayalı güvenlik politikalarını etkileyen faktörlerdir (Buzan ve Hansen, 2009: 53).

Nükleer silahların sabotaj edilmesi bile ABD ve Sovyetler Birliği'nin güçlerini karşılıklı dengede tutmasına neden oldu, bu da sıcak çatışmaların ortaya çıkma riskini önemli ölçüde azalttı ve Soğuk Savaş yıllarının “soğuk barış” yıllarına geri döndüğu

söylenebilir. Savaşla teknoloji ilişkisi her dönemde geçerli olmuştur. Sivil teknoloji ve askeri tarihin ne şekilde bir araya getirilmiş olduğu hayatın her bölümünde görülebilir. Buna örnek olarak, televizyon ve radyo gibi iletişimdeki ilerlemelerin çıkış noktası radar teknolojisidir. Radar, roket ve güdüm teknolojisinin gelişmesi ise neredeyse nokta atışı yapmayı mümkün hale getirmiştir. Dolayısıyla 1970-80’li yıllarda karşılıklı silahlanma nedeniyle büyük güçlerin nükleer stokları binlerce tona ulaşmıştır. Benzer biçimde internet, ilk kez askeri alan için geliştirilmiştir. Nükleer teknoloji başta tıp olmak üzere modern bilime önemli katkılar sağlamıştır. Bu tür örnekler hem biyolojik hem de kimyasal silahların geliştirilmesinde hem de iletişim alanında görülebilir (Birdişli, 2011a: 75-76).

Küreselleşmenin de etkisiyle teknoloji geliştikçe güvenlik alanı daralır. Buna Birdişli (2011a) ilginç örnek olarak 11 Eylül saldırılarını vermiştir. Çünkü hiçbir askeri araç kullanılmadan gerçekleştirilmiştir.

3. Uluslararası Alanda Ortaya Çıkan Olaylar: Yukarıdaki anlatımlarda da anlatıldığı gibi, güvenlik çalışmalarının doğuşunu ve evrimini kilit olayların etkisi olmadan hayal etmek imkansızdır ve önemi yadsınamaz. Bu konuda güvenliği etkileyen bir diğer faktör de uluslararası düzeyde yaşanan olaylardır. Bu koşulların, devletlerin dış ve güvenlik politikaları ve akademik çalışmaları üzerinde derin bir etkiye sahip olacak kadar önemli olduğu düşünülmektedir (Birdişli, 2011a: 76). Soğuk Savaş döneminin başlamasından bu yana uluslararası güvenlik üzerinde önemli bir etkisi olan faktörler arasında şunlar sayılabilir: 1948-1949’da SSCB’nin Berlin ablukası, 1961’de Berlin Duvarı’nın inşası, 1950-53’te Kore Savaşı, 1962’de Küba Füze krizi, 1973’te petrol krizi, 1964-1975’te Vietnam Savaşı, 1956’da Süveyş Kanalı krizi ve “11 Eylül” saldırılarıdır (Buzan ve Hansen, 2009: 84).

Ayrıca, birçok gelişme güvenlik politikalarının oluşumuna ve değiştirilmesine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Bu nedenle, güvenlik teorisini ve politikasını etkileyen faktörler, etkinin ciddiyetine göre üç bakış açısıyla incelenmiştir (Buzan ve Hansen, 2009: 54-57):

Bunlardan birincisi, Kurucu olaylar olarak adlandırılan Küba krizi, Vietnam Savaşı ve 11 Eylül gibi önemli olaylardır, dönemin egemen güvenlik politikaları

çerçevesinde gerçekleşen, ancak politika ve teorileri etkilemiştir, çünkü beklenenden daha büyük sonuçlar olmuştur (Buzan ve Hansen, 2009: 55).

İkinci olarak söyleyebileceğimiz hızlandıran olaylar ise ortaya çıkması ile beraber daha önce kamuoyunda desteklenmeyen politikacıların ve akademisyenlerin görüşlerini desteklemektedir; bu da beklentilerinin aksine kamuoyunu etkilemekte ve güvenlik politikalarında önemli değişikliklere yol açmaktadır. Hızlanan olayların en önemli örneği, 1941'de Pearl Harbor'a yapılmış olan Japon baskınıdır. Bu baskının kamuoyu üzerindeki etkisi, ABD dış politikasındaki tecritçi eğilimleri dışladı ve devasa sanayi ekonomilerini İkinci Dünya Savaşı'na kadar gerilettiler (Birdişli, 2011a: 77).

Sonuncu olarak Önemli olaylar ise halkın ve halkın baskısı altında büyüyen ve mevcut güvenlik politikalarını sorgulayan olaylardır. Bu olaylar arasında savaş suçları ya da devlet içerisinde yaşanabilecek etnik çatışmalar sayılabilir (Buzan ve Hansen, 2009: 57).

4. Akademik Tartışmalar ve Kurumsallaşma: Akademiden elde edilen bilgi ve tartışmalar, güvenlik yaklaşımlarını ve politikalarını belirleyen bir diğer önemli faktördür. Soğuk Savaş sırasında, hem üniversitelerde hem de sivil faaliyetlerin bir parçası olarak kurulan birçok kurum, araştırma ve düşünce merkezleri bu araştırmaya öncülük etmektedir (Birdişli, 2011a: 77).

Askeri ve güvenlik meseleleri, ikinci Dünya Savaşı'ndan önce profesyonel orduların bir alanıydı. Siviller ilk olarak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra askeri ve stratejik güvenlik konularına dâhil oldular (Walt, 1991: 213-214). Nükleer devrim ile birlikte güvenlik araştırmaları altın çağını yeniden yaşamaya başladı ve birçok disiplinin katkılarıyla güvenlik çalışmalarının içeriği zenginleştirildi, metodolojik ve analitik yönleri dikkat çekmektedir. Bu dönemden itibaren siviller güvenlik konularıyla ilgilenmeye başladılar. 1976 yılında piyasaya sürülmeye başlayan Uluslararası Güvenlik (International Security) dergisi bu alandaki çalışmalara önemli ölçüde öncülük etmiştir (Buzan ve Hansen, 2009: 90).

Kurumsallaşma, üniversitelerde ve kurulan kurumlarda kurslarla başladı. Akademik derneklerde uzmanlık alanları oluşmaya başladı. Dergiler uluslararası güvenlik araştırmaları alanında gelişmeye başladı. Uluslararası düşünce kuruluşları kuruldu. Son olarak, uluslararası güvenliği teşvik etmek için finansman programları

oluşturuldu. Özellikle ilginçtir ki, Soğuk Savaş yılları, ulusal çıkar ve ulusal güvenlik kavramlarını siyasete dâhil edildiğinde aynı zamanda düşünce kuruluşlarında da yaygınlaşmıştır. Bu konudaki en çarpıcı örneklerden biri, önce Amerikan Savunma Bakanlığı tarafından yaratılan ve daha sonra bağımsız olarak çalışmaya başlayan RAND kooperatifidir. Buna ek olarak, ABD'nin önde gelen düşünce kuruluşları Brookings Enstitüsü, Hoover Enstitüsü, Miras Vakfı, Amerikan Girişimcilik Enstitüsü ve Cato Enstitüsüdür (Buzan ve Hansen, 2009: 94).

Bunlardan ilave olarak, ulusal ve uluslararası güvenlikle ilgili faaliyetler diğer bilimsel alanlarda meydana gelen olaylardan önemli ölçüde etkilenmektedir. Bu alanlardan en önemlisi matematik ve ekonomidir. Konuyla ilgili örnek olarak; Feminist Teori, Bilişsel Psikoloji, Dil Bilim, Sosyal Teori, Politik Teori, Kalkınma ve Post Kolonyal Çalışmalar ve Oyun Teorisi verilebilir. Oyun teorisi tarihsel verilerle güncel realistler arasında bağlantı kurarak çatışma ve işbirliği konuları üzerinden farklı senaryolar üretilmesine olanak tanımıştır (Birdişli, 2011a: 78).

Kuramsallaşma güvenlik alanındaki akademik araştırmasının dolduramadığı boşluğu ekonomik ve yapısal doldurmaktadır. 1960'larda ulusal veya uluslararası güvenlik çalışması, siyaset bilimi veya uluslararası ilişkiler disiplinlerinin bir alt kümesi olarak görülmüş ve ele alınmıştır. Bu sebeple güvenlik üzerine çalışmalar yapan bilim insanları çoğunlukla uluslararası ilişkiler teorisyenleri olmaktadır. Soğuk Savaş'ın ilerleyen zamanlarında, giderek artan sayıda düşünce kuruluşu ve enstitü konuyla ilgili bilgileri yönlendirmeye başlamıştır (Birdişli, 2016a: 58). Aynı zamanda araştırma merkezleri dünya çapında, Kopenhag Barış Araştırmaları Enstitüsü, Kopenhag Okulu ve Stockholm Uluslararası Üniversitesi, Dünya Araştırmaları Enstitü, Prio Enstitüsü ve Norsk Utenrik Politika Enstitüsüdür. Fonların finansal desteğin belirli programlara yönlendirilmesi ve yeni yönlerin teşvik edilmesi veya engellenmesi konusunda önemli düşünceleri vardır. Örneğin, 1990'larda genişlemeci yaklaşımların büyümesi, bir dizi Amerikan fonu tarafından desteklenmiştir (Buzan ve Hansen, 2009: 62).

3.3.1. Klasik Güvenlik Yaklaşımı

Uluslararası ilişkilerde Klasik güvenlik yaklaşımları genelde dört başlık altında incelenmektedir. Bunlar:

a. İdealizm

Eralp'e göre uluslararası ilişkilerin ilk teorisi idealizmdir (Akt. Gözen, 2016: 68). Kavramının ilk kullanım şekli gerçekliğin yapısı, Platon, İmmanuel Kant ve Aristo'nun eserlerinde olduğu gibi bilince dayanarak anlaşılmaktadır (Heywood, 2016: 135). Platon ve Aristoteles de idealizmin ilk düşünürleri olarak kabul edilirler, çünkü siyaseti erdemli bir yaşamı ve bu yaşamı olanaklı hale getiren toplumsal yapıyı sağlamanın bir aracı şeklinde görmüşlerdir (Birdişli, 2011a: 49).

Uluslararası siyasetin teorik bir yaklaşımı olan idealizm, uluslararası ilişkileri adalet, barış, hukuk gibi değerler ile normların bakış açısından görmektedir. Bu yönüyle idealizm, görgül çözümlemelerle (uluslararası aktörlerin nasıl davrandığıyla), normatif yargılarla (uluslararası aktörlerin nasıl davranmaları gerektiğiyle) olduğundan daha az ilgilenmesi nedeniyle realizmle ters düşmektedir (Heywood, 2016: 135).

İdealizm ve realizm arasında bir ayrım yapmak gerekirse dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta, aslen kendisini idealist olarak tanımlayan bir kesim olmadığı, bu tanımlamanın realist akımın kendi karşıtlarını nitelemek için kullandıkları bir kavram olduğudur (Arı, 2011: 102). İdealizm bir 'ütopyacılık' türü olarak da görülmektedir (Heywood, 2016: 135). Realistler kendi görüşlerini netleştirip, sistematikleştirirken, iki dünya savaşı arasındaki (1919-1939) dönemin karşıt görüş ve yaklaşımlar, 'idealizm', 'moralizm' ve 'ütopyacılık' şeklinde nitelemişlerdir (Arı, 2011: 102).

Realizmin 'ütopyacı' olarak adlandırdığı idealist görüşlerin Birinci Dünya Savaşı sonrası koşulların ortaya çıkardığı ve savaşın yol açtığı felaketlerin yeniden yaşanmaması için pratiğe geçebilecek politikaların dile getirildiği atmosferde kök saldı ve taraftar bulduğu görülmektedir (Arı, 2011: 102). Dolayısıyla idealizm özü itibarıyla iki savaş arasında uluslararası ilişkilerin barışçı bir yöntemle düzenlenmesi bağlamında ortaya konulan fikirlerin oluşturduğu bir teoridir ve Uluslararası ilişkiler disiplininin doğuşunda başrol oynamıştır (Gözen, 2016: 68).

İdealist felsefi teorinin uluslararası ilişkilere uygulanması anlamına gelen Woodrow Wilson'ın öncülük ettiği idealist değerler, öncelikle İngiltere'de S. Alfred Zimmern, David Mitrany, S. H Bailey ve Philip Noel-Baker, ABD'de ise Woodrow

Wilson, Parker T. Moon Pitman Potter ve James T. Scotwel gibi bilim adamları tarafından benimsenmiştir (Arı, 2011: 103).

Dolayısıyla bu yaklaşımın en öne çıkan niteliği, bunalımlar ve savaşlar neticesinde yaşanmış olan umut arayışları ile birlikte yükselmesidir. Bu durumun bir yansıması, Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarından sonra barış arayışında da görülebilmektedir (Birdişli, 2011a: 50).

Norman Angell ve Gilbert Murray gibi diğer yazarlar tarafından temsil edilen uluslararası ilişkiler teorisiyle ilgili (Arı, 2011: 102) idealist görüşler ve bu görüşlerin güvenlik yaklaşımlarına yansıması ise gerçekte tehdit ve düşmanlık durumunun bulunmadığı, tehdit durumunun birey davranışları neticesinde oluştuğu, birey davranışlarının da çevreden etkileniyor olduğu, dolayısıyla çevre ile ilgili koşulların değiştiriliyor olması halinde birey davranışlarının da buna bağlı olarak değiştirilmesinin mümkün olduğunu savunan görüştür (Birdişli, 2011a: 50).

İdealizm, gerçek hayatı tam olarak ütopyacı bir şekilde ifade etmiyormuş gibi görünse de E. H. Carr'ın (1939) çalışmasında, idealizmin (ütopyizmin) XVIII. yüzyıl aydınlanma felsefesinin, XIX. yüzyıl liberalizminin ve XX. yüzyılın Wilson idealizminin temsil ettiği bir olgu olduğuna dikkat çekmektedir (Akt. Arı, 2011: 103). Bu açıdan idealizm, realizmin tam tersine insanın mükemmelliği veya koşulların iyileştirilmesiyle idealizmin sağlanabileceği varsayımına dayanmaktadır. Dolayısıyla uluslararası seviyede de Milletler Cemiyeti ve Birleşmiş Milletler gibi örgütlerin mekanizmalarını kurulması ile çevresel koşulların değiştirilmesinin idealizmin oluşması söz konusu olabilecektir (Arı, 2011: 104).

İdealizm, I. ve II. Dünya Savaşları arasındaki dönemde olduğu gibi yalnızca savaş ve barış konusuyla olmadığı, aynı zamanda toplumun içerisinde olduğu tüm temel sorun ve gelişmelerle alakalı görüşleri içermektedir. İdealizm, yoksulluk, adalet, refah, insan hakları, demokratikleşme, çevre, örgütlenme, hukuk, etik gibi konuların yanında bölgeselleşme, küreselleşme, uluslaşma gibi gelişmelerle ilgilenmektedir (Gözen, 2016: 70).

Gözen'in (2016: 90) aktardığına göre Taylor, uluslararası ilişkilerde idealizmi üç varsayıma dayandırmaktadır. Bunlar:

a) Devletler veya insan gurupları arasında önemli görülebilecek çıkar çatışması bulunmamaktadır, tersine çıkarlar uyum içerisinde.

b) Akıl ve tecrübenin yardımıyla objektif adalet sağlanabilmektedir.

c) İnsanlar temelde rasyonel ve akıllı davranışlar sergilemektedirler. Kendi geleceklerini kendiler tayin edebilirler; kötü ve aptalca şeyler yapma yeteneği olsa da temelde çok iyidirler. Wilson, halka ve dolayısıyla kamuoyunun değerine inanıyordu, çünkü ‘insan felaketten kaçınacak kadar rasyoneldir.

İdealizm, bireysel çıkarların en iyi yaşam koşullarını sağlayarak en üst düzeye çıkarılabileceğini savunmaktadır. Ama bir insanın bunu yapabilecek gücü bulunmamaktadır. Toplumun kolektif gücü sadece bireyselliğe değil, aynı zamanda çoğunluk için en iyi olana da dayanmaktadır. Böyle bir durumda ütopyacı düşünürler, sosyal ve bireysel menfaatlerin aynı olduğunu, kişinin çoğulluğa boyun eğmesinin aynı anda bireysel çıkarlarına uyacağını iddia etmişlerdir. Neoliberal teoriyle idealizm teorisinin birbiriyle örtüştüğü nokta, çıkar uyumu olarak adlandırılmaktadır (Birdişli, 2016a: 33). Ekonomideki liberalleşmeyi savunan neoliberalizm, serbest piyasa şartlarının en uygun sosyal ve ekonomik düzeni sağlayarak iyileştireceğini savunmaktadır (Birdişli, 2011a: 51).

İdealizmin güvenlik politikasındaki yansıması, güvenliğe yönelik eleştirel ve konstrüktivist yaklaşımlarda daha belirgindir. Konstrüktivist politik yaklaşımda, kültür, inançlar, kimlik, fikir ve normlar gibi idealist faktörler öne çıkartarak materyalist değerlendirmelerin karşısında yer almakta olan idealist düşünce geleneksel konstrüktivizmde ise sıklıkla ülkelerin davranışlarına ve tutumlarına odaklanan pozitivist ve post-pozitif araştırmalar yapılarak katkı sağlamaktadır (Birdişli, 2011a: 52).

Eleştirel güvenlik yaklaşımlarındaki idealizm, tehlike olmadığı göz önüne alındığında, durumun sosyal ve politik kontrolün dışına çıkması durumunda doğal olarak tehlikenin ortaya çıktığı sonucuna götürmektedir. Güvenliğe yönelik idealist yaklaşımların her birinde uluslararası diplomasi öncelikli olarak tercih edilmektedir ve sorunları çözme adına ortak bir davranış ortaya koymaktadır (Buzan ve Hansen, 2009: 37).

İdealizmin güvenlik politikalarına katkısında vurgulanan ana noktalar şunlardır (Birdişli, 2016a: 33).

- a) Kimlikler, çıkarlar fikirler, beklentiler gibi değerler ön plandadır.
- b) Uluslararası arenada güvenlik ve diğer sorunların çözümü doğrultusunda diplomasi öncelikli, güç kullanımı ise daha sonra gelir.
- c) Toplumsal kolektif gücü bireyselliğe baskındır. Bu aşamada çıkar uyumu geçerlidir.
- d) Uluslararası sorunları çözmek için ortak alanlar yaratmak ve uluslararası toplulukların ortak değerlerini hesaba katmak önemlidir.

b. Realizm

Savaş sonrası ütopyacı anlayışını sahiplenen idealistlere yaptıkları eleştirilerle temellerini oluşturan realist teoriler bir nevi idealizmin karşıtı olarak tanımlanmaktadır. İdealistler her şeyin mümkün olması için insanı değiştirilmesini benimserlerken, realistler bu durumun azınlıklar için geçerli olsa bile genel için gerçekleşmesi imkânsızlığına vurgu yaparak reddederler (Birdişli, 2016a: 33).

Aydın (2004), realist kavramının oluşumuna giden yolu şu şekilde tanımlamaktadır: Modern Uluslararası ilişkilerin fikrinde olan realist teori, I. Dünya Savaşı akabinde, disiplinde benimsenmiş olan İdealist açıdan, II. Dünya Savaşının çıkışına engel olmaması veya öngörmemesi üstüne gelişen, devlet ile bireylerin siyasal tavırlarının ve aynı zamanda da uluslararası politikanın anarşıye neden olan yapısının nasıl bir düzenli yapıya dönüştürebileceği münakaşası (Birinci Büyük Tartışma) yer alırken,” Self determinasyon, ortaklaşa güvenlik, demokratikleşme, hukuk bakımından ortak yapıların oluşturulması ve bireyin rasyonelliğini” vurgulayan liberal görüş açısının eleştirisi ile alternatifi olarak ortaya çıkmıştır (Aydın, 2004: 34).

II. Dünya Savaşından önceki dönemde yaşanmış olan olaylar idealizmin geriliyor olduğunu simgelerken, realizmin yükselişini de ifade etmekteydi. Realistler görüşler özü itibariyle idealizmden farklı olarak güç ve çıkar kavramı üzerine oranlanmıştır. Ayrıca realistlere göre idealistler ulusal çıkarlar ile evrensel moral ilkeler arasındaki ayrımı görmezden gelmektedirler (Arı, 2011: 106).

Realistler politikayı “yüksek politika” ve “düşük politika” olarak ayırmışlardır. Güç, çıkarlar ve ulusal güvenlik gibi konularda daha fazla önem verdikleri için, askeri ve güvenlik konularında yüksek politikalar ve diğer ekonomik, sosyal ve kültürel konularda düşük politikalar olarak adlandırmışlardır (Arı, 2008: 110).

Bu teorinin temel düşünürlerinden bazıları Niccolo Machiavelli (1469–1527) ve Thomas Hobbes’tur (1588-1679) (Heywood, 2016: 248). Klasik gerçekçilik, devletleri genellikle bir ulus devlete dayanan, üniter bir yapıya sahip ve rasyonel olan devletler olarak görmektedir. Bu devletler sürekli güç peşinde koşuyorlar. Güç onlar için bir hedeftir. Bu amaca ulaşmak için, Machiavelli’nin fikirlerinden etkilenerek, herhangi bir yolun yasal olarak kabul edilebileceğini düşünmektedirler. Machiavelli’de devlet ve güç odaklı bir yaklaşım benimsemesinde, 15 ve 16. Yüzyıllar boyunca İtalyan şehir devletleri arasındaki yapıcı olmayan karışıklığın bir etkisi olmuştur. Bu koşullar altında Machiavelli, bu devletleri bir araya getirmek için devlet ve güç kararlarını önermiştir. Şehir devletlerinin güçlü ve merkezi bir iktidar eksikliğinden dolayı yıkılacağına inanan Machiavelli, bu yönde realizmi etkilemiştir (Birdişli, 2014: 29). Hobbes ise Cromwell’in otoriter ve püriten yönetimi “Leviathan” (1652) adlı çalışmasında, devleti hâkim güç ve yetki sahibi bir egemen şeklinde görmektedir (Birdişli, 2011a: 53). Özellikle merkezli bir yaklaşım olduğu ireli sürülen realizmin temelleri de Machiavelli ve Hobbes’e dayanmaktadır (Arı, 2011: 106).

Realist güç siyasetine ilişkin uluslararası siyaset modeli iki temel varsayıma dayanmaktadır. İlk olarak *insan doğası bencillik* ve *açgözlülükle* nitelendirilmektedir ki bunun da anlamı, uluslararası düzeyde hâkim aktörler olan devletlerin, zorunlu olarak aynı niteliği sergilemeleridir. İkinci olarak devletler bir anarşi bağlamında faaliyette bulunduklarından, kendi başlarının çaresine bakmaya dayanmaya zorlanmakta ve bu yüzden de güvenlik ve hayatta kalmaya öncelik vermektedirler. Bu yüzden realist teori bencillik artı anarşi eşittir güç siyaseti olarak özetlenebilmektedir (Heywood, 2016: 248).

Realizmin güvenlik politikası üzerindeki etkileri, Batı sömürge sonrası güvenlik, stratejik güvenlik ve politik ve askeri dinamiklere odaklanan devlet neoralist güvenliği üzerine yapılan araştırmalarda kendini göstermektedir (Birdişli, 2011b: 55). Bu bağlamda Barry Buzan ve Lene Hansen’sin (2009) yılında beraber yaptıkları ‘The

Evolution Of International Security Studies’ bu çalışmasına bakıldığında Realist güvenlik yaklaşımı dönemsel açıdan bakılarak üç bölüme ayrılmaktadır. Bu bölümler (Buzan ve Hansen, 2009: 37):

- a. Post-Kolonyal Güvenlik Çalışmaları,
- b. Stratejik Güvenlik Çalışmaları,
- c. Neorealist Güvenlik Çalışmaları, olacak şeklindedir.

Post-Kolonyal adlanan Sömürge sonrası Güvenlik çalışmaları: Bu, güvenliğe Batı yanlısı (etnosentrik) bir yaklaşımdır. Batı ülkelerinin güvenliğini sağlama açısından batı sınırları içerisinde olmayan ülkelerin “güvenlik gereksinimlerine” odaklanmaktadır. Bu açıdan bakılarak, Üçüncü Dünya Devletlerinin sömürge dönemi deneyimlerine ve devletin biçimlerine dayanan teoriler yaratır. Bu bağlamda, Birinci ve Üçüncü Dünya ülkelerini güvenlikle ilgili sorunları açısından değerlendirmektedir. Bu, devlete yönelik ve Batılı bilim adamları tarafından yürütülen bir çalışmadır.

Stratejik Güvenlik Çalışmaları; Soğuk Savaş yıllarında iki süper güç ABD ve SSCB arasında süregelen politik, askeri ve teknolojik rekabetin biçimlendirdiği klasik bir güvenlik yaklaşımıdır (Birdişli, 2016b: 49). Bu haliyle, savaş, nükleer silahlar, caydırıcılık teorisi, silahlanma yarışı ve silahların kontrolü gibi konularda bir dizi alt çalışmayı kapsamaktadır.

Neorealist Güvenlik Çalışmaları; Devlete yönelik materyalist ve stratejik araştırmalarla ilişkili realist yapıda olan yaklaşımdır. Nesnel güvenlikten etkileniyor. Güç, politika ve çatışma meselelerine yoğunlaşmasına rağmen, neorealizmi tanımlayan ve farklılaştıran uluslararası düzeyde kutuplaşmanın araştırılmasıdır. ABD’den gelmiş olmasına rağmen Avrupa’da da büyük ilgi görmüştür.

c. Liberalizm

Liberalizm, ana teması, bireye bağlılık ve bireylerin, içinde çıkarlarını tatmin edebilecekleri ya da kendilerini gerçekleştirebilecekleri bir toplumun inşası olan siyasi bir ideolojidir. Liberalizmin esas değerleri bireycilik, rasyonalizm, özgürlük, adalet ve hoşgörüdür (Heywood, 2016: 188). Uluslararası ilişkiler disiplini içinde ana akım kuramsal yaklaşımlar arasında realizmle birlikte kendisinden en fazla bahsedilen yaklaşımdır. Realizmin temel varsayımlarına liberalizmin karşı gelindiğine inanılır ve

liberal perspektiften uluslararası ilişkilere bakanların genelde ‘olumlu’ bir dünya tasviri ve bakış açısı ortaya koyduğu varsayılır (Oğuzlu, 2019: 147).

Liberalizm, Batı siyasal düşünce yapısında öne çıkan ideolojilerinden biri olarak siyaset bilimini de etkilemiştir (Oğuzlu, 2019: 148). Güvenlik teorilerinin bir diğer önemli kaynaklarından da biridir (Birdişli, 2017: 71). Bireyin kutsallığına ve hür teşebbüsün önündeki engellerin kaldırılması neticesinde toplumun genel refahının artacağına dair olan inanç, liberalizmin en başat özelliğidir (Oğuzlu, 2019: 148). Bu bağlamda bir tanım yapılması gerekirse liberalizm insanı odak noktasına alan, akılcılığı ön plana çıkaran ve özel hayatın serbestliğini kamusal alana devletin müdahalesini sınırlı kılan bir yaklaşımdır (Heywood, 2011: 50-70).

Liberalizm, geniş temsil ve bireysel özgürlükleri öne çıkartmaktadır. Öne çıkan savunucuları arasında; Jhon Locke (1632-1704), Jean Jack Rousseau (1712-1778) ve John Stuard Mill (1806-1873) bulunmaktadır (Birdişli, 2016a: 40). Ancak liberalizm düşünce yapısının disiplinin 1920-30’lu yıllarında idealizm adıyla etkin olduğu söylenilebilir. Bu açıdan kısa bir farklılığa değinmek gerekmektedir. Liberalizm araştırma yöntemleri ve bilimsel yaklaşım açısından pozitivist ve rasyonalist bir yaklaşımdır, idealizm daha çok normatif bir yapıdadır (Oğuzlu, 2019: 148).

Özellikle İngiltere ve ABD’de ideoloji olarak Liberalizm 18. ve 19. yüzyıl politik ve ekonomik düşüncenin tarihini etkilemiştir (Çetinkaya, 2018: 253). Liberalizm klasik ve modern olarak ikiye bölünmekte ve bunların arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Klasik liberalizm, işlevi, iç düzenin ve kişisel güvenliğin sürdürülmesiyle sınıflandırılmış olan bir askeri devlet inancıyla ayırt edilmektedir (Heywood, 2016: 188). Liberalizm Aydınlanma çağındaki (1688-1789) filozofların temel fikirlerine yol açmıştır. Siyasi alanda, bu özgürlük duygusu yakında ekonomik alanda da kendini göstermeye başladı (Çetinkaya, 2018: 254). Liberalizm, belirli hedefleri ve idealleri içeren bir siyasi düşünce geleneğidir. Klasik liberalizm mülkiyet, özgürlük ve eşitlik kavramlarını öne çıkartmaktadır. Liberalizm Aydınlanma Çağındaki filozofların temel fikirlerini şekillendirmektedir. Liberal düşüncenin gelişiminde; İngiltere’den, Locke, İskoçya’dan David Hume ve Adam Smith, Mill, Bentham, Spencer gibi düşünürlerin öncülük rolü bulunmaktadır (Arı, 2013: 93).

Modern liberalizm, (kimi zaman sosyal liberalizm ya da refah liberalizm olarak adlandırılmaktadır) devlete karşı, düzenlenmemiş kapitalizmin, yalnızca yeni adaletsizlik biçimleri ürettiğine ilişkin inançtan doğan, daha sempatik bir tutum sergilemektedir. Bu nedenle, devlet müdahalesi sadece özgürlüğü genişleterek, onu bireylerin parçalanmasına yol açan toplumsal kötülerden koruyabilir. Klasik liberaller özgürlüğü bireysellik üzerindeki kısıtlamaların yokluğunun “olumsuz” anlamında anlarken, modern liberaller özgürlüğü kişisel gelişim ve kendini geliştirmeye bağlarlar (Heywood, 2016: 189).

Farklılıklara değinmişken söylemek gerekir ki günümüzde liberalizm; Kültürel, ekonomik, sosyal, politik, muhafazakar ve neoliberalizm başlıkları olarak değerlendirilmektedir (Birdişi, 2011b: 55).

Liberalizm, uluslararası düzenin anarşik yapısını tanır ve uluslararası ilişkilerde işbirliğinin nasıl oluşturulacağını inceler. Soğuk Savaşın patlak vermesinden sonra liberalizm, 1960’ların sonuna kadar realizmin gölgesinde kalmıştır. İki kutuplu sistemin hafifletilmesi dönemine girmesi, devlet dışı aktörlerin öneminin daha görünür hale gelmiştir. Buna ek olarak, karşılıklı bağımlılık temelli ilişkilerin güçlendirilmesi ve askeri yönelimli güvenlik konularının dışındaki konularının da dünya gündemine girmesiyle liberal düşünceler ivme kazanmaya başlamıştır (Oğuzlu, 2019: 151). Liberalizme göre dünya barışı, uluslararası düzeyde siyasi ve ekonomik kaidelerin sürekli varlığı, karşılıklı bağımlılığın ve etkileşimin artması, uluslararası işbirliği, yönetim ve insan haklarının korunması ve devletlerarası örgütlerin önderliğinde şekillenmektedir. Liberalizm, serbest piyasa ekonomisinin kurallarına uygun olarak dünya çapında barışa ulaşılabileceğini kabul etmiştir. Ekonomik ilişkiler devletleri ortak çıkarları olan aktörlerin konumuna getirir ve barışı korumak için güç yaratır, böylece karşılıklı ticarete izin verir. Bu açıdan bakılarak, liberalizm düzenli ekonomik entegrasyon ve uluslararası aktörlerce belirlenen normlar, kurallar sistemi sonucunda ebedi bir barış oluşacaktır (Özpek, 2016: 130-141). “Ebedi Barış (Perpetual Peace)” teorisi de sahibi Immanuel Kant’dır. Kant eleştirel yaklaşımın kurucusu olması nedeniyle liberal düşünce geleneğinde farklı bir çağır açmıştır. Din, akıl, ahlak ve hukuk alanında ortaya koyduğu düşüncelerinin yanı sıra Fransız Devrimi’nin etkisi ile politika alanına da girmiş, Devrimin de etkisi ile Avrupa’da yayılmış olan savaş içerisinde siyasi

çıkış yolu aramıştır. Bu arayışında ekonomik ve politik gelişmelerin neticesinde muharebelerin ortaya çıkmamasına yönelik bir sonuca varmıştır (Birdişli, 2011a: 59).

Birleşmiş Milletler ve NATO gibi uluslararası örgüt ve kurumların varlığı, devletler arası ilişkilerde güven inşa edilmesine yardımcı olurken, devletleri taahhütlerini yerine getirmeye ve birbirlerinin niyetlerine güvenmeye ve harekete geçmeye teşvik ederek toplu olarak mevcut düzeni savunacaklardır (Oğuzlu, 2019: 150). Liberalizmin bir yönü insan doğasının özgürlük açısından ele alınması olduğundan, siyasal düşüncede idealizm ve realizm üzerinde daha geniş bir konum alır. Liberalizm ile realizm ve idealizm arasındaki temel fark, insan doğası göz önüne alındığında, onu değiştirmeye çalışmak yerine onu olumlu bir şekilde yönlendirmeyi tercih etmesidir. Bu temel yaklaşım, liberal düşüncenin tüm kesimlerinde ortak olarak görülebilir. Ayrıca liberal düşüncede, liberalizm ile farklı fikirlerin sentezinden bazen önemli çatışmalar ve çelişkiler ortaya çıkmaktadır (Birdişli, 2016a: 39). İdealizmin uluslararası ve dış politika üzerindeki çalışmaları, uluslararası ilişkiler teorisi olarak görülüyordu çünkü savaşların I Dünya Savaşı'ndan sonra bırakmış olduğu maddi ve manevi yıkımın zemininde dünya çapında barış ve güvenliğin yeniden tesis edilmesi için zorunlu olarak önlenmesi gerektiğini savunuyordu ve şimdi kaçınılmaz olarak savaşın dışında yöntemlerle başvurarak başarılabiliyorlardı (Arı, 2013: 293).

Liberaller, savaşı uluslararası ilişkilerin doğal bir sonucu olarak gören realistlere karşı çıkarlar. Liberaller için, uluslar arasındaki ilişkiler savaşla değil, işbirliğiyle sağlanmalıdır. Askeri güç, liberaller için de önemlidir, ancak realistler kadar öncelikli değildir. Liberaller, devleti uluslararası ilişkilerde değişmez bir rol olarak kabul etmezler. Onlara göre, katılımcı listesi çok uluslu şirketleri, çok uluslu sivil toplum örgütleri ve uluslararası kuruluşları içeriyor. Bu görüşe göre devlet sadece kendi çıkarları için birleşik bir aktör değil, kendi çıkarları için bütün bir bürokrasidir (Oğuzlu, 2019: 149-154). Liberal teori, liberalizmde hâkim olan denge ve uyum inancının devletlerarası ilişkilere de uygulanabileceği varsayımına dayanmaktadır. Bu, liberalleri enternasyonalizme inanmaya teşvik eder ve realistlerin aslında devlet sistemi içindeki işbirliği ve entegrasyon alanını hafife aldıklarını iddia ederler. Ancak liberal görüşlere göre, uluslararası işbirliği kendiliğinden doğmamaktadır; Bunun yerine, bu işbirliği ekonomik, politik veya uluslararası kurumların sonucudur. Ticari liberaller olarak da adlandırılan liberaller, serbest ticaretin barış ve refah üretme kabiliyetine

odaklanmışlardır. Cumhuriyetçi liberaller, demokratik barış tezine uygun olarak demokratik yönetime özgü barışsever eğilimleri vurgulamaktadır. Son olarak liberaller, uluslararası kuruluşların kurulmasıyla devlet sistemlerine istikrar ve düzen uygulanabileceğini savunuyorlar (Heywood, 2016: 187-190).

Bu bağlamda kalıcı barışın antlaşmalarla değil, hükümet yapısında ve küresel ekonomide (bir anlamda küresel ekonomi denilebilir) yapılacak birçok değişiklikle sağlanabileceği savunulmaktadır. Benzer fikirler Kant'ın takipçisi Fichte'de görülebilir. Fichte'ye (2006: 308) göre bir devlet ne kadar iyi örgütlenirse o kadar az görünür olur ve barışçıl gücü ve içsel gücü nedeniyle her şeyden önce bir dış güç olma olasılığını engellemektedir. Kant, Fichte ve Hegel'in fikirleri, liberal idealizm ve güvenliğe merkeze insanı alan yaklaşımın entelektüel kaynağını oluşturmaktadır (Akt. Birdişli, 2011a: 59).

d. Marksizm

Siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler alanlarında öne çıkan bir diğer ideoloji de Marksizm'dir (Birdişli, 2011a: 60). Kral Marx'ın (1818-1883) yazılarına dayanan ve onlardan ilham alan Marksizm, sosyalizm içerisinde gelişmiştir (Heywood, 2016: 197). Bu nedenle hemen hemen tüm Marksist görüşler Karl Marx ve Friedrich Engels'in (1820-1895) düşüncelerini tanımlar niteliktedir (Arı, 2013: 235). Ancak Marksizmin mevcut ulusal güvenlik politikasına katkısı teorik inşadan daha çok eleştireldir (Birdişli, 2016a: 43). Uluslararası ilişkiler düşüncesi ve araştırmasının Marksist düşünceye sistematik olarak dâhil edilmesi 1970'li yıllarda olmuştur. Uluslararası ilişkiler sistemine bu kadar geç katılmasının ana nedenleri (Küçük, 2019: 212):

- a. Uluslararası ilişkiler disiplinin Anglo-Sakon merkezli kuramsal tarihi ve sosyolojisi,
- b. Devlet merkezli bakış açısıyla savaş ve barış olarak dar tanımlanmış konu ve kapsamı,
- c. Uluslararası ilişkilerin doğasının anarşik olarak tanımlanmış olması yer almaktadır.

Marksist düşünce, uluslararası ilişkileri anarşist değil, hiyerarşik bir sosyoekonomik yapı içinde açıklamaktadır. Marksist düşüncenin ortaya çıkışı ve

oluşumu, endüstriyel kapitalizmin doğup geliştiği ve insanların kötü çalışma koşulları altında ezildiği bir dönemde gerçekleşmiştir. Toplumsal baskıya yol açan kötü çalışma koşullarının yanı sıra, temel insan hak ve özgürlükleri bağlamında toplumda derin sosyal adaletsizliğe neden olan sermaye ve iktidar birikim sistemi de Marx tarafından eleştirilmektedir. Marx'ın düşüncesinde sosyal adalet ve eşitlik düşüncesinin ontolojik güvenliğin çıkış noktası olduğu görülmektedir (Birdişli, 2011a: 60). Marksizmin temeli, Kapitalizm neden başarısızlığa mahkûm olması ile sosyalizm ve doğal komünizmin kaderinde neden kapitalizme alternatifler olduğudur. Ekonomik faktörlerin insanlık tarihinde nihai belirleyici güç olduğu inancına dayanan bu yaklaşım, Marx ve Engels tarafından “bilimsel sosyalizm” olarak adlandırılmıştır (Heywood, 2016: 197). Arı'ya (2013: 235) göre Marx, toplumun kurumsal ve ideolojik yapının ekonomik üretim ilişkilerince belirlendiğini açıklamıştır. Marx'a göre tarih, her üretim tarzının veya ekonomik sistemin iç çelişkilerinin sınıf çatışmalarına yansıdığı diyalektik bir süreç aracılığıyla ilham vermektedir (Heywood, 2016: 197).

Marx'ın ekonomik determinizme dayanan teorisi; ekonomik sistemi kontrol eden, politik sistemi de kontrol edeceği şeklindedir. Marksizm nasıl uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi alanlarında vücut buluyorsa, Marksist fikirler de ulusal güvenlik alanında somutlaştırılabilir. Marx, zorlu koşullarda çalışan İngiliz sanayi işçilerini modern köleler olarak tanımladı. Marx, bu toplumsal sorunun ancak sınıf bilincinin gelişmesi ve haklarını savunan insanların gelişmesiyle çözülebileceğini açıklamıştır (Birdişli, 2011a: 60).

Marx ve Engels'e göre tarih, felsefede değil, üretim sürecinin kendisinde, daha önce olduğu gibi, ideolojide, siyasette ve hatta insan düşüncesindeki mutlak gerçeği ortaya çıkarmaya çalışan görüşlerde filizlenmektedir (Ongur ve Yavaş, 2016: 260). Birdişli'nin (2016a) belirttiği gibi; Marx'a göre, insanların hayat, hayat ve hayata ait olan her şey hakkındaki bilgileri, aslında onların maddi hayat ilişkilerinin ürünüdür. Bu yaşam ilişkileri içinde en belirleyici olanı üretim ilişkileridir. Çünkü Marx'a göre, her yaşam eylemi bu üretim ilişkilerinin sonucudur. İnsanın üretimi ile kendisi arasında yakın bir ilişki vardır ve bu anlamda üretimine kendinden bir şeyler katmış olmaktadır. Ancak ürettiğini sürekli olarak yabancılara atmak onu yabancılaştırmaktadır. Böyle bir bağlamda eserin yabancılaşması ve içeriğinin yitirilmesi, üretilen nesneyi üreticiden

bağımsız bir güç olarak göstermekte ve aynı zamanda insanın kendine yabancılaşmasına yol açmaktadır (Birdişli, 2016a: 43).

Edward H. Carr, çatışmayı gerekli bir koşul olarak gören ve gerçekçiliğe yakın düşünen, ulusal çıkarların (uluslararası sahnede rekabet eden oyuncular olarak tanımladığı) birbiriyle uyuşmadığını savunan düşünürlerden biridir. Carr, iç ve dış güvenliği sağlamak için oluşturulan devlet aygıtının güç ve egemenlik kavramının pekiştirilmesine yardımcı olduğunu ve böylece çatışma yani güvensiz bir ortam oluşturduğunu vurgulamaktadır. Devletin çıkarları hem içeride hem de dışarıda örtüşmemektedir. Farklı bir anlatımla aktörler arasında mutabakat olmadığı için idealist bir şekilde savunulan evrensel bir barışı tesis etmek mümkün değildir. Carr’a göre, eğer bir aktör evrensel barış istediğini iddia ediyorsa, amacı basitçe kendi değerlerini yayma arzusu olmaktadır (Dedeoğlu, 2014: 66-67).

Marx, idealizmin aksine, kalıcı barışın hala bir çatışma süreci olduğuna inanmıştır. Ancak bu çatışma sınıflar arasında ortaya çıkabileceğinden sosyalist bir devrimle yani güç kullanımıyla kendini göstermektedir. Bütün bu çatışmalar nedeniyle ancak barış sağlanabilmektedir. Karl Marx, materyalist görüşünde, yeni ekonomik, sosyal ve politik sistemlerin ortaya çıkmasında sınıf çatışmasının önemli bir rol oynadığına dikkat çekmektedir. İnsan, sosyal ve siyasi güçlerin geçmişine yön veren en önemli etki ekonomi alanındadır. Bu nedenle, uluslararası ilişkilerin temelinde ekonomi bulunmaktadır. Ancak mevcut kapitalist düzende, emperyalizm topluma siyasi avantajla değil, ekonomik baskıyla hükmederek kalıcı barışın kurulmasını zorlaştırmaktadır (Sandıklı ve Kaya, 2018: 147).

Marx’a göre, üretim araçlarının sahipleri aynı zamanda maddi gücün de sahiptirler. İktidardaki her sınıfın, toplumun çıkarları ve beklentileri kadar kendi çıkarları ve beklentileri vardır. Kişisel çıkar tehdidini genel bir tehdit olarak tanımlayarak veya kişisel çıkar güvenliğini toplumsal bir çıkar olarak tanımlayarak, Ortak Güvenlik Politikası kapsamında egemen sınıfın çıkarlarının güvenliği tesis edilmektedir. Bu bağlamda devlete verilen tanım ve ona verilen görevler oldukça önemlidir. Bu nedenle, devleti sınıf üstü toplum çatışmasının haricinde bağımsız bir varlık şeklinde sunmak, ekonomik ilişkilerin temellerini sarsmak anlamına gelmektedir. Ulusları bu şekilde tanımladığınızda, tarafsız uluslar tarafından algılanan tehditler veya

bu tehditlere karşı formüle edilen güvenlik politikalarının bir bütün olarak toplumun geniş korumacı politikalarına ait olarak görülmesiyle sonuçlanacaktır. Bu durumda Marx'ın düşüncesinde devlet, egemen sınıfın egemenliğini sürdürmesi için bir araçtır ve bu durumda bile devlet ve hukuk, bağımsızlık iddiaları arttıkça belirli bir kategori haline gelmektedir (Birdişli, 2011b: 164).

3.3.2. Eleştirel ve Konstrüktivist Yaklaşımlar

a. Eleştirel Yaklaşımlar

Eleştiriler teoriler uluslararası ilişkilerde en çok tartışılan düşünce akımlarından biridir. Eleştirel yaklaşım, güvenliğin referans nesnesi olarak devletin sorgulanmasıyla başlamaktadır. Güvenliğin referans nesnesini sorgulamak, kaçınılmaz olarak güvenliğin doğasını ve içeriğini sorgulamayı gerektirmektedir (Miş, 2012: 23).

Eleştirel Güvenlik Çalışmaları, uluslararası ilişkiler disiplininin güvenlikle ilgili eleştirel bilgileri araştıran bir alt bölümüdür. Eleştirel bilgi, tüm güvenlik anlayışlarının siyasi/teorik/tarihsel yaklaşımlarla şekillendiğini kabul etmektedirler. Eleştirel yaklaşımlar, bu egemen yapıların, süreçlerin, fikirlerin ve inançların dışında kalmaya çalışan kavramları ifade etmektedir (Booth, 2012: 49).

Eleştirel güvenlik yaklaşımlarının temel amacı, insanları ve insan gruplarını yapısal ve yerel engellerden kurtarmaktır. Kuramsal ve politik olarak daha insani bir düzen oluşturmak için diyalog ve özgürleştirici pratikler geliştirmektir. Eleştirel yaklaşımının kendisini özgürleştirme olgusu oluşturmaktadır (Karabulut, 2015: 81).

Eleştirel güvenlik yaklaşımı sadece güvenlik için değil, aynı zamanda güvenlik sorunlarının kaynağı için de önemlidir. Tıpkı sağlığın hastalıksızlıktan daha önemli olduğu gibi, güvenlik de savaş ya da düşmanlıktan yoksun olmaktan daha önemlidir. Bu nedenle, güvenliği düşman ya da düşmanlıkların olmadığı bir dünya devleti olarak tanımlamak yerine, güvenlik çalışmalarını derinleştiren bütünlüğünün bir parçası olarak sosyal, ekonomik ve kültürel yapıyı dikkate almak gerekmektedir (Birdişli, 2016a: 63).

Eleştirel güvenlik çalışmaları, insan, toplum, devlet gibi referans objelerine yöneliktir ve ayrıca savaş, barış, tehlike, çıkarlar gibi temel güvenlik kavramlarını deterministik olarak incelemektedir (Birdişli, 2014: 235).

Eleştirel yaklaşımları kökenleri, 1923 yılında Almanya’da Sosyal Araştırmalar Enstitüsü ile başlayan Frankfurt Okulu’na kadar uzanmaktadır. Frankfurt Okulu bu kurumla ilgili birinci kuşak eleştirel teorisyenlerine verilen isimdir. Uluslararası ilişkileri en çok etkileyen düşünürü de Jürgen Habermansdır (Akr. Yalvaç, 2019: 224).

Frankfurt Okulu, tarih, estetik, siyaset bilimi, sosyoloji, psikanaliz ve felsefe gibi birçok disiplinden akademisyenin pozitivizm, aydınlanma ve modern toplum eleştirilerini yayınladığı bir düşünce okuludur (Birdişli, 2017: 99). Pozitivizm sonrası yaklaşımları içinde eleştirel teorinin özel bir yeri vardır. Özellikle de *Marksist* düşünce biçiminden kaynaklanan yaklaşımları ifade etmek için kullanılır. Kısaca *eleştirel teori özgürleşmeye yönelik bir toplumsal eleştiridir. Aydınlanma* düşüncesiyle beraber insanlar kendi kaderlerini tayin edebileceklerine ve akıl yolu ile çevrelerini değiştirip, toplumsal ilerlemenin yolunu açmanın mümkün olduğuna inanmışlardır (Akt. Yalvaç, 2019: 224). Okul, 1930’larda ABD’ne taşındı ve tekrardan 1950’lerde Frankfurt’a taşınmış, ancak 1969 yılında kapanmıştır. Eleştirel teori, sosyal ve politik teori çalışmalarından Marksizm’den güçlü bir şekilde ilham almıştır (Heywood, 2016: 93-94).

Frankfurt Okulu, eleştirinin eleştirisi olarak tasvir edilebiliriz ve Frankfurt Okulunun Ortodoks Marksizm’ine yönelik eleştirileri sonucu Batı Marksizm’i ya da Neo- Marksist olarak tanımlamak mümkündür (Birdişli, 2014: 238). Okulun Marksizm’e yönelik eleştirileri altyapı üstyapı ilişkisinde başlar. Bilinci yaşamı değil, yaşamın bilinci belirlerken eleştirel düşünürler bireysel bilinç, düşünceler ve ideallerle ekonomik temel arasındaki bir ilişkinin var olduğunu ırelı sürürler. Eleştirel güvenlik çalışmaları bakımından bu Ortodoks Marksistlerin ırelı sürdüğü devlet tarafından yürütölen güvenlik politikalarının yalnızca sermayenin algıladığı tehditlerden ibaret olmadığıdır (Birdişli, 2016a: 63).

Okulun Marksist teoriyle uzlaştığı en belirgin nokta, insan odaklı bir güvenlik yaklaşımıdır. Marksizm’e göre, devlet egemen sınıfın egemenliğini sürdürmenin bir aracıdır. Bu nedenle, devlet odaklı güvenlik kavramı çerçevesinde oluşturulan güvenlik politikasını toplumun bir bütün olarak korumacılık politikası olarak ele almak çok doğru değildir (Birdişli, 2014: 239; Birdişli, 2016a: 65-66).

Frankfurt Okulunun düşünürleri, sınıf ilişkilerine değil, iktidara ve önyargılara odaklanarak güvenliği araştırdılar (Birdişli, 2016a: 66). Bu gerçek, birçoğu Yahudi kökenli olan okulun düşünürlerinin Naziler zamanında çok fazla endişe duyduklarını açıklıyor. Alman faşizminin kurbanı olan bu düşünürler, ırkçılık, saldırgan milliyetçilik gibi karakter özellikleriyle ve inançlar arasındaki ilişkileri araştırmışlardır (Birdişli, 2014: 240).

Güvenliğe yönelik Eleştirel yaklaşımlar doğal olarak tehlike olmadığı varsayımına dayanmaktadır. Bu açıdan bakılarak temel anlamda hiçbir şey bir tehlike oluşturmaz ve olgular politik veya sosyal kontrolün dışına çıkarsa, bunlar bir tehlike oluşturmaktadır. Güvensizliğin kaynağı, sosyo-politik yapının dışında değil, içinde yer almaktadır (Birdişli, 2014: 240).

Vietnam Savaşı ve Küba füze krizi gibi önemli uluslararası konular, savaşın doğru politika aracı olup olmadığı konusunda kamuoyunda şüphe uyandırmıştır. Stratejik alıştırmalara olan ilgi azalırken, ekonomik bağımlılık, üçüncü dünya ortamı ve yoksulluk gibi konulara olan ilgi artmaya başlamıştır. Frankfurt Okulu'nun güvenlik alanında çalışan çok sayıda akademisyeni ve ekolü etkilemesiyle (Baldwin, 1995: 124) eleştirel yaklaşımların güvenlik konusuna yansıması ise 1960'lı yıllara denk gelmiş ve eleştirel Güvenlik alanında çalışmalar ortaya çıkmıştır (Birdişli, 2016a: 63).

Bu durumda eleştirel güvenlik çalışmaları iki gruba ayrılır: Bunlar “tepkisel ve yorumlayıcı” yaklaşımlardır. Bu çalışmada, güvenliğe tepkisel yaklaşımlar “Özgün Güvenlik yaklaşımları” olarak sınıflandırılırken, yorumlayıcı yaklaşımlar ise “Özgürleştirici Güvenlik çalışmaları” olarak sınıflandırılmıştır. Özgün güvenlik yaklaşımları yapısal şiddet ve feminist güvenlik teorilerinden oluşurken, Özgürleştirici güvenlik yaklaşımları ise Galler Okulu ve Paris Okulu'ndan gelmektedir (Birdişli, 2016a: 64)

a. Tepkisel Yaklaşımlar: Özgün (Individual) Güvenlik Çalışmaları Olarak; Feminist Güvenlik ve Yapısal Şiddet Teorisi

Özgün güvenlik çalışmaları konu odaklı güvenlik çalışmalarıdır. Bu bağlamda özgün olarak adlandırabileceğimiz güvenlik çalışmaları, *Feminist Güvenlik ve Yapısal Şiddet Teorisi*'dir. Bu güvenlik çalışmalarının ortak bir yönü, insanlara yönelik güvenlik alanındaki çalışmaları oluşturmaktadır (Birdişli, 2016a: 68).

Kadınların kamusal yaşamdaki rolünü iyileştirmeyi amaçlayan politik bir hareket olan feminizm, erkeklerin ve kadınların cinsiyete göre farklı muamele gördüklerini ve bunun değişmesi gerektiğini savunuyor (Heywood, 2016: 103-106).

Diğer sosyal bilimler alanlarında olduğu gibi, feminizm de erkeklerin egemen olduğu bir disiplin olarak gördüğü uluslararası ilişkiler disiplinini değiştirmeye çalışmaktadır. Disiplin, savaş, çatışma, şiddet içeren eylemler, barış ve kaynak kullanımı gibi alanlarda güvenliğe odaklanır ve bu da insanlara yönelik eleştirel bir bakış açısıyla eleştirel bir yaklaşıma olanak tanımaktadır (Koyuncu, 2012: 116). J. Ann Tickner Uluslararası ilişkileri erkek dünyası olarak nitelendirirmiştir. Küresel siyasette kadınların görünürlüğünün artmasının, güvenlik çalışmalarında feminist çalışmanın misyonunu, hatta gereğini değiştirdiğini söyleyenler de vardır (Akt. Gheciu ve Wohlforth, 2018: 86).

Feminizm ve Yapısal Şiddet Teorisinin geliştirildiği yıllar aynı döneme denk gelmektedir. Birdişi (2016a)'ye göre ise Feminist teori iki temel inanışa dayanmakta ve feminizmin güvenlik teorileriyle kesiştiği noktada da burasıdır.

- a. Cinsiyetlerinden dolayı kadınlar toplumda dezavantaja sahiptirler.
- b. Dezavantaj olan bu durum düzeltilebilir ve düzeltilmelidir.

Böylece, siyaset ve cinsiyet arasında ilişki kuran feministler, toplumdaki erkek egemenliğinin kadınları baskı altında tuttuğunu ve sömürdüğünü iddia ederek onları ikinci konuma itmektedir.

Yani feministler toplumda kadınlara uygulanan baskı ve sömürü ile güvenlik sorunlarına neden olan şiddet, rekabet, yarış ve çatışma gibi olumsuzlukların aynı kaynaktan beslendiğini ireli sürmektedirler. Bu nedenle feministler, toplumdaki kadınların baskısı ve sömürüsü gibi olumsuzlukların yanı sıra güvenlik sorunlarına neden olan şiddet, rekabet, ırk ve çatışmaların da aynı kaynaktan geldiğini savunmaktadırlar (Birdişi, 2016a: 69).

Uluslararası disipline feminist yaklaşımın merkezindeki temel sorun, disiplinin kadınları görmezden gelmesi, uluslararası ilişkilere yönelik klasik yaklaşımların ise evrensellikten ve tarafsızlıktan uzak olmasıdır (Akt. Gheciu ve Wohlforth, 2018: 86). Böylece feministler, güvenlik konuları da dâhil olmak üzere uluslararası ilişkilerin tüm

alanlarını yenilemeye odaklandılar ve kökenlerinden ortaya çıkan ataerkil eğilimi cinsiyetçi bir bakış açısıyla görüşlerini gözden geçirerek değiştirmek için adımlar attılar. En çok sorguladıkları teori, güvenlikle ilgili yetersizlik ve beceriksizliğin ana kaynağı olan devletlere odaklanan realist bir teoridir ve aynı zamanda bu alandaki kilit aktörlerdir (Koyuncu, 2012: 116-117). Ancak 1990’larda sonra Soğuk Savaşın sona ermesiyle başlayan dönüşümle paralel olarak, güvenlik konusuna gerçekçi yaklaşımlar da eleştirilmeye başladı. Realizmin ele aldığı hem yüksek siyaseti (high politics) gibi uluslararası ilişkiler alanında düşük siyaset (low politics) alanı olarak görülen çevre sorunları insan hakları, sosyo-ekonomik ve etnik sorunlarla beraber cinsiyet ayrımı sorunları da Küresel politikalar içinde ele alınmaya başlanmıştır (Koyuncu, 2012: 116-117; Birdişli, 2016a: 70).

Realist teorinin temel varsayımı, devletlerin maskeli saldırılara karşı sağlam kalabilmek amacıyla askeri kapasiteyi güçlendirmek için çaba göstermeleri gerektiğini savunurlar (Heywood, 2013: 499). Birdişli (2016a: 70), feminizmin eleştirilerin ortasında ‘erillik’ (masculinity) kavramı yer almaktadır. Bu açıdan da Güvenlik ve savaş konularına toplumsal cinsiyet perspektifinden yaklaşırken, feminizm uluslararası düzeyde var olan farklılıklar, rekabet ve kaçınılmaz çatışmaları eril kavramına dayandırmaktadır (Heywood, 2013: 499-501).

Güvenliğe ilişkin, 1969 yılında Johan Galtung’un uluslararası ilişkilerin gündemine koyduğu bir başka özgün eleştirel bakış açısı Yapısal Şiddet Teorisi’dir. Feminist teori güvenliği daha marjinal olarak ele alır fakat Yapısal Şiddet Teorisi, ise güvenliği toplumsal yapıya göre değerlendirdiğinden daha kapsayıcı özelliğe sahiptir (Birdişli, 2017: 169). Güvenlik çalışmalarında feministler özellikle şiddet unsurunu vurgulamakta, doğrudan ve dolaylı (yapısal şiddet) şiddet arasındaki farkı göstermektedir. Doğrudan şiddet, zarar, keder ve ıstıraba neden olma niyetiyle A’nın B’ye uygulayacağı saldırısı olarak tanımlanır. Bunun politik açıdan anlamı askeri araçlarla savaştır. Ancak şiddetin doğrudan fiziksel saldırılara yapmaya ihtiyacı yoktur. Örneğin, başkalarının ölümü veya ıstırabı gibi sonuçlara yol açan açlık veya hastalık gibi kasıtlı veya kasıtlı olan şiddet politikaları uygulanabilmektedir (Koyuncu, 2012; 128). Başka bir ifadeyle teknik olarak tolere edilebilecek bir duruma maruz kalan bir kişi üzerinde olumsuz bir etki olarak tanımlanabilmektedir. Geçtiğimiz yüzyıllar boyunca tüberkülozdan ölen bir kişi, zamanın tıbbi sıkıntısı nedeniyle bundan

kaçınamazdı. Fakat günümüz dünyasında tüberkülozdan ölen kişi aslında hayatta kalabileceken imkânsızlık yüzünden öldü. Bu aşamadaki imkânlarla ve kaynaklara ulaşmamak yapısal şiddetin nedenidir ve bunların tekelleştirilmesi yapısal şiddete neden olmaktadır (Galtung, 1969: 170). Yapısal şiddet teorisine göre, güvenliğin belirleyici faktörü toplumda sosyal adaletin nasıl kurulduğudur. İç çatışmalar, kıtlıklar, salgın hastalıklar, çevresel sorunlar ve sokak suçları gibi sorunlar, toplumun savaş tehdidinden daha fazla karşı karşıya kaldığı bir güvensizlik kaynağıdır. Yapısal sorunlar sosyal ve politik kurumları yok edebilir ve sosyal barışı bozabilmektedir (Birdişli, 2017: 175).

b. Yorumlayıcı Yaklaşımlar: Özgürleştirici (Emancipatory) Güvenlik Çalışmaları Olarak; Galler Ekolü ve Paris Ekolü

Kopenhag'da Barry Buzan ve arkadaşları tarafından yapılan güvenlik çalışmalarına yönelik eleştiriler sonucu olarak Özgürleştirici Güvenlik çalışmaları ortaya çıkmıştır. Buzan devlete odaklandığı için bireyi ihmal etmiş ve bunu, Ken Booth eleştirilmiştir. Devleti referans nesnesi olarak almak Booth'a göre üç nedenden dolayı yanlıştır (Akt, Birdişli, 2016a: 72).

Bunlar:

- a. Güvenlik sorunlarının hepsine devlet neden olmaz,
- b. Güvenlik üreten iç ve dış faktörler sadece ataçtır sonuç değildir,
- c. Birbirinden farklı birçok devlet biçimi vardır. Bu nedenle de devlet, kapsamlı bir güvenlik teorisinin temeli olamaz.

Yukarıdaki nedenlerden dolayı Booth kendi güvenlik çalışmalarında merkeze insanı özgürleştirilmesini (emancipation) koymuştur.

Soğuk Savaş sonrası dönemde denk gelinen Galler Okulu, güvenliğe yönelik eleştirel yaklaşımların bir parçası olarak özgün bir konuma sahiptir. Marksist kuramlardan ve İtalyan Marksist Gramsci'nin hegemonya teorisinden etkilenmiştir. Ve modern toplumun dinamikleri karşısında proletaryanın başarısızlığı nedeniyle diğer eleştirel güvenlik yaklaşımları gibi Marksizm'den daha başlangıçta koparak yeni bir anlayışa yönelmiştir (Birdişli, 2014: 234).

Soğuk Savaşın bitmesiyle birlikte, Batı ile SSCB bloğu arasındaki jeopolitik ve stratejik rekabete dayanan güvenlik politikaları da önemini kaybetmiştir. Savaş yapılanmalarının sorgulanmaya başlandığı bu yeni denemde başta NATO olarak güvenlik sorunsalını politik çerçevelere yeniden tanımlanarak güvenliğin yeni koruma alanlarını belirlemeye çalışılmıştır. Bu konuda öne çıkan çabalardan biri olan Galler Ekolü, İngiltere'deki Aberyswyth Üniversitesi'nde Ken Booth, Richard Wyn Jones, Andrew Linklater, Keith Krause ve Michael Williams gibi akademisyenler tarafından gerçekleştirilen eleştirel güvenlik çalışmalarıyla ün kazanmaya başlamasıdır (Birdişli, 2014: 234; Birdişli, 2017: 109).

Galler okulunun üç temel ilkesi vardır (Kolasi, 2014: 142-145).

1. Bireyi güvenliğin referans nesnesi olarak kabul eder,
2. Güvenliğin türetilmiş bir kavram (derivative concept) olduğunu kabul etmek
3. Özgür bırakma ile güvenliği özgürleştirmeye bağdaştırmaktır.

Bu son Özgürleşme ilkesi Galler Ekolü için anahtar kavram konumundadır. Diğer eleştirel güvenlik yaklaşımlarından ayıran önemli bir unsurdur. Özgürleşme şeklinde güvenliği incelemeleri ve Soğuk Savaş sonrası dönemdeki tehditleri de kimlik sorunları ve ötekileştirmenin neden olduğu marjinalleşme üzerinden çözümlemeleridir (Birdişli, 2016a: 73).

Galler Ekolü, dünyanın herhangi bir yerinde, insanların hayatlarını olumsuz yönde etkileyen, önlerine engeller / kısıtlamalar getiren, bunların gerçekleşmesini engelleyen çeşitli kısıtlamaları tanımlamayı amaçlamaktadır. Başka bir deyişle Özgürleştirme insanların refahını kısıtlanmadan istedikleri hayatı yaşamasında gerçekleştirmelerinin önünde duran baskılardan kurtulmadır (Kolasi, 2014: 145).

Galler Ekolü, güvensizliğin kaynağı olarak uluslararası alanda eşitsiz ve hiyerarşik bir yapılanmaya dikkat çekerek hegemonyayı irdelerken bu yapılanmayı besleyen başka bir öge olarak stratejik kültüre dikkat çekmektedir. Strateji kültürel, tehdit algılarını şekillendiren ve güç kullanma kavramını tanımlayan ve güvenlik politikalarını bu yönde şekillendiren devlet ve hükümetlerin geleneksel tutumları ve davranışlarıdır. Hegemonya, bir anlamda uluslararası siyasette stratejik kültürün bir yansımasıdır (Birdişli, 2014: 247). Fakat hegemon olan bir devlet merkeze kendisini

koyduğu zaman diğer kültürleri, toplumları dışlayarak ötekileştirerek oluşturulmuş bir kimlik yaratmaktadır (Birdişli, 2016a: 75). Örneğin ABD, 11 Eylül saldırıları sonrası yapmış olduğu İslami Terör tehlikesi olarak vurguladığı sıradan insanları potansiyel bir teröriste dönüştüren ötekileştirme bir yaklaşıma dönüşmüştür.

Paris Ekolü bir diğer eleştirel güvenlik yaklaşımıdır. Bu, Michael Foucault'nun iktidar ve güç ilişkileri konusundaki kararı ile insan merkezli güvenlik konusundaki eleştirel çalışmalardan biridir (Birdişli, 2016a: 77). Söylem ve kimlik analizleri, etnik milliyetçilik ve dinsel silahlı çatışmalar ile sarsılan 1990'lı yıllarda Avrupa'da ortaya çıkan Galler ve Kopenhag ekolü gibi Paris ekolü de güvenlik paradigmasının özgün dinamikleri üzerine odaklanmıştır (Kolasi, 2014: 133). Özgürleştirmenin güvenliğe sağlayacağı katkıları Galler ekolün ele alırken, Paris ekolü ise güvenliği olumsuz etkileyen konulara ve politikalara odaklanarak feminist yaklaşımı temsil etmektedir. Bu anlamda Kopenhag Okulu'nun güvenlikleştirme kavramına bir yanıt olarak Biogüvenlik kavramını çalışmalarına dâhil etmiştir (Birdişli, 2016a: 77; Birdişli, 2017: 113).

Paris Ekolü, iç güvenlik sorunlarının sınırların dışına çıktığı zaman iç ve dış güvenlik bölgelerinin entegre edildiğini ve buna bağlı olarak ulusötesi polis mekanizmasının çalıştığını ve güvenlik politikasının belirlendiğini doğrulamaktadır. Paris Ekolü'ne göre güvensizlik, retorik ve yerleşik güvenlik politikaları, yani uygulama yoluyla inşa ediliyor (Çiçekçi, 2012: 45).

Paris Ekolü 'nün güvenliğe yaklaşımında yapısalcılık ve yapısökümcülüğün sonuçları ortaya çıkıyor. Post-Yapısalcılık, sosyal yapıyı kurumlarla hizalayarak ve problemi güç ve iktidar ilişkileri açısından ele alınarak ortaya çıkarken, yapı sökümcülük, daha çok Derrida'yla özdeşmiş, ama ortaya atılması Jacques Derrida ve Paul de Mans gibi düşünürler tarafından olmuştur (Birdişli, 2017: 115). Böylelikle Paris Ekolünü bu iki yapı diğer eleştirel yaklaşımlarından farklılaştırmaktadır. Fakat her iki düşünür de güvensizlik olgusundan yola çıkarak, güvenlik problemlerine Yapısal Şiddet teorisinde olduğu gibi kişinin gerçek potansiyelini ortaya çıkmasına engel olan şey olarak yaklaşmışlardır (Birdişli, 2016a: 77).

Paris Ekolü da insan hakları ihlalleriyle ilgili olmuş ve bu güvenlik ihlalleri için gündeminde ilk sırada yer vermiştir. AB ülkeleri liberal demokratik değerler tarafından yönlendirildiklerini ve bu yönde var olmaya devam ettiklerini söylese de, bu mevcut

liberal demokratik değerlerle aynı değildir. Ve bu duruma Paris Ekolüne göre ortada çelişki bulundurmaktadır. Mesala İslami Terör algısından dolayı şüpheli bulunarak alıkonan yüzlerce kişinin hakları bu söylemin ürettiği güvenlikleştirici söylemden dolayı ihlale açık olmakta ve bu toplumların saldırılara maruz kalmasına neden olmaktadır (Çiçekçi, 2012: 46-48).

b. Konstrüktivist Yaklaşımlar

Konstrüktivizm, toplumsal gerçeklerin sürekli inşa halinde olduğu ve uluslararası alanda farklılaşan şartlara uyum sağlama konusunda oldukça başarılı olduğu temel varsayımına dayanan bir yaklaşımdır (Birdişi, 2011a: 70).

Konstrüktivizm bir teori olmaktan ziyade daha çok bir analiz yöntemidir. Sosyal yaşamın doğadan ziyade inşa edildiği (Birdişi, 2016a: 84) anlayışımızdan bağımsız olarak nesnel bir sosyal ya da siyasal gerçekliğin bulunmadığı inancına dayanır. İnsanlar ve insan toplulukları içerisinde yaşadıkları dünyalarını inşa ederek, tasarladıkları dünyalarına göre eylemlerini gerçekleştirir. Konstrüktivizm aktör- yapı arasındaki ilişkilerde, norm, inanç, değer, teori gibi düşünsel etkenlerin her zaman aracılık ettiğini savunur. Bu etkenler aktörlerin kendilerine olan bakış açılarını hem de yapılara olan düşüncelerini ve onlara verdikleri tepkileri etkilemektedir (Heywood, 2013: 104-106).

Uluslararası İlişkiler disiplinine konstrüktivizm kavramını ilk defa 1989 yılında ABD’li Nikolas Onuf tarafından yapılan çalışmayla kazanılmıştır. Ama bu kavramı popüler hale Alexander Wendt tarafından getirilmiştir (Demirtaş, 2014: 169).

Neoliberal politikaların daha çok yaygınlaştığı 1980 ve 1990’larda realizm düşüncesine seçenek olarak oluşturulan konstrüktivizm, son zamanların uluslararası ilişkiler analizlerinde en çok kullanılan yaklaşımlardan biridir. Konstrüktivizm yaklaşımlar, sadece güç ve anarşi tarafından devlet davranışlarının etkilenemeyeceğini, ayrı değişkenler tarafından da etkilendiğini öne sürmüşlerdir (Birdişi, 2011a: 70; Karabulut, 2015: 85).

Konstrüktivizm çalışmalarında ele alınan önemli konulardan biri aktör- yapı arasındaki ilişkidir. Wendt’e göre bu iki düzeyi birbirinden ayrı düşünmek mümkün değildir. Birbirini etkileşim yoluyla zaman içinde karşılıklı olarak oluşturmaktadırlar (Akt, Demirtaş, 2014: 169).

Konstrüktivizm yaklaşım, uluslararası eylemleri okurken kimlik ilkesinden yararlanırlar. Ülkelerin ne isteyip ve ne istemediklerini sadece maddi ihtiyaçlar temelinde ele almadığını ayrıca sosyal etkileşimle de karar verdiğini ileri sürer. Yaklaşım, küresel politikanın akışkanlığına vurgu yaparak, ülkeler ve diğer önemli aktörler, kendileriyle alakalı algılarını değiştirdikçe davranışları da değişmektedir (Heywood, 2013: 104-107).

Konstrüktivistler, devlet kimliğinin devlet davranışlarını analiz etmede önemli olduğunu kabul ederler, çünkü bu kimlikler sayesinde daha sağlıklı bir analiz yapılacaktır (Arı, 2017: 119). Önde gelen temsilcilerinden biri olan Alexander Wendt'e göre, devletler uluslararası yapı içinde karşılıklı etkileşime girmişler ve bu etkileşimin ülkelerin tarihi siyasi kimliğinin oluşumuna yol açtığını belirtmişlerdir. Tarihi bir siyasi kimliğin oluşumu, devletin ulusal çıkarlar ve hayatta kalmak için uygulayacağı politikaların temelinde yer almaktadır (Küçük, 2009: 776).

Konstrüktivizm, kimlik ve sosyal değişim hakkında farklı düşünme biçimlerini içinde barındırmaktadır ve çoğunlukla klasik konstrüktivizm ve eleştirel konstrüktivizm olarak ikiye ayrılmaktadır. Konstrüktivist yaklaşımın uluslararası güvenlik çalışmalarına girmesi toplumsal güvenlik konularına katkılar sunmuştur. Toplumsal yapıları içinde bir güvenlik veya güvensizlik kaynağı arayan yaklaşım, BM'nin 1990'larda güvenliği yeniden gözden geçirme girişimi sırasında ilk kez kendini gösterdi. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra Birleşmiş Milletler sosyal adalet, Ekonomi, Siyaset, Toplum, çevre sorunları gibi konularda güvenliği inceledi ve ardından Kopenhag Ekolü 'nün çalışmalarını izledi (Birdişli, 2016a: 84).

Bu bağlamda klasik konstrüktivizm BM tipolojisi, eleştirel konstrüktivizm ise Kopenhag Ekolü olarak da bilinmektedir.

a. Klasik konstrüktivizm

Devletin merkezi rolünü ve pozitivistin önemini klasik konstrüktivistler kabul eder. Rasyonalist bir yaklaşım ile reflektivist bir yaklaşım arasında bir ara yol bulunabileceğini ireli sürmüşlerdir. Eleştirel konstrüktivistler ise bunun bir çelişki olduğunu söyleyerek karşı çıkarlar (Agius, 2017: 100).

Konstrüktivizm, yalnızca askeri terimlerle güvenliği açıklamaya çalışan klasik yaklaşımlara karşıdır. Konstrüktivistler Barry Buzan'ın da katkılarıyla toplumsal ve

ekonomik güvenlik konularında çalışmalar yapmaktadır. Aynı zamanda eleştirel güvenlik araştırmaları bağlamında bireylerin güvenliğini kendi çıkarları doğrultusunda gündemlerine alarak BM gibi uluslararası kuruluşları etkilemeye çalışmaktadırlar (Karabulut, 2015: 89-90).

Güvenlik, çatışma ve savaşın yokluğundan daha fazlasıdır. Çoğu insan için güvenlik, suçtan, yaygın hastalıktan, açlıktan, işsizlikten, sosyal çatışmadan ve siyasi baskıdan uzak olmak anlamına gelir ve güvensizlik, bunlar gibi ortak sosyal sorunlar tarafından tanımlanır. Bu nedenlerden dolayı güvenliğin ilgi odağı silahlarla değil insan hayatıyla ilgili olmalıdır (Birdişli, 2016a: 85).

Ne kadar da güvenliğin merkez noktasını insan odaklı olmasına vurgu yapılırsa da sonuç olarak işin sürdürebilir kalkınma ile ekonomik bir anlam taşımsı o dönemin iktisadi öncelikleriyle uyum içerisinde insani güvenlik üretme gayretinde bulunarak, (Birdişli, 2016a: 86). BM’ler tarafından 1994 yılında yayımlanan İnsani Kalkınma Raporu’nda güvenlik konusunda yeni bir yaklaşım olarak insanı merkeze alan bir güvenlik anlayışı çerçevesinde insanlığın hayatındaki karşı karşıya kaldığı tehditler sıralandıktan sonra onları yeddi ayrı kategoride toplamışlar (UNDP, 1994).

- a. Kişisel güvenlik
- b. Ekonomik güvenlik
- c. Politik güvenlik
- d. Toplumsal güvenlik
- e. Gıda güvenliği
- f. Sağlık güvenliği
- g. Çevresel güvenlik

BM’lerin bu öne sürdüğü insan odaklı yaklaşım, insanların karşı karşıya kaldığı tehditleri göreceli bir gereklilikte tanımlamıştır. Fakat kimlerin hangi düzeyde katkı sağlayacağı, sorunların nasıl çözüme kavuşacağı ve bunun için nelerden vazgeçilmesi gerektiği gibi cevaplanmamış pek çok soru tanımlanmış bu yaklaşımın idealist bir görüntü taşımsına neden olmuştur (Birdişli, 2016a: 94).

Yapı-yapan arasında karşılıklı bir inşa sürecinin olduğunu ileri süren konstrüktivist yaklaşım, insan ve insan toplumlarıyla ilgili tehditlerin ve sorunların uluslararası yapıyı etkilediğini ireli sürmüştür (Demirtaş, 2014: 170). Bu bağlamda klasik konstrüktivizm, BM'nin insan odaklı raporuna diğer eleştirel yaklaşımlarla birlikte kaynaklık etmektedir.

b. Eleştirel Konstrüktivizm

Eleştirel konstrüktivistler, kimliğin daha karmaşık ve çok yönlü olduğunu savunarak, kimliğin yekpare bir şey olduğunu düşünen klasik konstrüktivistlere karşı çıkar. Eleştirel konstrüktivistler, dilin gerçekliği kurduğunu ve bir yapıcı olarak hareket ettiğini iddia ederler (Çil, 2019: 24).

Danimarka'da 1985 yılında barış ve güvenlik araştırmaları alanında araştırma yapmak üzere kurulan Kopenhag Barış Araştırmaları Enstitüsü'nde yapılan araştırmalar, güvenlik araştırmalarında da önemli bir yer tutmaktadır. Başta Barry Buzan, Ole Waever olmak üzere birçok araştırmacının bu kurumda gerçekleştirdiği çalışmalar Kopenhag Ekolü olarak alınmaya başlamıştır. Kopenhag Ekolü literatüre güvenliğin sağlanması ve güvenliğin dışlanması gibi önemli kavramları sunmuştur (Birdişli, 2016a: 93).

Neorealist ve konstrüktivist davranışlarıyla diğer ekollerden farklı olan Kopenhag Ekolünün temelini güvenlik teorisinin yanında sektörel güvenlik ve bölgesel güvenlik kompleksi teorisi yer almaktadır (Çiçekçi, 2012: 42-43).

Birdişli (2016a) göre BM'lerin 1994 yılındaki yayınladığı İnsani Kalkınma Raporundaki güvenlik sınıflandırmasından farklı olarak Kopenhag Ekolü askeri güvenliği de güvenlik tipolojisine ekleyerek güvenliği beş farklı sektöre ayırmıştır (Birdişli, 2016a: 86). Bahsi geçen sektörel güvenlik sınıflandırması şöyledir:

- a. Askeri güvenlik
- b. Ulusal güvenlik
- c. Toplumsal güvenlik
- d. Politik güvenlik
- e. Çevresel güvenlik

BM'nin sınıflandırmasından farklı olarak bu sınıflandırmayla güvenliğin koruma alanlarını daha daraltılmakla birlikte her bir sektörel ekonominin gerçekleri dikkate alınarak yapılmıştır (Birdişli, 2016a: 93-94).

Yukarıdaki beş unsurun sadece bir tanesi askeri tehditlerle alakalıdır. Kopenhag Ekolü, güvenliği askeri sorunların ötesine taşıyarak genişletmiştir ve ayrıca devlet dışı aktörleri de dâhil ederek güvenlik çalışmalarının derinleşmesine katkıda bulunmuştur. Lakin güvenlik kavramının bütünlüğünü kaybetmeden genişletilip genişletilemeyeceği sorunu hayati bir soru olarak önümüze çıkmaktadır. Her olayın güvenlik sorunu haline getirilmesi gerçekte hiçbir şeyin güvenlik sorunu olmaması durumuna getirmektedir. Bu noktada güvenlik çok belirsiz bir zeminde yer alabilir ve bu da kavramsal ve analitik bir uyumsuzluğa yol açabilir (Baysal ve Lülecı, 2015: 71-72). Bu bağlamda Kopenhag Ekolü karşılaşılan her sorunun bir güvenlik sorunu olarak algılanmasını uygun bulmamaktadır. Fakat her hangi bir problem belli bir zaman içerisinde güvenlik sorunu haline gelebilir. Bunun anlamı güvenlik politikaları; güvenlikleştirme aktörler, referans nesneler ve bu referans nesnelere yönelik tehdit algılanmasındandır. Bu noktada Kopenhag Ekolünün güvenlikleştirme modelinden söz edilebilir (Birdişli, 2017: 138).

Güvenlikleştirme modeline göre, bir konunun bir güvenlik sorunu olarak tanımlanması, onu bir güvenlik sorunu olarak çözülmesine yol açmaktadır. Güvenlikleştirilen bu soruna karşı olağan dışı önlemler alınması gerekir. Kopenhag Ekolü, tanımlanan bu sorunun asıl bir tehdit olup olmadığıyla ilgilenmemektedir buna karış konstrüktivist bir bakış açısıyla güvenliği özneler arası bir inşa olarak tanımlamaktadır (Baysal ve Lülecı, 2015: 71).

Güvenlikleştirme teorisinde bir konunun güvenlik dışına çıkartılması problemin normal politik süreç içerisinde çözülebilir hale getirilmesi anlamına gelmektedir. Bu durum son halini sürdürmekle beraber artık bir tehdit olmaktan çıkmıştır ve olağanüstü önlemler gerektirmez. Kopenhag Ekolünün de önerisi bu yönde olarak siyasal uyumun ve hoşgörünün sağlanması adına ortakları tarafından tartışılarak çözüm bulunmasıdır (Birdişli, 2016a: 98).

Birdişli (2017)'ye göre ise güvenlikleştirme süreci iki aşamalı olarak ele alınmaktadır. Birincisi aşama; bir konunun referans objelerinden birine yönelik tehdit durum olduğunu betimlemektir. İkincisi aşama ise konunun gerçek bir güvenlik tehdit

oluşturduğunu kamoyunu ve diğer konunun muhataplarını ikna edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda birinci aşamaya tehdit algılama aşaması ikinci aşamaya ise ikna aşaması adı verilir. İkna aşamasının başarısına göre algılanan tehditlere yönelik olağandışı önlemler ve politikalar uygulanabilir (Birdişli, 2017: 139).

Güvenlikleştirmeyi nesnel ve maddi bir durum olarak görmeyen Waver. Bunun, güvenlik yöntemlerinin ve politikalarının geliştirilmesine hizmet eden konuların ve alanların güvenliğini sağlamak için elitlerin vaat ettiği bir adım olduğunu savunuyor. Çünkü bir konuyu bir güvenlik bölgesi olarak tanımlamak, müdahale etmeyi ve aynı zamanda olağanüstü baskı araçlarını kullanmayı mümkün kılar. Güvenlikleştirmenin bu tehlikesine vurgu yaparak Waver güvensizleştirme anlayışını önerir (akt Kolasi, 2014: 135-136).

3.4. Güvenlik ve Dış Politika Stratejileri

Holsti'ye göre dış politika yönelimi/stratejisi, bir ülkenin dış tehditlere yanıt olarak ve dış politika hedeflerine ulaşmak için dış dünyaya karşı genel tutumu ve bu yönde vermiş olduğu taahhütlerdir. Bu tanıma göre, bir ülkenin uluslararası meselelere katılımı ve kalkınması, diğer ülkelere yönelik ifade edilen yönelimi ile doğrudan ilişkilidir. Holsti, uluslararası sistemdeki devletlerin davranışlarını ve gücün dağılımını inceler ve dört farklı yönden tanımlamaktadır. Bunlar tarafsızlık, izolasyon (yalnızcılık), bağlantısızlık ve ittifak kurma politikalarıdır (Akt. Sönmezoğlu, 2014: 391). Bunun yanında Arı'ya (2011: 249) göre güçler dengesi ve emperyalist politikalar, bir ülkenin izlediği dış politika stratejisi açısından incelenmektedir.

3.4.1. Tarafsızlık

Tarafsızlık hukuki bir terim olmasının yanında, savaş ve savaş dışı durumlarda ülkelerce bir dış politika stratejisi olarak benimsenir ve diğer ülkeler tarafından antlaşmaların onaylanması yoluyla uygulanmaktadır. Tarafsız bir ülke, silahlı kuvvetlerini ancak kendi ülkesine saldırıldığında saldırıyı önlemek ve durdurmak için harekete geçirebilmektedirler. Tarafsız bir ülke, askerden arındırılmış bir ülke değildir. Bu anlamda yukarıda da bahsedildiği gibi temel prensipleri herhangi bir savaşa katılmamaktır ve bu ilkeye uygun olarak uluslararası kuruluşların uyguladığı toplu güvenlik önlemlerine katılamamaktadırlar (Arı, 2011: 250-263).

Tarafsızlık, uluslararası bir anlaşma ile belirlenebildiği gibi ulusal bir beyana bağlı olarak da ortaya konabilmektedir. Bu yaklaşımı seçen ülkeler, çatışmanın neden olduğu kayıpları telafi etmek veya çatışmadan elde edilen faydaları paylaşmak istememektedirler. Tarafsızlık, ülke güvenliğini ve varlığını çatışmaya taraf olmamakla ilan ettiği için bir askeri birlik veya ittifaka yer almamaktadır. Çünkü ittifak taraf olma anlamına gelmektedir (Dedeoğlu, 2008: 169).

Uluslararası alanda tarafsızlıkla ilgili düzenleme Lahey Konferansı'nda (1907) yapılmış, tarafsızlığın hak ve yükümlülüklerini tanımlanmıştır. Tarafsızlık, savaş zamanlarında olduğu gibi barış zamanında da tarafsızlık kullanılmaktadır. Barış zamanında tarafsızlık politikası özellikle Soğuk Savaş döneminde benimsenmiştir (Müller, 2019: 5-10). Wilson, 1917'de yaptığı açıklamada, dünya güvenliği tehlikedeyken hiçbir ülkenin bu politikanın arkasına saklanamayacağını belirtmiş, barışa duyulan ihtiyacın, böyle bir politikanın sürdürülmesini gereksiz ve imkânsız kıldığını belirtmiştir (Arı, 2011: 250-260).

Ancak 1928 Paris Sözleşmesi, bir ülkenin savaş sırasında savaştan ayrılabilceğini ancak bu statüyü hiçbir şekilde sürdürmek zorunda bırakılamayacağını ve sempati duyabilceğini vurgulayarak, taraf olmayan veya savaşmayan (muharip olmayan) kavramını kullanmıştır. Tarafsızlık politikası yürüten devlet genelde savaş öncesinde ve ya savaş zamanında politikasını ilan etmesi lazım edilmediği durumda hukuksal bir tarafsızlık sayılmamakta ve dolayısıyla ne savaşan taraflar için ne de tarafsız ülkeler için her hangi hükümlülük içermesi söz konusu olmamaktadır. Bu bakımdan da uluslararası hukuku ilgilendirmemektedir (Arı, 2011: 259).

Tarafsızlık kendi içerisinde geçici ve daimi (sürekli) olarak iki gruba ayrılmaktadır:

A. Geçici Tarafsızlık

Geçici tarafsızlık, devlet tarafından gönüllü olarak yönelmiş olan bir durumdur. Geçici tarafsızlık, bir ülkenin iki veya daha fazla ülke arasında çıkacak bir savaşta, ister savaş sırasında isterse gerginlikler ortaya çıktığında tarafsız kalacağını beyan etmesi anlamına gelir. Hatta bu durum, savaş öncesi bazı anlaşmalar (tarafsızlık ve saldırmazlık anlaşmaları gibi) ile sağlanabilmektedir. Örneğin Türkiye, 1941'de (18 Haziran) Almanya ile saldırmazlık anlaşması imzaladı. Ancak Almanya 22 Haziran'da

Sovyetler Birliği'ne saldırdığında, Türkiye bu iki ülkeye karşı tarafsızlığını açıkça ilan etmiştir (Arı, 2011: 255- 260).

Tarafsızlık tamamen iradi bir durumdur ve tarafsız devlet isterse savaş sırasında tarafsızlığını bozarak savaşa katılabilir. I. Dünya Savaşı'ndan gerekse II. Dünya Savaşı'ndan önce tarafsızlığını açıklayan ABD, savaşın ilerleyen aşamalarında tarafsızlığını bozarak savaşa katılmıştır (Arı, 2011: 260).

B. Daimi (Sürekli) Tarafsızlık

Geçici tarafsızlık, devletin gönüllü olarak benimsediği bir durum iken, kalıcı tarafsızlık ise gönülsüz bir durumu yansıtmaktadır. Kalıcı (sürekli) tarafsızlıkta, iki veya daha fazla ülke, bir ülkeyi çeşitli nedenlerle tarafsız olmaya zorlar ve tarafsız kalmaya zorlamaktadır (Arı, 2011: 260).

Ülkelerin dış politika stratejilerinden biri olan tarafsızlık, bazen sadece savaşlar arasındaki savaş dışı koşullarla karakterize edilen hukuki durumları değil, savaş dışı dönemleri de kapsayabilmektedir. Bu anlamda tarafsızlık, askeri bir ittifaka katılmamak anlamına gelmektedir. Bu eğilim bir ülkenin dış politikasında önemli bir faktör haline geldiğinde kalıcı tarafsızlık politikasından söz edilebilmektedir. Bazen bir ülke kendi egemen iradesine göre böyle bir pozisyon seçebilirken, bazen de bir ülke, kendi siyasi bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü garanti altına almak ve ülkeyi kalıcı tarafsız bir konuma yerleştirmek için, kendini savunma durumu dışında, savaş hakkında feragat eder ve askeri ittifaklara girebilmektedir. Bu anlamda daimi tarafsızlık, ilgili ülkelerin salt egemen iradelerine göre tercih ettikleri bir alternatif olmamaktadır (Sönmezoğlu, 2014: 27).

Sürekli tarafsızlığın ortaya çıkışı, 19. yüzyılda Avrupa'da güçler dengesi sisteminin dengesini koruma gerekliliğinden doğmuştur. Avrupa'daki güç dengesini korumak için Avrupalı güçler, potansiyel olarak tartışmalı bazı ülkeleri, savaş nedeni olmalarını önleyecek bir konuma getirme konusunda anlaşmışlardır. Bu stratejiyi izlemiş olan ülkeler arasında; İsviçre (1815), Belçika (1831), Lüksemburg (1867), Avusturya (1955) ve Türkmenistan'ı (1955) saymak mümkündür. Belçika ve Lüksemburg'un sürekli tarafsızlık statüsü ise 1914 yılında Almanya'nın işgal edilmesi ile son bulmuştur (Arı, 2011: 261).

3.4.2. İzolasyon (Yalnızcılık)

Siyasi ve askeri bir strateji olarak izolasyon yönelimini tercih eden ülkeler, uluslararası sistemin sorunlu alanlarına düşük düzeyde dahil olmakta, diğer ülkelerle düşük düzeyde diplomatik veya ticari ilişkiler sürdürmekte ve diğer ülkelerin etki alanı kurma çalışmalarından uzaklaşmaktadırlar (Efegil, 2016: 34). İzolasyon, diğer ülkelere karşı herhangi bir askeri eylemde bulunmama veya onlara herhangi bir askeri ayrıcalık tanımamama konusunda tutum oluşturma olarak tanımlanabilmektedir. Ülkeler, diğer ülkelerle ilişkilerini stabil tutarak siyasi özerkliklerini ve bağımsızlıklarını sürdürebileceklerine inandıkları için bu yaklaşımı seçmektedirler (Sönmezoğlu, 2014: 28). İzolasyonizm politikasının seçilmesi için aşağıdaki koşullar olması gerekmektedir (Efegil, 2016: 34):

a. İzolasyon, güç dağılımının belli merkezlerde toplanmadığı (diffuse system), ciddi düzeyde askeri, ekonomik veya ideolojik tehditlerin bulunmadığı ve diğer devletler ile düzenli şekilde ittifaklara girme imkânının olduğu durumlarda tercih edilmektedir.

b. Ekonomik ve sosyal açılardan kendi kendisine yeterli olan devletler, bu yönelimi seçmektedir.

c. Coğrafi açıdan tehdit unsurlarından uzak olabilen devletler, izolasyonizmi benimsemektedir.

Ülkelerin dış ticaret stratejisi olarak böyle bir seçim yapabilmeleri için uluslararası alanda bağımlılıklarının az olması gerekmekte, bu stratejiyi takip ettikleri sürece kendi kendilerine yeterli olmalıdırlar. Bu yeterlilik coğrafi olduğu kadar ekonomik ve politik olarak da sağlanmalıdır. Ülkenin etki alanı, çatışma bölgelerine yakınlığı ve çok sayıda kara komşusu, izolasyon stratejilerinin uygulanmasını zorlaştırmaktadır (Dedeoğlu, 2008: 172). Konuma en yakın ülke olarak Kuzey Kore gösterilebilir (Sönmezoğlu, 2014: 28).

3.4.3. Bağlantısızlık

Bağlantısızlık, üçüncü dünya ülkelerinin II. Dünya Savaşından sonra başlattıkları siyasal bir akımdır ve özünde rekabet halinde olan karşı siyasi ve ideolojik bloklara girmemeyi öngörmektedir (Arı, 2011: 265). Soğuk Savaş döneminde, sömürgeleştirilmiş Afrika, Asya ve Latin Amerika ülkelerinin benimsediği bir politika

türüdür. Bağlantısızlar, iki süper gücün oluşturduğu Doğu ve Batı Bloklarına üye olmak yerine, bağımsız hareket etmeyi tercih etmişlerdir (Efegil, 2016: 34). Bunun başlıca sebebi uzun yıllar boyunca sömürge durumunda yaşamış olmalarıdır. Bu stratejiyi izleyen ülkeler kendi aralarında askeri, ekonomik ve ideolojik bağlantılar kurabilmektedirler (Arı, 2011: 265).

Bu sayede, Bağlantısız devletler, her iki bloktan ticari ve ekonomik tavizler alabilmişler ve daha bağımsız dış politika hedefleri gütmeye imkânına kavuşmuşlardır. Ancak bu politikanın başarılı olabilmesi için uluslararası sistemde sert kutuplaşmanın olmaması gerekmektedir (Efegil, 2016: 35).

Bağlantısızlar, özellikle bağımsızlık, barış içinde bir arada yaşama (peaceful coexistence), barışın korunması, nükleer silahsızlanma, sınır sorunlarının barışçıl yollarla çözülmesi, yabancı müdahalesine karşı durma, ırk ayrımı (apartheid) ve yabancı düşmanlığını (xenophobia) sona erdirmeye gibi konular üzerinde yoğunlaşmakta ve toplantılarda sürekli bu konuları dile getirmekteydiler (Arı, 2011: 273).

Bağlantısızlık (Nötralizm), kavramının yayılmasında daha çok Nehru'nun etkisi olmuştur (Arı, 2011: 260-270). Hindistan Başbakanı Jawaharlal Nehru, Yugoslavya Devlet Başkanı Josip Broz Tito, Endonezya Cumhurbaşkanı Sukarno, Mısır Cumhurbaşkanı Cemal Abdül Nasır, Gana Başkanı Kwame Nkruma Belgrad toplantısında Bağlantısızlık kavramı dış politikayı, hedeflerini daha iyi anlattığı konusunda ortak görüşe varmışlardır (Birdişli, 2016b: 80). Bağlantısızlar grubu faaliyetleri, Çin Halk Cumhuriyeti tarafından da desteklenmiştir (Dedeoğlu, 2008: 173). Günümüz dünyasında 120 üye devlet, 17 gözlemci devlet ve 10 uluslararası örgütü gözlemci statüsünde bünyesinde bulunduran Bağlantısızlık Hareketi olarak devam etmektedir (Salmanov, 2019).

3.4.4. İttifak Oluşturma

İttifak arayışları, devletlerin kendi iç ve dış ihtiyaçlarına bağlıdır. Ortak ekonomik sorunları paylaşan devletler, ekonomik örgütlemeler içerisine girmektedir (Efegil, 2016: 33- 35). Ülkeler ulusal amaçlarına kendi gücüyle ulaşamayacak durumda olmaları aynı ortak amacı ve ortak çıkarı paylaşan diğer devletlerle ittifaklara gitmesini gerektirmektedir (Arı, 2011: 273). Glenn H. Snyder'a göre koalisyonlar; kendi

güvenlikleri için belirli uluslara karşı güç kullanmak veya onlara karşı güç kullanımını önlemek amacıyla resmi ulusal birliklerdir (Snyder, 1997: 5-7).

Sönmezoğlu'na göre ittifakların oluşmasına yol açan faktörler arasında; devletlerin sahip oldukları veya olamadıkları imkânlar, öz kaynakların yetersizliği, güç dengesini oluşturmak, maliyetleri azaltma, prestij kazanmak, diğer devleti denetim altında tutmak gibi düşünceler bulunmaktadır (Sönmezoğlu, 2014: 29).

İttifak ilişkileri üzerine yapılan bazı çalışmalar ittifakların kurulmasını devlet dışı faktörlere, özellikle dış tehdit algısına bağlasa da, diğer çalışmalar daha çok iç faktörlere ve iç tehdit algısına önem vermişlerdir. En yaygın algıya göre; milletler, ulusal güvenliğini sağlamak için ittifak arayışındadırlar. Bu görüşe sahip olanlar, ittifakı, iki veya daha fazla egemen ulus arasında güvenlik konularında resmi veya gayri resmi bir işbirliği biçimi olarak tanımlarlar (Walt, 1987: 20).

Dedeoğlu'na göre ittifak, üç tür yapılanmaya göre şekillenmektedir (Dedeoğlu, 2008: 222-225):

a) Birincisi geçici ittifak, ülkeler bir olgu, olay ya da aktöre karşı o olay çözülene kadar savaşmak için birleşebilirler. Genel olarak, savaşlarda kurulan ittifaklar ve bazı operasyonlarda işbirliği bu tipe aittir.

b) İkinci tip ittifak, toplu güvenliğe dayalıdır. Toplu güvenlik için, üye devletler belirli tehditler konusunda aynı görüşte olup, bu tehditle başa çıkmak için güçlerini birleştirmeyi kabul etmekte ve gerekli önlemleri birlikte almaya, alınacak önlemlere ve her üye devletin sorumluluklarına birlikte karar vermektedirler. Genel olarak toplu güvenlik ittifakları, barış adına ortak faaliyetler yürüten uluslararası bölgesel örgütleri ifade etmektedir

Üçüncü ittifak türünde ortak güvenlik sorgulanır. Bu güvenlik anlayışı, diğer alanlarda ortaklık yapan ülkelerin de ortak bir güvenlik ve savunma politikası uygulaması ve tek bir strateji geliştirmesi anlamına gelmektedir. Ortak güvenlik ittifakında sadece askeri konular değil, istikrarsızlık veya tehditlerin ortadan kaldırılmasını öngören sosyal ve ekonomik faaliyetler de ittifakın sorumlulukları arasında yer almaktadır. Bunlara örnek verecek olursak da birinci tur ittifaka Kutsal İttifak, ikinci türüne NATO, üçüncü ise ABD Güvenlik ve Savunma Politikasını söylemek mümkündür.

3.4.5. Güç Dengesi

Güç dengesi bazen bir denge durumunu, bazen herhangi bir güç dağılımını, bazen de kendi lehine bir güç dağılımını ifade ederken, bir durumu anlatmak, avantajını korumak, güç dağılımını sağlamak için de kullanılan bir kavramdır olarak kullanılırken kendi eylemlerini meşrulaştırma amacını taşıyan propaganda bir kavram haline de gelmektedir (Arı, 2011: 281).

Arı, güç dengesini ona kavramlar ekleyerek aşağıdaki başlıklar altında değerlendirmiştir. Bunlar (Arı, 2011: 281-287):

- a) Gerçek bir denge durumunu ifade eden her hangi bir güç dağılımı,
- b) Üstünlük,
- c) İstikrar veya istikrarsızlık, savaş veya barış,
- d) Uluslararası sistemin yapısıdır.

Güç dengesi, herhangi bir ülkenin uluslararası sistemde tek başına güçlenmesini engellemek açısından askeri, iktisadi ve diplomatik yöntemleri kullanıyor olmayı amaçlayan bir politikadır (Heywood, 2016: 111). Bu yöndeki politika uygulayabilme kabiliyeti olan sistem, güç dengesi sistemi olarak adlandırılmaktadır. Güçler dengesi politikası uygulayan bir sistemde, ortak kültüre ve sistemin devamına bağlılığa sahip en az 5 üye bulunmalıdır. 18. ve 19. yüzyıllar arasında Avrupa'da güçler dengesi sisteminin uygulanmıştır (Arı, 2011: 288).

Morgenthau, güçler dengesi politikasının temel araçlarının böl-yönet, silahlanma, toprak paylaşımı, ittifaklar olduğunu belirtirken, Arı (2011: 289), bu araçlara savaş ve askeri araçları da dâhil etmiştir. Güç dengesi politikası, özellikle küçük ülkeler için, esas olarak ittifaklara katılma ve peşine eklenme biçiminde görülmektedir (Goldstein ve Pevehouse, 2015: 95).

3.4.6. Emperyalizm

Bu kavram, bir tür dış politikadan ziyade karşıt politikaları küçük düşürmek için kullanılmıştır. Kavramın tam bir tanımı yapılamamasının sebebi, emperyalizm politikasının gerçek niteliğine bakılmaksızın kendisine karşı her politikayı veya eylemi emperyalizm olarak adlandırılmasından kaynaklanmaktadır (Arı, 2011: 296).

Emperyalizm kavramı, herhangi bir ulusal sınırı doğal sınır tanımadan, ekonomik, sosyal ve politik olarak güç alanını genişletmeye çalışmaktır (Yayla, 2011: 59). Bu nedenle, bir bölgeyi fethederek, fethedilen bölgelerin topraklarını ve insanlarını kontrol etmeye yönelik politikalara emperyalist politikalar denmektedir. Emperyalist politikalar izleyen ülkeler, kendi ekonomik ve/veya askeri güçlerinin etkisine karşı koymak için savunmasız ülkeleri ve halkları hedef olarak seçerler. Çünkü bu şekilde güç kazanmak prestij, stratejik avantaj, ucuz işgücü, doğal kaynaklar veya yeni pazarlara erişim gibi çeşitli faydalar sağlar. Fetih ve işgal, emperyalist politikanın en yaygın araçlarıdır (Griffiths ve O'Callaghan, 2002: 152).

İktisadi açıdan bakıldığında emperyalizm, genellikle imparatorluk ve sömürgecilikle ilişkili olarak açıklanmaktadır. Marksistler, kapitalizm ile emperyalizmin yakından ilişkili olduğunu ifade etmektedirler. Ancak emperyalizme ekonomik faktörlerden ziyade siyasi faktörlerin yön vermektedir ve emperyalist politikaların olduğu ülkelerde popüler milliyetçilik belirleyici durumdadır (Heywood, 2016: 95-96). Tarihte, tüm kapitalist ülkelerin emperyalist bir dış politika izlemiş olmakla birlikte, tüm emperyalist ülkelerin kapitalist politikalar uygulamamışlardır (Griffiths ve O'Callaghan, 2002: 154). Örneğin Ruslara karşı olanlar için Ruslar dış politikada yaptıkları her şeyi emperyalizmin bir eylemi olarak görüyorlar. Öte yandan, Sovyetler Birliği'nin kendisinden önce II. Dünya Savaşı'na katıldığını iddia eden tüm ülkeler emperyalist savaşa katılmışlardır. Ancak 1941'de Almanlar tarafından saldırıya uğrayıp bu savaşa girince savaş anti-emperyalist haline gelmiştir. Benzer şekilde Amerika karşıtları da sıklıkla Amerikan emperyalizminden bahsederler. Bu nedenle, örneklerde emperyalizm kavramının gelişigüzel kullanımı nedeniyle, kavram çok az somut anlam taşır hale gelmiştir (Arı, 2011: 297).

4. BAĞIMSIZLIK SONRASI AZERBAYCAN'IN DIŞ VE GÜVENLİK POLİTİKASI

Bağımsızlık sonrası döneme geçişten önce, konu bütünlüğünü sağlamak adına Azerbaycan'ın Sovyet dönemindeki dış politikasından birkaç cümleyle de olsa bahsetmek faydalı olacaktır. SSCB döneminde, dış politika sıkı bir şekilde merkezi hükümet tarafından kontrol edildiğinden bir Azerbaycan dış politikasından söz etmek mümkün değildir. Ancak Sovyetler Birliği boyunduruğu altında yaşamının yarattığı tarihi ve kültürel faktörler, bağımsızlığının ilk yıllarında Azerbaycan'ın dış politikasını doğrudan etkilemiştir. 1991 yılının Ekim ayında bağımsız bir devlet olarak kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsız dış politikası da bu dönemden sonra gelişmiştir (Bədəlov, 2009).

Ancak tüm eski Sovyet cumhuriyetlerindeki gibi, karar alma ve yürütme organlarının eksikliği, Rusya'nın Azerbaycan üzerindeki tarihi ve kültürel etkisi ve bunun sonucunda ortaya çıkan bağımlılık duygusu Azerbaycan'ı hem tecrübesiz hem de bağımsız dış politika izlemekten alıkoymuştur. Bu dönemde sosyal ve ekonomik yıpranmanın yanı sıra siyasi darbeler yaşayan Azerbaycan'ın uluslararası politikada bir varlık göstermesi mümkün olmamıştır. Bu bağlamda bağımsızlıktan sonra dış politika eğilimleri daha çok yönetimde egemen olan liderlerin tercihleri ve kişilik özelliği etrafında geliştiğinden bağımsızlık sonrası Azerbaycan dış ve güvenlik politikası üç dönem şeklinde ele alınabilir (Azərbaycan Milli Kitapxanası, 2022).

Bu dönemleri tanımlamak için kullanılan temel değişkenler, dış politikanın çok taraflı yapısı, liderlerin vizyonu ve siyasetin ulusal çıkarlara olan özeni olarak sınıflandırılmaktadır. Bu açıdan bakılarak, bağımsızlığın ardından ilk dönemde Azerbaycan'ın dış politikasının tek taraflı ve Rusya'ya bağlı olarak tanımlanmasını başlangıç dönemi olarak adlandırmak mümkündür.

Milliyetçilik anlayışının hâkim olduğu ikinci dönemin öne çıkan unsurları, dış politikanın stratejisinin özgünleşmesi ve marjinalleşmesi, Türkiye'ye eğilim gösteren bir politikanın yavaş yavaş başlaması, İran ve Rusya'ya bağlı olan politikanın yönünün değişerek çıkmaza girmesi, ilk dönemden farklı olarak Türkçülük hatlarının keskinleşmesi ve Batılı ülkeler ile olan ilişkilerinde strateji sıkıntısının baş göstermesi olarak sıralanabilmektedir. Bu dönemde ütöpik ve gerçekçi olmayan hedeflerin yanı sıra

dış politikasında kavramsal yaklaşım eksikliği, Azerbaycan'ın başta yakın komşuları olmak üzere bazı ülkelerle ilişkilerini kötüleştirmiştir. Azerbaycan, özellikle Ermenistan diasporasının çabaları ile bir yandan uluslararası alanda kötü gösterilmesine rağmen uluslararası aktörler tarafından tanınmış ve BM, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), IMF gibi birçok uluslararası kuruluşa (Ek-7) üye olmuştur. Buna karşılık Elçibey'in milliyetçi söylemlerinin etkisiyle komşu ülkelerin birçoğuyla bağları kötüleşmiştir (Habibbeyli, 2017: 31).

Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilanından sonraki dönemleri realist teorinin vurgusunda olduğu gibi liderlerin kişisel özellikleri çerçevesinde şekillenmiştir. Muttalibov'un yön verdiği dış politikanın birinci dönemi; Hosti modelinde belirtildiği gibi tarihi ve kültürel faktörlerin ön planda tutulması ile oluşturulmuştur. Bu dönemde Rusya ile olan tarihsel bağlar devam ettirilmiş, Türkiye ile kültürel bağların etkisiyle ilişkiler sürdürülmüştür. Elçibey'in yön verdiği ikinci dönem dış politikasında ise Hermann modelinde belirtilen özellikler görülmüştür. Bu dönemde ülke Rusya'nın etkisinden kurtararak, yeniden yapılanma yoluna gidilmiştir.

Üçüncü dönem olarak adlandırabilecek Aliyevler dönemi; çok yönlü ve dengeli bir dış politikanın yürütülmüş olduğu yıllar olmuştur.

3 Ekim 1993'te iktidara gelen Haydar Aliyev, elli yılı aşkın bir süre Sovyetler Birliği'nin önemli mevkilerinde bulunmasından dolayı önemli tecrübeler edinmiştir (Əliyeva, 2021: 56). Bu birikimden dolayı dış politika ilkelerinin şekillenmesi, Haydar Aliyev'in iktidara gelmesiyle başlamıştır. Aliyev'in başlattığı dış politika stratejisi, ülkeyi muhtemel bir çöküşten kurtarmayı, toprak bütünlüğünü yeniden sağlamayı ve gelecekteki kalkınma stratejilerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu tür bir dış politika, ülkenin uluslararası arenadaki konumunu tamamen değiştirmiştir. Aliyev döneminde amaç, uluslararası izolasyondan kurtulmak, dengeli bir dış politika izlemek, küresel ekonomiye entegre olmak, ülkenin ekonomik potansiyelini dış politika pozisyonlarını sağlamlaştırmak, ülkeyi bölgenin ekonomik gücü haline getirmek oluşturmuştur (Habibbeyli, 2017: 32). Bu stratejinin uygulanması açısından öncelikle dış politikada bölgesel dengeleri dikkate alan kararlar almış, özellikle devlet başkanlığının ilk dönemlerinde Rusya ve İran'ı tedirgin edecek adımlar atmaktan itinayla kaçınılmıştır. 20 Eylül 1994'te yapılan "Asrın Anlaşması" ile Azerbaycan petrollerinin Batılı

şirketlerin de dahil olduğu konsorsiyum ile uluslararası piyasalara ulaştırılmasının sağlaması Aliyev'in en önemli başarılarından biri olmuştur. Bu konsorsiyumda en büyük pay Batılı şirketlerin olsa da Rusya'ya %10'luk pay vererek bu ülkenin tepkisini azaltmaya çalışan Aliyev, ilerleyen dönemlerde Türkiye ile çok daha yakın ilişki kurmuştur (Əliyeva, 2021: 56).

Haydar Aliyev'in göreve geldikten sonra ülkenin güvenlik ve dış politikasını yoğun şekilde meşgul eden Dağlık Karabağ sorunun barışçıl çözümü için çalışmaları sürdürmüş ve neticede 12 Mayıs 1994'te Rusya liderliğinde Ermenistan'la ateşkes imzalanmıştır. Savaş sonucunda 20.000'den fazla kişi ölmüş, Azerbaycan topraklarının %20'sini kaybetmiş ve 1.000.000 civarında bir nüfus kendi ülkesinde mülteci hayatı yaşamaya mecbur olmuştu (Sarıahmetoğlu, 2016: 95). Bağımsızlık sonraki dönemde, iktidarların değişmesi neticesinde dış politika anlayışının farklılaşmasıyla birlikte; Karabağ sorunun çözülmesi Azerbaycan dış politikasının en önemli ögesi olmuştur. Haydar Aliyev, Dağlık Karabağ sorunu konusunda Rusya odaklı bir çözüm yerine, uluslararası teşkilatları devreye sokarak konunun politik yollarla çözülmesini amaçlanmıştır. Haydar Aliyev'in dönemini neo klasik realist önermede olduğu gibi kaos ortamında algıladığı tehdit ve tehlikelere karşın kendi politikasını oluşturup şekillendirerek güvenlik sağlamaya çalışmıştır.

Dengeli bir dış politika, çok yönlü işbirliği, eşit ilişkiler, güvenilir ortaklık ve bağımsız politika ilkesiyle desteklenen pragmatik bir siyasi yol, Haydar Aliyev'in vizyoner stratejisinin bağımsız dış politika kavramına dahil edilmesinin getirdiği unsurdur (Republic of Azerbaijan Ministry of Foreign Affairs, 2022).

Haydar Aliyev'in uyguladığı tüm büyük güçlerle dengeli ve liberal teori önermesinde de olduğu gibi karşılıklı işbirliğine dayalı ilişkiler kurmayı amaçlayan bu politika olumlu sonuçlar vermiştir. Bu politikanın temel ilkesi, demokratik ilkelere saygı temelinde diğer devletlerin içişlerine, uluslararası kuruluşlarla ve ülkelerle arasındaki ilişkilere karışmamaktır. Tüm bu ilkeler temelinde Azerbaycan'ın dış politika hedefleri konusunda (Yılmaz ve Sayın, 2013: 13):

a. Azerbaycan, diğer ülkelerin içişlerine, siyasi ve ekonomik ilerlemelerine ve stratejilerine müdahale etmeyeceği,

- b. Uluslararası hukuka uygun bir çerçevede bir ülkenin toprak bütünlüğü ilkesine saygı göstererek ve ulusal egemenliğe müdahaleye izin vermeyeceği,
- c. Uluslararası arenada ortaya çıkan tüm sorunların, her zaman yalnız barışçıl çözüme yöneleceği,
- d. Diğer ülkelerle tüm ilişkilerde karşılıklı yarara dayalı işbirliğinin sürdürülmesi yönünde tutum sergileyeceği,
- e. İkili ilişkilerde ve anlaşmalarda uluslararası hukuk kurallarının uygulanmasını her zaman destekleyeceği,
- f. İnsan hakları ihlallerine karşı önlem alınacağını ve bu haklara her zaman saygı duyulacağı,
- g. Küresel sorunların aşılmasına yönelik çeşitli çabalara destek olmak için her türlü çabadan kaçınmayacağı,
- h. Devletlerin hak ve ilkelerini kabul edeceği,
- i. Ulusal güvenliği ve terörü tehdit etmeye yönelik tüm girişimleri önlemek için diğer ülkelerle işbirliği yapacağını vurgulamıştır.

Bunlar İlham Aliyev'in dönemini şekillendiren ve bugün de böyle olmaya devam eden kurucu ilkeleridir.

Ekim 2003'te devlet başkanı olan İlham Aliyev, açılış törenindeki konuşmasında, kendi döneminde uygulanacak dış politika stratejisinden de bahsederek, Azerbaycan'da H. Aliyev'in ideal bir dış politikasından başka bir alternatifin olmadığını, Azerbaycan'ın uluslararası arenada eşsiz bir konuma ulaştığını ve prestijinin her geçen gün artmakta olduğunu belirtmiştir. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, bu sözlerle, genel olarak babası adına kurulan politikaya sadık kalacağını ve Azerbaycan'ın dış politikasının temellerinin bir denge politikası çerçevesinde korunacağını vurgulamaktadır (Əliyeva, 2021: 56).

İlham Aliyev de bölgesel dengeleri dikkate alan bir politika izlemiştir. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev köklü geleneklerle bağımsızlık yolunu devam ettirmiş ve Azerbaycan'ın uluslararası konumunu sağlamlaştırmayı ve ülkenin gelişmişlik düzeyini arttırmayı başarmıştır. Yeni yüz yılda Azerbaycan artık bölgesel ölçekte birçok projenin

başlatıcısı ve katılımcısı olduğu kadar uluslararası önemi ile tanınan bir ülke haline gelmiştir (Habibbeyli, 2017: 33).

Temelleri Haydar Aliyev tarafından atılan Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın faaliyete başlaması İlham Aliyev dönemine denk gelmiş; Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi, Trans Adriyatik Boru Hattı gibi projelerin de hayata geçmesi ile Azerbaycan ekonomik açıdan hızla gelişmiştir. Karabağ sorununun diplomatik yollardan çözümü için ciddi manada mesai harcayan İlham Aliyev, Ermeni saldırganlığının artması ile askerî seçeneği özellikle son yıllarda daha fazla gündeme getirmiştir. Sonuçta enerji gelirleri ile gelişen ekonomi ordunun gerek kurmay aklı gerekse askerî teçhizat bakımından modernleşmesini sağlamış, bu da Azerbaycan'a 2020'de Karabağ Zaferi'ni getirmiştir (Özdaşlı, 2021: 347).

Bu bağlamda İlham Aliyev yönetiminde izlenen Azerbaycan'ın bölgesel ve küresel uyumunun yeniden inşasını sağlayan dengeli dış politika stratejisinin ana unsurları (Beşikçi, 2016: 247):

- a) Uluslararası barış ve istikrarı teşvik etmek;
- b) Etkin çok taraflı uluslararası sistemin sağlanması;
- c) Uluslararası düzeydeki ilişkilerin güçlendirilmesi;
- d) Avrupa ve Avrupa-Atlantik yapısına uyum.

4.1. Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Dış Politikasının Temel Parametreleri ve Dış Politikayı Etkileyen Faktörler

Azerbaycan devletinin dış politikadaki temel hedefleri aşağıdaki gibi sıralanabilir (Hasanov, 1998: 14; Mammadov, 2014: 4):

- a. Devletlerin uluslararası kabul görmüş sınırları içinde bağımsızlık, egemenlik ve toprak bütünlüğünü korumak,
- b. Uluslararası ve bölgesel tüm kurum ve kuruluşların üyesi olmak,
- c. Çıkarları Azerbaycan ile uyumlu olan ülkelerle destek ve ittifak ilişkileri kurmak,
- d. Ülkenin demokrasi ve serbest piyasa ekonomisi ile ilerlemesi için bağımsız iç ve dış politikalar uygulamak,

- e. Temel yasaları ve sivil özgürlükleri koruyan uluslararası normları uygulamak,
- f. Bölgedeki gerilimi azaltmak ve dış baskıyı önlemek için çalışmak,
- g. Yabancı ülkelerle bilimsel, kültürel ve insani ilişkiler ve kapsamlı bilgi alışverişi mekanizmaları kurmak.

Uluslararası alanda dış politika çalışmalarının örgütlenmesi, bunun başlıca mekanizmaları, dış politika faktörlerinin belirlenmesi ve kullanılması taktiği de dış politika konseptinde ifade edilmektedir (Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi, 2022). Azərbaycan dış politika etkinliyinin temel ilkeleri, mekanizmaları örgütlenmesi, bu etkinlikte rol alan merkezi ve yerel yönetim kurumları sivil aktörlerin yetkilileri ve rolü anayasada ifade edilmiştir.

Uluslararası güvenlik ve dış politika alanında sahip olunan ve kullanılan başlıca faktörler, devletin maddi ve manevi tüm hayatını (güç etkenlerinin toplamını) kapsamaktadır. Devletler, uluslararası ilişkiler sisteminde bu faktörlerinden güç alarak kendi güvenlik ve dış politikalarını uygulamakta, bu alanda çalışmalarını sürdürmektedirler (Həsənov, 2005: 250).

Azərbaycan'ın kuruluşundan itibaren dış politika faktörleri hükümetlerin öncelikleri ve devletin içinde bulunduğu koşullara göre değişmiş ve ülkenin dış politikası bu faktörler göre belirlenmiştir (Yılmaz ve Sayın, 2013: 3)

Azərbaycan'ın dış politikası açısından belirli dönemlerde ülkede tarihi, kültürel faktörler önem taşımaya rağmen, başka bir dönemde ise ekonomi, bilim ve teknik, bilişim ve mali akışı kontrol altında tutma faktörü daha fazla önem kazanmıştır (Hasanov, 2016: 33). Bu faktörlerin Azərbaycan için anlamını kısaca açıklamakta fayda vardır.

a. Tarihi faktör

Azərbaycan'ın Türkiye, İran ve Rusya ile çok yakın tarihi bağları bulunmaktadır. Bu tarihi yakınlık bağımsızlık sonrası ülkenin dış politikasının belirlenmesinde etkili olmuştur (Mardanov, 2012: 7-8).

Azərbaycan'ı Sovyetler sonrası bağımsız bir ülke olarak tanıyan ilk ülke Türkiye'dir ve Azərbaycan'ın yeniden yapılanmasında Türkiye'nin önemli katkıları olmuştur. Özellikle II. Karabağ Savaşından zaferle çıkılmasında Türkiye'nin önemli

katkıları olmuştur. Karabağ zaferiyle özellikle askeri alanda daha kuvvetli hale gelmesi, Azerbaycan'ın dış politikasının şekillenmesinde önemli bir unsur olmuştur.

Tarih boyunca Persler ve Azerbaycan Türkleri yakın olmuşlardır. Bu yakınlık günümüzde İran üzerinden devam etmektedir. Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra Elçibey döneminde milliyetçi söylemler dolayısıyla iki ülke arasında uzaklaşmalar olmakla birlikte Haydar Aliyev döneminden sonra denge politikasıyla tarihi birlik devam etmektedir (Akdevelioğlu, 2004: 129).

Azerbaycan tarihi açısından önemli ülkelerden biri de Rusya'dır. Azerbaycan bağımsızlık öncesi döneminde Rusya'nın kontrol ve asimilasyon politikası altında kalmıştır. Rusya siyasi, kültürel, askeri ve ekonomik alanda ülkeyi etkilemiştir (Yılmaz ve Sayın, 2013: 3-4). Azerbaycan dış politikasında Rusya etkisi bağımsızlığının ilk iki yılında yoğun bir şekilde his edilirken Elçibey dönemiyle zayıflamış, Haydar Aliyev'in denge politikasıyla da dengeli bir şekilde devam etmektedir. Günümüzde II Karabağ Savaşının sonuçlanmasına bölgesel güç olarak müdahil olmuştur. Karabağ Savaşı sonrasında yapılan anlaşmaya önderlik etmesiyle Azerbaycan'ın dış politikası üzerinde etkili olmuştur.

b. Kültürel Faktör

Azerbaycan jeopolitik konumu nedeniyle Türk, Rus, İran, Arap ve Moğol kültürlerle doğrudan etkileşim halinde olmuştur. Bu etkilemiş ülkeler arasında ortak bir kültürel dokunun oluşmasına sonucunu doğurmuştur (Gel, 2006: 111).

Bu ülkelerin coğrafi bakımından bir birine yakın olmaları bu ülkelerle olan etkileşimini kolaylaştırmıştır. Azerbaycan ile din, dil, ırk gibi unsurlarda yakınlığı olan bu milletler Azerbaycan'ın kültürel yapısını etkilemiştir. Günümüzde Azerbaycan topraklarında farklı kültürlere sahip çok milletli yapılar yaşamaktadır. Bunlar arasında Ahıska Türkleri, Ruslar, Ermeniler, Gürcüler, Talışlar, Kürtler, Lezgiler, Sahurlar gibi birçok millet bulunmaktadır. Bu durum Azerbaycan kültürünün zenginleşmesine neden olurken, ülkede yaşayan halkın ait olduğu ülkeler ile yakın ilişkiler devam etmesi durumu Azerbaycan'ın dış politikasının şekillenmesinde de etkili olmaktadır. Öte yandan, politikacılar ve halk, kültürel kimliği kabul etmede farklılık göstermektedir. İnsanlar kendilerini Türk kültürünün bir parçası olarak görmelerine rağmen, hükümet "Azerbaycanlılık" yaratma politikası çerçevesinde coğrafi bölgeler bazında coğrafi

kültürün ülkenin resmi kültürel kimliği olarak kabul edilmesini sağlayan politikalar uygulamaktadır (Rustamov, 2008: 174).

c. Dini Faktör

Azerbaycan birçok halkın, kültürün etkisi altında kaldığından tarihsel süreç içerisinde birçok inanç ve dinin yaşanmış olduğu bölgelerden birisidir. Sovyetler döneminde din ve dini etkenler Azerbaycan toplumundan uzaklaştırılsa da bağımsızlığını elde ettikten sonra Azerbaycan diğer bütün alanlarda olduğu gibi dini olarak da düzenlemelere gidilmiş ülkenin tarihi değerlerini kazanmış ve toplum ile devlet hayatındaki yerini almıştır (Samadov, 2006: 1-2).

Azerbaycan nüfusunun %93,4'ü Müslüman olmasından dolayı Türkiye ve İran'la yakın bir dış politika izlemekle birlikte Türk kimliğinin daha baskın olmasından dolayı Türkiye ve diğer Türk milletlerle yakın ilişkiler içerisinde olarak dış politikasını şekillendirmektedir. Sovyetlerin yıkılmasıyla birlikte Azerbaycan'la aynı dönemde bağımsızlığını ilan eden ülkelerle dini birlikteliği olmamasına rağmen denge politikasının etkisiyle ilişkilerinin sürdürmüş ve dış politikasını şekillendirmiştir.

d. Demografik Faktör

Azerbaycan'da 20'den fazla etnik gurup yaşıyor olmakla birlikte ülke karmaşık bir demografik yapıya sahip değildir (Ağaoğlu, 2015). Sovyetler Birliğinin son dönemlerinde yapılan nüfus sayımlarında yaklaşık olarak %80 olan Azerbaycan Türk nüfusu (Seferov, 2005b: 403), bağımsızlığın ilanından sonra yaşanan savaş ve göç olayları sebebiyle yapılan son sayımlarda Tablo 1'de verildiği gibi 1990'lı yılların başında Azerbaycan'ın nüfusu 7 milyon 180 bin iken, 2000 yılında 8 milyon 50 bin, 2010 yılında 9 milyon 50 bin, 2020 yılında ise 10 milyon 90 bin olacak şeklinde %90'nını Azeriler oluşturmuştur.

Azerbaycan dış politikasını şekillendirirken tarihsel değerlerine önem vermektedir. Bu yönüyle Holsti modelinde belirtildiği gibi tarihi ve kültürel değerleri öne çıkartmakta ve dış politikasını bu yönde biçimlendirmektedir. Çünkü nüfusun çoğunluğunu oluşturan Türk etnik unsuru, ülkenin dış politikasının Türkiye'ye yönlendirilmesini ve Azerbaycan'ın Türk devletleriyle yakın ilişkiler içinde olmasını istemektedir. Buna karşın ülkede daha baskın olan Rus etnik unsurlar ülke politikalarını Rusya'ya yakın olmasını tercih etmektedirler. Benzer şekilde İran'da yaşayan çoğunluk

Azeri nüfusu olan Güney Azerbaycan nüfusunun de dış politikaya etkisi görülmektedir. Bu da E. Elçibey döneminde yükselen milliyetçi politikaları ile görülmekte ve İran için endişe kaynağı haline gelmekteydi (Yalçınkaya, 2006: 140-141).

e. Jeopolitik Faktör

Orta Asya, Ortadoğu ve Ön Asya'nın ortasında, Kafkas dağlarının güneydoğu yamaçlarında bulunan Azerbaycan, kuzeyinde Gürcistan ve Rusya Federasyonu'na bağlı Dağıstan Özerk Cumhuriyeti, güneyinde İran İslam Cumhuriyeti, batısında Ermenistan ve Türkiye Cumhuriyeti (Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile 11 km uzunluğunda ortak sınırı vardır) ile komşudur. Doğusunda ise Hazar Denizi bulunmaktadır (Hasanoğlu, 2020: 214). Azerbaycan'ın coğrafi konumu itibariyle hem Batı ile Doğu arasında tampon bölge halinde olması, hem de ticaret yollarının üzerinde bir geçit olması nedeniyle jeopolitik konumu oldukça önemlidir (Hasanli, 2009: 27). Azerbaycan, konumu dolayısıyla sınırı olan ülkelerle olduğu gibi bölgeden çıkarı olan diğer ülkelerle de ilişkileri olmuştur. Bu bağlamda Azerbaycan, çeşitli alanlarda Avrupa-Atlantik, Uzak Doğu ve Orta Doğu ülkeleri ve Rusya ile kapsamlı işbirlikleri kurmuştur. Bu işbirlikleri önemli bölgesel ve uluslararası projeleri içermektedir (Kazımlı, 2018).

Azerbaycan'ın içinde bulunduğu bölgenin jeopolitik değerleri bir yandan dış politika yönelimi belirlerken, diğer yandan da zorlayıcı bir unsur olmuştur (Mardanov, 2013b: 49). Bu nedenle Azerbaycan devlet olarak dış politikasını oluştururken jeopolitik konumunu dikkate alarak kararlar vermek zorunda kalmıştır. Ayrıca zengin yeraltı ve yerüstü kaynaklarının varlığı, bağımsızlığını kazanmasından sonra Azerbaycan'ı jeopolitik açıdan dünya sahnesinde rekabet bölgesi haline getirmiştir (Hasanli, 2009: 28). Bu yönüyle bakıldığında Azerbaycan'ın dış politika stratejisi olarak tarafsız bir yapıda olduğu, özellikle bir veya birden fazla ülkeye bağlı kalmadan güç dengesini koruyarak bölgesel olarak yakın konumda olan ülkelere ilaveten diğer ülkelerle de liberal teoride belirtildiği gibi işbirliği içerisinde girmektedir.

f. Ekonomik Faktör

Azerbaycan petrol ve doğalgaz gibi geleneksel enerji kaynakları açısından dünyanın zengin ülkeleri sırasında yer almaktadır. Dünyada ilk modern tekniklerle petrol kuyusu 1840'lı yıllarda Azerbaycan'da açılmıştır (İbrahimov, 2013: 48).

Azerbaycan SSCB'nin çökmesiyle bağımsızlığını kazanmasının ardından, siyasi ve ekonomik açıdan önemli zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Ülkenin gerileyen ekonomisi, yükselen emtia fiyatları, işletmelerin kapanması ve işsizlik, ekonomik yıkıma yol açmıştır. Bu ekonomik sorunlara ek olarak Azerbaycan'a yönelik bir saldırı tehdidi ve ülkenin bir kısmının Ermenistan tarafından daha da işgal edilmiş olması da ülke ekonomisi şiddetlendirilen işgalidir (Rovshan, 2012: 25).

Azerbaycan enerjisi ve petrolü 20. yüzyıl boyu uluslararası güçlerin bölge uğruna savaşlara ve ülkenin dış politikasının şekillenmesine etki olmuştur. Bağımsızlık kazandıktan sonra Haydar Aliyev'in iktidara gelmesi ile serbest enerji politikası yürütmeye çalışan Azerbaycan 1994'te enerji kaynaklarının çıkarılması ve ithalatını öngören "Yüzyılın Antlaşması"nın imzalanması ile bölgesel açıdan önemli bir aktöre dönüşmüştür. Azerbaycan ihracatının %90 civarı gibi büyük bir kısmını petrol ve petrol ürünleri oluşturmaktadır (İbrahimov, 2013: 48) ve ülkede orta ve uzun vadeli devlet programı uygulamaya konulmuş, bu bağlamda IMF ve Dünya Bankası'yla işbirliği ile özelleştirme ve yeniden yapılanma programları oluşturulmuştur. Azerbaycan, Rusya ile 1.962.155,7, Türkiye ile 1.563.048,0, Çin ile 1.413.824,5 dış ticaret gerçekleştiren, 2020 yılı verilerine göre yaklaşık 568.000 varil petrol ihraç eden, 2021 yılı elektrik ihracatı 151,6 milyon kWh olan, 2021'in ilk çeyreğinde yaklaşık 16,7 milyar feet küp (Bcf) doğal gaz üreterek 42,61 Milyar dolar Gayrı Safi Milli Hasılası olan bir ülkedir. Bu veriler Azerbaycan'ın ekonomik açıdan güçlü olduğu görülmektedir. Azerbaycan'ın ekonomik olarak güçlü olması sebebiyle bağımsız bir şekilde dış politikasını oluşturabilmektedir.

g. Politik Faktör

Azerbaycan'da siyasi partiler 1980'lerin sonunda ve 1990'ların başında şekillenmeye başlamıştır. 1988-1993 yıllarını siyasi parti oluşum süreci olarak değerlendirmek mümkündür. Bu doğrultuda SSCB'yi son dönemlerinde Azerbaycan'da bağımsızlık ve iktidar mücadelesi veren geniş yelpazeli iki siyasi parti bulunuyordu (Allahyarova ve Memmedov, 2010: 10). Bunlardan birisi Azerbaycan Komünist Partisi (AKP) diğeri de Azerbaycan Halk Cephesi Partisi (AHC) olmuştur. Bağımsızlıktan sonra AKP Birinci Sekreteri görevine getirilen Rus yanlısı Ayaz Mütallibov ülkeyi yönetiyordu (Alkan, 2010: 54). 1991 Eylülde ayında bağımsızlık sonrası gerçekleşen ilk

seçime Mütellibov tek aday olarak katılmış ve devlet başkanlığı seçimlerinde %84 oy alarak kazanmıştır. AHC ise, seçimlerin demokratik seçim olmayacağı gerekçesiyle aday göstermemiştir (Salmanlı, 2007: 26). Mutallibov, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından ve tarihi fırsatların ortaya çıkmasından yararlanmış ve bağımsız Azerbaycan'ı güçlendirmek yerine bulunduğu yeri korurken Rusya'nın uydu devleti halinde kalmaya ve böylece yarı bağımsız bir ülke olunmasına sebep olmuştur (Alkan, 2010: 54). Mutallibov iktidarında Azerbaycan'ın diğer ülkeler tarafından resmen tanınması süreci hem de uluslararası kuruluşlara katılma çabalarının devam etmesiyle birlikte, dış politikada ana odağının Rusya olduğu ve bununla beraber bölgedeki diğer ülkelerle genel olarak dostane ilişkiler kurma politikası olduğunu görülmektedir (Yeşilot 2015: 123).

O dönemde AHC partisi lideri olan Elçibey'e karşı Mutallibov iktidarını sağlamlaştırmayı gaye edinen İran, Azerbaycan'ın dış politika meselesinde en mühim yeri tutan Yukarı Karabağ sorunu için arabuluculuk edeceğini açıklayarak iktidara destek vermiştir. İran'ın izlediği bu politika Ermenistan tarafından Mayıs 1992'de Şuşa ve Lâçin gibi önemli olan Azerbaycan topraklarını işgal etmesiyle neticeye bağlanamamıştır. Bu kayıpların ve muhalefetin baskısıyla hükümet Mart 1992'de istifa etmek zorunda kalmıştır (Yeşilot 2015: 124).

Elçibey dönemi Azerbaycan'ın ekonomik ve siyasi çıkarlarını yansıtmadığı gibi, bağımsızlığının, güvenliğinin, toprak bütünlüğünün, egemen devlet haklarının korunmasının ve uluslararası garantilerin gereklerini de karşılamamıştır. Bu nedenle, bu aşamada izlenen politika, bir bütün olarak Azerbaycan'ın devlet çıkarlarının devletlerarası, bölgesel ve uluslararası ilişkilerin ana gelişme eğilimleriyle uzlaştırılmasına izin vermemiş ve bu bağımsız bir devletin dış politikası rotası olarak kabul edilemeyecek durumdadır (Həsənov, 2005: 184).

AHC partisi iktidara gelmesi dış politikada önemli bir değişimi beraberinde getirmiştir. Elçibey iktidarına baktığımız zamanda; tarihsel, kültürel ve jeopolitik öğeler ışığında uluslararası alanda karşısına çıkan sorunlarla mücadelede dış politika bağlamında bazı devletlerle bağlarına öncelik vermiştir. Türkçülüğü öncelikli olarak dış politikasını Türkiye ve Batı üzerine yoğunlaşarak temelde Rusya'dan kurtulma çabası olmuştur (Özdaşlı, 2021: 334-335). Elçibey iç ve dış politikasında “Bütün Azerbaycan”

yani Kuzey ve İran'ın kontrolündeki Güney Azerbaycan'ı birleştirme ideolojisi ortaya atmış ve bu dış politikanın da önemli bir unsuru olmuştur. Elçibey'in "Bütün Azerbaycan" ideali son yirmi yılda giderek daha büyük politik bir anlam ve önem kazanmıştır. Bu anlayışla birlikte Azerbaycan coğrafyasında önemli bir siyasi gelenek olan Müsavatçılığın "Türklük", "Çağdaşlık" ve "İslam" ilkeleri arasına Milli Bütünlük'de Elçibey tarafından eklenmiştir (Yılmaz, 2010: 26).

Siyasal partilerin faaliyetlerini düzenlemek için "Siyasi Parti Kanunu" 2 Haziran 1992'de kabul edilmesiyle 1995 Anayasasıyla birlikte ülkede başka siyasi partiler kurulmuş ve ülke siyasi hayatına atılmıştır. Bu bağlamda Karabağa Nicat Cemiyeti, Azerbaycan İslam Partisi, Vahid Azerbaycan Uğrunda Mübareze İttifakı, Azerbaycan Genç Sosyal Demokratik Teşkilatı, Genç Türkler Teşkilatı, Azerbaycan Milli İstiklal Partisi, Musavat Partisinin, Yeni Azerbaycan Partileri kurulmuş ve bu yıllarda ortalama Azerbaycan'da otuza yakın siyasi parti, siyasi cemiyet ve teşkilat oluşturulmuştur (Azerbaycan Respublikası, 2001: 42).

Haydar Aliyev'in iktidara gelişiyle birlikte kurulmuş olan Yeni Azerbaycan Partisinin dış politika sistemini denge politikası üzerine kurmuş ve bu politika doğrultusunda da parti programlarını belirlemişlerdir. H. Aliyev iktidarının dış politika çizgisi, "Azerbaycan devletinin bütün ülkelerle barış içinde yaşaması ve sorunlarını güç kullanmadan çözmesi, içişlerine karışılmaması, diğer devletlerle doğrudan diplomatik ilişkiler kurulması ve uluslararası kurumlarda temsil olunması" şeklinde tespit edilmiştir (Yılmaz ve Sayın, 2013: 25).

Elçibey'den sonra göreve başlayan Haydar Aliyev, yine beklentilerinin dışında, Rus tepkisini azaltmak için Rus yanlısı bir politika izlemiş, ancak daha sonra beklentileri gerçekleşmeyince daha dengeli bir dış politikaya yönelmiştir. Aliyev iktidarında, Azerbaycan dünyanın birçok ülkesi ile ikili ve çok taraflı ilişki kurmuş ve diğer çok sayıda uluslararası kuruluşlar ile ilişkiler geliştirmiştir.

İlhan Aliyev iktidara geldiğinde Dengeli dış politika uygulamasını değiştirmeyerek babasının mirasına sahip çıksa da kısmen revize etmiş ve ülkenin küresel projelere entegrasyonunu ve bölgesel barışın sağlanması için komşu ülkelerle yakın işbirliğine yönelmiştir. Bir bakıma politik yapı bölgesel ve küresel barışın

sağlanmasını sağlamak için kısmen de olsa dönüşüm yaşamıştır (Hasanov, 2003: 198-199).

4.1.1. Normatif Parametreler ve Faktörler

Azerbaycan evrensel ölçüde ve uluslararası hukukun gerektirdiği biçimde temel insan haklarına yönelik uluslararası sözleşmelere taraf olmuştur. Bu bağlamda BM üyesi olması sebebiyle BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi gereklerini kabul etmiş bir ülkesidir. Bunun yanı sıra, Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme ve ilgili protokollerini 25 Ocak 2001 tarihinde imzalamış ve 25 Aralık 2001 tarihinde onaylayarak uygulamaya koymuştur (Ombudsman, 2022a).

12 Kasım 1995 tarihinde Azerbaycan'da kabul edilen Anayasayla, temel insan hak ve özgürlüklerinin hayata geçirilmesine dayalı yeni bir devlet inşasının başlangıcı olmuştur. Bu Anayasa, ülkedeki insan hak ve özgürlüklerinin korunmasının temelidir. Belgenin “Temel insan ve medeni hak ve özgürlükler” başlıklı ikinci bölümünde, geniş bir insan haklarını kapsayan 48 madde yer almaktadır (E-Qanun, 1995).

22 Şubat 1998'de Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı “İnsan ve medeni hak ve özgürlüklerin sağlanmasına yönelik tedbirler hakkında” bir kararname imzaladı ve 18 Haziran 1998 tarihli emriyle insan haklarının korunmasına ilişkin Devlet Programını onayladı. Onaylanan devlet programı temelinde, 2002 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti İnsan Hakları Komiseri (Ombudsman) Enstitüsü kurulmuştur (Ombudsman, 2022b).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde kamusal yaşamın birçok alanında derin reformlar gerçekleştirilmiştir. Ülkenin demokratikleşmesi alanında gerçekleştirilen reformlar arasında Azerbaycan hukuk sisteminin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve diğer önemli uluslararası belgelerde yer alan uluslararası standartların gereklerine uygun hale getirilmesi için atılan adımlar önemli bir yer tutmuştur. Bu bağlamda Azerbaycan Cumhuriyeti'nde 1993 yılında ölüm cezasına ilişkin bir moratoryum uygulanmış ve 10 Şubat 1998'de tamamen kaldırılmıştır (E-Qanun, 2019).

İnsan haklarının sağlanmasındaki önemli adımlardan biri de Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Dışişleri Bakanlığı da dâhil olmak üzere bir dizi devlet kurumunun teklifleri temelinde hazırlanan İnsan Haklarının Korunması Ulusal Eylem Planı,

Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 28 Aralık 2006 tarih ve 1889 sayılı Kararı ile onaylanmasıdır. Kavramsal ve geniş kapsamlı olan bu program, Azerbaycan'ın insan hakları alanında uluslararası anlaşmalara katılım sürecinin devam ettirilmesi, yeni mevzuatın kabul edilmesi, insan hakları alanında uluslararası kuruluşlarla işbirliği yapılması da dâhil olmak üzere BM insan hakları kurumları, BM Mülteciler Yüksek Komiserliği, UNESCO, UNICEF, Dünya Bankası ve ayrıca Avrupa Konseyi (AK), Avrupa Birliği, AGİT ve diğer bölgesel örgütlerle işbirliği programlarının uygulanması ve güçlendirilmesi dâhil yolsuzlukla mücadele ve şeffaflığın artırılması, halka sunulan e-hizmetlerin geliştirilmesi alanında sivil toplumla yakın işbirliğinin sürdürülmesi planlanmaktadır (Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, 2022a).

Azerbaycan Hükümeti ile BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği arasında insan haklarının geliştirilmesi ve korunması alanında etkin işbirliği kurulmuştur. Bu işbirliği, 1998 yılında imzalanan "Azerbaycan'da İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesine Yönelik Kapasitelerin ve Altyapının Güçlendirilmesi" teknik işbirliği belgesine dayanmaktadır. Projenin uygulanması için Adalet Bakanlığı Azerbaycan adına koordinasyon organı olarak görev yapmakta ve proje her iki senede bir BM ile yenilenmektedir (Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, 2022b).

Azerbaycan, AK ile de kapsamlı işbirliğine büyük önem vermekte ve bu işbirliğini geliştirmekle ilgilenmektedir. AK ile işbirliği çerçevesinde Azerbaycan, yargı sisteminde reform yapmak, savunuculuğu geliştirmek, yolsuzlukla mücadele etmek için önemli adımlar atmaktadır (Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, 2022c).

AB ile işbirliğinin genişletilmesi bağlamında insan hakları konularına özel önem verilmektedir. Bu bağlamda, Avrupa Birliği ile Azerbaycan arasında 14 Kasım 2006'da kabul edilen Avrupa Komşuluk Politikası Eylem Planı, demokrasiyi geliştirmeye, insan haklarını ve temel özgürlükleri güvenceye almaya ve hukukun üstünlüğünü güçlendirmeye yönelik önlemleri içermektedir (Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, 2022b).

Azerbaycan'ın insan haklarının teşviki ve korunması alanında işbirliği yaptığı bir diğer kuruluş AGİT'tir. 26 Kasım 1998'de Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ve AGİT dönem Başkanı tarafından Azerbaycan Hükümeti ile AGİT'in Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Bürosu arasında Karşılıklı Anlayış mutabakat Zaptı

imzalanmış. Anlaşmanın ekinde, ülkede demokratik insan hakları reformlarının uygulanmasına yönelik yakın işbirliği öngörülmüştür (Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi, 2022a).

Ülke etüdü kısmında anlatılanlardan da görüldüğü gibi İnsani açıdan Azerbaycan çok etnikli bir ülkedir ve Azerbaycan'da yaşayan etnik gruplar farklı dinlere ve mezheplere inanmaktadır. Ülkede tüm dini azınlıkların haklarına saygı duyulmaktadır. Azerbaycan'da camilerin yanı sıra Ortodoks kiliseleri, Ermeni apostolik kiliseleri, Yahudi, Gürcü ve b. dini toplulukları bulunmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının 18. maddesine göre “Azerbaycan'da din devletten ayrılır. Bütün dini inançlar kanun önünde eşittir” (E-Qanun 1995).

Azerbaycan'ın insani alandaki dış politikasının ana yönlerinden biri, Ermenistan'ın askeri saldırısından zarar gören yurttaşlarımızın haklarını uluslararası alanda korunmasıdır. Azerbaycan'ın bu yöndeki önemli girişimlerinden biri BM Genel Kurulu oturumlarında her iki yılda bir önerilen ve BM üyeleri tarafından oybirliğiyle kabul edilen “Kayıp Kişiler” kararıdır. Çatışma sonucunda Azerbaycan tarafından binlerce kişinin kayıp olduğu göz önüne alınarak, Azerbaycan bu sorunun uluslararası toplumun gündeminde tutmayı önemli görmektedir. Bu karar devletlerarası silahlı çatışmalar sırasında kayıp olma sorununun çeşitli yönlerine değinmekle beraber, devletleri uluslararası insancıl hukuk kapsamındaki yükümlülüklerini yerine getirmeye, kayıp olmuş kişilerin akıbetini belirlemek amacıyla acil önlemler almaya, özellikle de kayıp çocuklar sorununa daha çok duyarlı olmayı çağırmaktadır (Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, 2022a).

Bu yönde atılan diğer adım BM Kadının Statüsü Komisyonunda Azerbaycan'ın öncülüğü ile her iki yılda bir önerilen ‘askeri çatışmalar sırasında rehin alınan kadın ve çocukların, daha sonra tutuklananlar da dâhil olmakla beraber bunların serbest bırakılması’ adlı kararın BM üyeleri tarafından kabul edilmesidir. Kararda, kadın ve çocukların çatışma sırasında işkenceye maruz kalması, rehin alınması, öldürülmesi ve insan ticaretine maruz kalması durumları kınamakta ve uygun önleyici tedbirlerin alınması talep edilmektedir (Республики ПРЕЗИДЕНТСКАЯ БИБЛИОТЕКА, 2022).

Azerbaycan Ermenistan'ın saldırılarından etkilenmiş vatandaşlarının korunmasında özellikle de kayıp olan kişilerin akıbetinin aydınlatılmasında işbirliği

yaptığı kuruluşlardan biri Uluslararası Kızılhaç Komitesidir. Bu (ICRC) Kuruluş 1992 yılından beri Azerbaycan'da faaliyet göstererek, 2008 yıldan itibaren ise Ermenistan-Azerbaycan ihtilafının bir sonucu olarak kayıp düşmüş kişiler hakkında (before-death) verilerin toplanması yönünde çalışmalarını sürdürüyor. ICRC, çatışmanın bir sonucu olarak mahkûmların, rehinelerin veya tutukluların değiş tokuşunda tarafsız bir arabulucu olarak hareket eder ve ayrıca savaştan etkilenen topluluklarda su teminini iyileştirmeye ve haneleri desteklemeye yardımcı olur. Bu bağlamada yürütülen çalışmalarla alakalı Azerbaycan dünyanın en büyük insani yardım kuruluşu olan Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Dernekleri Federasyonu ile de verimli bir işbirliği yürütmektedir. Bu işbirliği açısından Federasyon Genel Sekreterinin 2018 yılında Azerbaycan'ı ziyareti etmiş ve ziyaret sırasında görülen bu işlerin genişletilmesi açısından örgüt ile Azerbaycan Hükümeti ve Azerbaycan Kızılay'ı arasında Mutabakat Zaptı imzalanmıştır (Azer Taç, 2022).

İnsani sorunların yanı sıra çevre sorunlarının da artması ve çevre bilimsel dengenin hızla bozulması, yerel çatışmalar ve insani sorunları kolaylıkla uluslararası topluluğu ilgilendirecek ve etkileyecek boyutlara ulaşabilmektedir. Bu etkiler ise insani konularının ve çevre sorunlarını uluslararası kuruluşların ve örgütlerin gündemine girmesiyle sonuçlanmıştır (Hamamcı, 1997: 284). OECD, Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi, Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), Dünya Sağlık Örgütü (WHO) gibi örgütler ve uzmanlık kurumları çevre ve insani sorunlarının çözülmesi amacıyla uluslararası çalışmalar geliştirmekte ve sürdürmektedirler (Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, 2022a).

İnsani ve çevre sorunlarıyla ilgili Azerbaycan anayasasında uygun maddeler bulunmaktadır. Bu konu anayasanın 12. maddesinin 2. fıkrasında şöyle ifade edilmektedir: 'Azerbaycan anayasasında sayılan insan hak ve özgürlükleri, Azerbaycan'ın taraf olduğu uluslararası anlaşmalara uygun olarak yerine getirilmektedir' (E-Qanun, 1995). Azerbaycan çevre konusunda uluslararası belgeler imzalamış ve bu belgeler Azerbaycan Milli Meclisi tarafından da onaylanmıştır (Kazımlı, 2004: 60-63).

Azerbaycan'ın taraf olduğu doğayı ve çevreyi koruma ile ilgili sözleşme ve anlaşmalar ulusal çevre hukuku düzenlemelerinin ayrılmaz parçaları olarak kabul

edilirler. Azerbaycan kanunlarında bununla ilgili özel bir bölüm veya madde yer alır: Eğer uluslararası düzenlemelerde ulusal düzenlemelerden farklı kurallar varsa, uluslararası düzenlemelerin kuralları uygulanır (Zengin, 2010: 136).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde çevre hukukunun temel hukuki kaynağı anayasadır. Anayasada çevre korumayla ilgili maddeler bulunmaktadır. Bu maddelerin hükümleri çevrenin korunması ve doğal kaynakların verimli kullanımı ile ilgili hak ve görevleri belirlemektedir.

Anayasanın 14. maddesine göre, doğal kaynaklar her hangi gerçek veya tüzel kişilerin hak ve menfaatlerine zarar getirmeden Azerbaycan Cumhuriyeti'ne aittir. Bu maddede doğal kaynakların nasıl kullanılacağı konusunda kesin talimat olmasa da, doğal kaynaklar üzerinde mülkiyet hakkının Azerbaycan Devletine, dolayısıyla Azeri halkına ait olduğu tespit edilmiştir. Mülkiyet hukuku mülke sahip olmak ve onu verimli kullanmak amacıyla talimat vermek haklarından ibarettir ve Devlet bu hakkı doğal kaynakları kullanmak isteyen gerçek ve tüzel kişilerin menfaatlerine zarar getirmeden kullanmalıdır. Buradan şu kanaate varılabilir: Azerbaycan Devleti doğal kaynakların verimli kullanımını sağlamalı ve herkesin sağlıklı bir çevre de yaşamak hakkının sağlanması için gerekli şartları sağlamalıdır.

Anayasanın 16. Maddesi ise çevrenin korunmasıyla alakalı Devletin görevlerini belirler. Maddenin ikinci fıkrasında ise 'Azerbaycan devleti ülkenin tabiatını korur' şeklinde hükme yer verilmektedir. Bu konuyla alakalı başka bir hüküm ise 39. maddenin bir ve ikinci fıkrasında yer almaktadır. Birinci fıkraya göre ' herkesin sağlıklı bir çevrede yaşama hakkına sahiptir'. İkinci fıkra da ise 'Herkes, çevrenin gerçek durumu hakkında bilgi toplama ve çevre ihlalleriyle bağlantılı olarak sağlığına ve mülküne verilen zarar için tazminat alma hakkına sahiptir.

Azerbaycan çevreyi koruma alanında uluslararası işbirliğini genişletmek ve küresel çevre sorunlarının çözümünde aktif rol almak için 1993 ve 2016 yılları arasında birçok çevre sözleşmesine katılmıştır (Ek-1). Bu uluslararası çevre sözleşmeleri Azerbaycan Milli Meclisi tarafından da onaylanmıştır (Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, 2022a).

Azerbaycan'ın bu uluslararası çevre sözleşmeleri dışında iki taraflı olarak bazı devletlerle de çevre sorunları üzerine 2002-2018 yılları arasında sözleşmeler

oluşturulmuş ve yıldan yıla da genişletilmektedir. Bu bağlamda çeşitli ülke ve kuruluşlarla otuzdan fazla ikili anlaşma imzalanmıştır (Ek-2) (Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, 2022b).

4.1.2. Formel/Biçimsel Parametreler ve Faktörler

a. 1990 sonrası Azerbaycan'da Güvenlikle İlişkili Ulusal Güvenlik Kurumları

Azerbaycan Savunma Bakanlığına bağlı olarak kara, hava ve deniz kuvvetlerinden oluşan Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri adı altında bir yapıda teşkil var olmaktadır.

Seferberlik ve Harbi Hizmete Çağırış Üzere Devlet Hizmeti Kurumu olası Savaş halinde ve seferberlik hizmetlerini yerine getirmek maksadıyla oluşturulmuştur.

Harici Keşfiyat Kurumu Devletin dış istihbarat faaliyetlerini gerçekleştiren kurum olarak hizmet vermektedir.

Ülke sınırlarının korunması maksadıyla da, Devlet Serhat Hizmeti oluşturulmuştur.

Azerbaycan Savunma Bakanlığı:

Azerbaycan'ın ulusal güvenliğini sağlamak için Azerbaycan Savunma Bakanlığı'nın kara, hava ve deniz birliklerinden oluşan ilk teşkilatı 1918 yılında Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla kurulmuştur (Azərbaycan Respublikası Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti, 2022). Bahsi geçen yıllarda böylesi bir ihtiyaç, Azerbaycan'ın işgallere karşı kendisini savunabilmesi için zorunluluk olarak görülmüştür. Bu yılları takiben daha sonra 1991 yılında Azerbaycan Yüksek Sovyet'i tarafından bir motorize tümenden oluşan bir kara kuvvetleriyle güçlendirilmiştir. 2020 yılı itibarıyla Savunma Bakanlığının toplamda 65,000 olmakla, deniz kuvvetleri 2,000, hava kuvvetlerinde 8,000 kara kuvvetlerinde ise 55,000 personel görev yapmaktadır. Zorunlu askerlik hizmeti en düşük 18 yaş ve en yüksek 35 yaş olarak hizmet yükümlülüğü üniversite mezunları için 1 yıl, diğerleri için 1,5 yıldır. Azerbaycan ordusunun silah ve araç envanteri çoğunlukla Rusya ve Sovyet döneminden kalma teçhizatı içermektedir. 2010 yılından beri Azerbaycan, İsrail, Türkiye ve Rusya'dan askeri teçhizat tedariki yapmaktadır (CIA, 2022).

Azerbaycan Cumhuriyeti Parlamentosu tarafından 9 Ekim 1991 tarihinde kabul edilen Azerbaycan Cumhuriyeti Silahlı Kuvvetlerine İlişkin Kanun, Silahlı Kuvvetlerin ayrılmaz bir parçası olarak Donanmanın kurulması için yasal temel oluşturdu. Rusya, Kazakistan, Türkmenistan ve eski SSCB'den bağımsızlığını kazanan Azerbaycan'ın Hazar'a kıyısı olan devletleri arasında varılan anlaşmaya göre Azerbaycan, eski Hazar donanmasının tüm üslerine ve savaş gemilerinin %25'ine kendi topraklarında sahip oldu (Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyi, 2022a). Azerbaycan Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Hazar Denizi üzerinde görev yapmaktadır. Sahil Güvenlik Komutanlığı, Dâhili Koşunlar Komutanlığı, Devlet Serhat Hizmeti, Hususi Devlet Muhafaza birlikleri de savaş durumunda silahlı kuvvetlerin bünyesine katılabilecek milli savunma güçlerine dâhildir (Hasanoğlu, 2019: 365).

Devlet Serhat Hizmeti (Devlet Sınır Servisi)

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Sınır Koruma Komitesi 16 Aralık 1991'de ülke sınırlarının korunması maksadıyla bir birim olarak kurulmuştur (Azərbaycan Respublikası Dövlət Serhet Xitmeti, 2022). Ermenistan'la ihtilaf halinin devam etmesi nedeniyle savaş bölgesinde oluşan geçici sınırı Azerbaycan Kara Kuvvetleri korumaktadır. Ülke sınırları boyunca, yasadışı göçle mücadele, kitle imha silahları ve bileşenleri, uyuşturucu ve silah kaçakçılığının önlenmesi ile Hazar Denizi'ndeki hidrokarbon yataklarının, petrol ve gaz altyapılarının güvenliğini sağlamaktan sorumludur. Bünyesinde kendisine ait, sınır birimleri, havacılık birlikleri, özel kuvvetleri ve sahil güvenlik komutanlığı bulunmaktadır (US Department of State, 2021).

Harici Keşfiyat Hizmeti (Dış İstihbarat Servisi)

Azerbaycan devletinin dış istihbarat teşkilatıdır. 14 Aralık 2015 yılında eski Millî Güvenlik Bakanlığı'nın lağvedilip ikiye ayrılması sonucu kurulmuştur (US Department of State, 2021). 13 Ocak 2016 yılında ise Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının 109. maddesinin 32. paragrafı rehber olarak, Azerbaycan Cumhuriyeti Dış İstihbarat Teşkilatının faaliyetlerini sağlamak adına kararname imzalamıştır (Azərbaycan Prezidentinin Rəsmi İnternet Səhifəsi, 2022c).

Seferberlik ve Harbi Hizmete Çağırış Üzere Devlet Hizmeti (Askere Alma Servisi)

Azerbaycan devletinin seferberlik ve askere alma hizmetlerinin yerine getirilmesi maksadıyla oluşturulmuştur. Önceleri Savunma Bakanlığına ait bir ofis iken, 23 Aralık 2011 yılında 274-IVQ Sayılı Kanunun yürürlüğe girmesiyle Bakanlar Kuruluna bağlı ayrı bir birim olarak faaliyet göstermeye başlamıştır. Seferberlik prosedürü Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, kanunları, taraf olduğu uluslararası anlaşmalar ve Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın karar ve emirleri çerçevesinde yürütülmektedir (Səfərbərlik Xidməti, 2022).

b. 1990 sonrası Azerbaycan Dışışleri Bakanlığı

Azerbaycan'ın devlet bağımsızlığının kazanılmasından sonra Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Dışışleri Bakanlığı 1990 önceki yıllarından farklı olarak 1991'den günümüze kadar Azerbaycan'ın ulusal çıkarlarını koruyan bağımsız bir güvenlik ve dış politika rotası izlemektedir. Bu bağlamda Azerbaycan Dışışleri Bakanlığı güvenlik ve dış politikasını birkaç aşamaya bölmüştür: Bağımsızlığın ilk yıllarını kapsayan birinci aşama, dünya güçleri ve büyük uluslararası kuruluşlarla ilişkilerin kurulması, ikinci aşama ise 1993-2003 yıllarını kapsayan uluslararası ilişkilerin daha da genişletilmesi, üçüncü aşama da Azerbaycan'ı nüfuslu devlete ve güvenilir bir ortağa dönüşümü ile karakterize edilen, mevcut aşamadır (Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, 2022d).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Diplomatik hizmet hakkındaki kanununun 3 ve 4. maddelerinde Dışışleri Bakanlığının bu aşamaları gerçekleştirebilmesi için ana görev ve ilkeleri belirlenmiştir (E-Qanun 2001).

Bu görevler ilkelerden bazıları şunlardır (E-Qanun 2001):

a. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin güvenlik ve dış politikasının uygulanmasını sağlamak;

b. Azerbaycan Cumhuriyeti sınırlarının egemenliğini, güvenliğini, toprak bütünlüğünü ve dokunulmazlığını, siyasi, ekonomik ve diğer sosyal çıkarlarını diplomatik yollarla sağlamak;

c. Diplomatik yollarla uluslararası barış ve güvenliğin korunmasına yardımcı olmak;

d. Azerbaycan Cumhuriyetinin diğer devletler ve uluslararası kuruluşlarla diplomatik ve konsolosluk ilişkilerini yürütülmesi ve Azerbaycan'ın temsil edilmesi;

e. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin taraf olduğu uluslararası anlaşmaların uygulanmasına ilişkin genel gözlem;

f. Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarının hak ve özgürlüklerini, korunmalarını ve güvenliklerini sağlamak için politikaların ve özel önlemlerin geliştirilmesine ve ayrıca ticari, ekonomik, mali ilişkilerin, bilimsel, teknik, kültürel ve diğer değişimlerin genişletilmesi;

g. Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası ve yasalarına uygun olarak ilgili diğer görevleri yerine getirmek.

Yukarıda belirtilen ilkeler ve görevler çerçevesinde 1990 sonrasında Azerbaycan'ın Dışişleri Bakanlığı diğer devletlerle ve uluslararası kuruluşlarla ilişkileri kurmuş ve genişletilerek yürütmektedir.

c. Azerbaycan'ın 1990 sonrası devletler ve uluslararası kuruluşlarla kurduğu diplomatik ilişkiler.

Azerbaycan Cumhuriyeti 1991'da bağımsızlığını kazandıktan sonra diğer devletlerle ilişkiler kurmaya başlamıştır (Azərbaycan Prezidentinin Rəsmi internet səhifəsi, 2022b). Bu bağlamda Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tanıyan ilk ülke komşu ülke olan Türkiye Cumhuriyetidir (Milli.az, 2014). Etnik, kültürel ve dilsel faktörler açısından yakın olan bu iki ülke arasındaki ilişkiler bugün stratejik işbirliği düzeyinde daha da genişliyor ve derinleşiyor. Azerbaycan'ın ve Türkiye'nin bölgedeki jeopolitik ve ekonomik durumun gelişmesine yönelik tutumu, bölgesel ekonomik projelerin gerçekleştirilmesi, Ankara'nın resmi çabalarının Ermenistan-Azerbaycan çatışmasının çözümüne yönelik çabaları, çeşitli uluslararası kuruluşlar çerçevesinde atılan adımlar, bu iki ülke arasındaki konumlarının tam uyumunu ve nitel düzeyde işbirliğini göstermektedir (Azərbaycan Prezidentinin Rəsmi internet səhifəsi, 2022b).

Diğer komşusu olan Rusya'nın Güney Kafkasya'da güçlü etkisi göz önüne alındığında, Azerbaycan'ın dış politikasında kuzey yönü büyük önem taşımaktadır.

Bölgedeki gerginliklerin azaltılması ve iyi komşuluk koşullarının yaratılması için çaba sarf ederek Azerbaycan; politik, iktisadi, kültürel ve sosyal konularda Rusya ile karşılıklı işbirliği halinin geliştirilmesini savunmaktadır (Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi, 2022b). Bu yapıcı tutum sayesinde, burada ortaya çıkan olumlu eğilimler, her şeyden önce, ikili ilişkilerin “ısınmasına” tanıklık eden başkanların karşılıklı ziyaretleri, Hazar Denizi’nin ulusal sektörlere bölünmesine ilişkin Azerbaycan-Rusya Anlaşması ile birlikte tarafların güvenliğini sağlamak da dâhil olacak şekilde çeşitli alanlarda işbirlikleri mevcuttur (Adıgözəlov, 2010). Bu işbirliklerinin en belirgin somut göstergesi olarak 2020 yılında yaşanan Dağlık Karabağ ihtilafının sonucu verilebilir.

Tarih ve kültür faktörler açısından zengin bir ortak mirasa sahip olan Azerbaycan ile İran arasındaki ilişkiler Azerbaycan’ın dış politikasının temel yönlerinden biridir. Bağımsızlığın ilk günlerinden itibaren Azerbaycan İran’la ilişkilere büyük önem vermiştir. Azerbaycan, komşu İran’la siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda karşılıklı yarar sağlayan bağların güçlendirilmesini hedeflemektedir (Müstəqil Azərbaycan, 2022).

Gürcistan ile Ukrayna arasındaki işbirliği ve ortaklığın Azerbaycan’la benzer çıkarlarıyla kapsamlı bir şekilde yoğunlaşması Azerbaycan için büyük önem taşıyan konulardan biridir. Azerbaycan’ın bu devletlerle ortak çıkarlarının varlığı, Hazar hidrokarbon kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılması, tarihi İpek Yolu’nun Avrupa ile Asya’yı birleştirmek adına restorasyonu ve ortak güvenliğe karşılıklı güvence verilmesi gibi bölgesel olmayan ortak projelere katılım, bu ilişkilerin önemini bir kez daha teyit etmektedir (Adıgözəlov, 2010).

Orta Asya ülkeleriyle ilişkiler de Azerbaycan’ın dış ilişkiler sisteminde önemli bir yer tutmaktadır. Orta Asya ülkelerinin Azerbaycan’ın ortak tarihi ve kültürel köklere ek olarak ana katılımcılardan biri olduğu projelere katılımı, bu ülkelerle daha yakın ekonomik ve politik ilişkilere katkıda bulunmuştur. Bu politikanın sonuçlarından biri, Azerbaycan’ın Orta Asya için Avrupa alanına ve pazarlarına güvenilir bir köprü haline gelebilmesidir (Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi, 2022b).

Azerbaycan’ının diğer komşu sınır ülkesi olan Ermenistan’la iş birliği ve ilişki kurmamakta sadece uluslararası aktörlerle Karabağ sorunun çözümü için politik görüşmeler yapılmaktadır. Bu durumu da Azerbaycan Cumhuriyeti’nin milli güvenlik

konseptinin 4. Bölümü olan milli güvenlik politikasının ana yönleri başlığı altında değerlendirdiği (4.1.5.1.) Bölge ülkeleriyle işbirliği çerçevesinde “*Azerbaycan Cumhuriyeti, bölgede barış ve istikrarın tesisi için bölgesel işbirliği vazgeçilmez bir unsur olarak tanımlamaktadır. Aynı zamanda Ermenistan’ın (tecavüzkâr) saldırgan politikası Kafkasya’da bütün alanlar için bölgesel işbirliği yolunda önemli bir engeldir. Ermenistan bu saldırgan politikasında vazgeçmedikçe, Azerbaycan Ermenistan’la işbirliği yapmayı mümkün görmemektedir*” şeklindeki açıklaması da göstermektedir ki Azerbaycan Cumhuriyeti Karabağ sorununa verdiği önemi ile Ermenistan’la hiçbir ilişki kurmayarak da his ettirmektedir (E-Qanun, 2007).

Bölgesel devletler dışında Azerbaycan’ın dış politikasında Batılı devletlerle olan ilişkileri de önemli yere sahiptir. Bu bağlamda Azerbaycan Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile ilişkilere büyük önem vermektedir. Azerbaycan güvenliğini, toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını koruma fırsatlarının güçlendirilmesi adına bu ilişkileri daha da geliştirmekle ilgilenmektedir. ABD ile işbirliği Azerbaycan’ın küresel ekonomik sisteme entegrasyonunun temel unsurudur, çünkü bu ilişkilerin geliştirilmesi Azerbaycan’ın ekonomik ve politik ilerlemesine, Hazar petrol ve gaz projelerinin gerçekleştirilmesine, doğu ile batıyı birbirine bağlayan bölgesel koridorların kurulmasına ivme kazandırmaktadır. Modern dünyada görülen son eğilimler, uluslararası güvenliği zayıflatan yeni tehditlerin ortaya çıkması, Azerbaycan ile ABD arasında daha yakın işbirliğini gerektirmiştir. Günümüzde ABD’nin önemli bir müttefiki olarak Azerbaycan bu stratejik ilişkileri geliştirmeye devam etmektedir (Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, 2022e).

Azerbaycan’ın Batı Avrupa devletleriyle de ilişkileri özel bir öneme sahiptir. Bu ilişkilerin geliştirilmesi, kamu ve özel sektördeki temel reformların gerçekleştirilmesinin yanı sıra modern piyasa ekonomisinin inşası ve yabancı yatırımların çekilmesinde olumlu bir etkiye sahiptir. Batı Avrupa ülkelerinin Azerbaycan için ana ihracat pazarı olarak hareket ettiğine dikkat edilmelidir. Buna ek olarak Azerbaycan, Batı Avrupa ülkeleriyle en üst düzey sivil toplumun oluşumu sürecinde karlı işbirliğinden yararlanmaktadır (Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi, 2022b).

Uzak Doğu'nun önde gelen devletleriyle (Çin ve Japonya) karşılıklı yararlı işbirliğinin geliştirilmesi ihtiyacı Azerbaycan'ı İpek Yolu projesinin gerçekleştirilmesinde daha güçlü iradeli eylemlere itmiştir. Çin'in artan uluslararası otoritesi ve Avrasya'daki konumunun güçlendirilmesi Azerbaycan-Çin ilişkilerinin yoğunlaşmasına ivme kazandırdı. Japonya'nın Azerbaycan'da ekonomik projelere aktif katılımı ve ikili işbirliğinin daha da derinleşmesine yönelik karşılıklı ilgi, Azerbaycan-Japon ilişkilerinin zengin potansiyelini düzenli olarak ortaya çıkarmak için elverişli bir çerçeve oluşturmuştur (Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi, 2022b).

Güneydoğu ve Güney Asya'da yeni ekonomik ve politik iktidar merkezlerinin oluşumu Azerbaycan'ın bu dış politika alanına olan ilgisinin artmasına yol açmıştır. Burada şunu belirtmek gerekir ki, Ermenistan-Azerbaycan çatışmasının çözümünde Azerbaycan'ın uluslararası düzeyde adil konumunu tam olarak destekleyen Pakistan'la ilişkilerin ortaklık seviyesine ulaştığı belirtilmelidir (Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, 2022f).

Azerbaycan'ın Yakın ve Orta Doğu devletleriyle ilişkileri de büyük potansiyele sahiptir. Bu ilişkiler, yakın ve Orta Doğu'nun jeopolitik önemi, zengin enerji kaynakları ve bu bölgede büyük bir yatırım potansiyelinin varlığı temelinde inşa edilmektedir. Azerbaycan, bu bölgedeki ülkelerin ticaret, teknolojik ve finansal yeteneklerini çok cazip sayarak, Yakın ve Orta Doğu devletleriyle karşılıklı yarar sağlayan ilişkilerin sürekli gelişimini olumlu yönde değerlendirmektedir (Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi, 2022b).

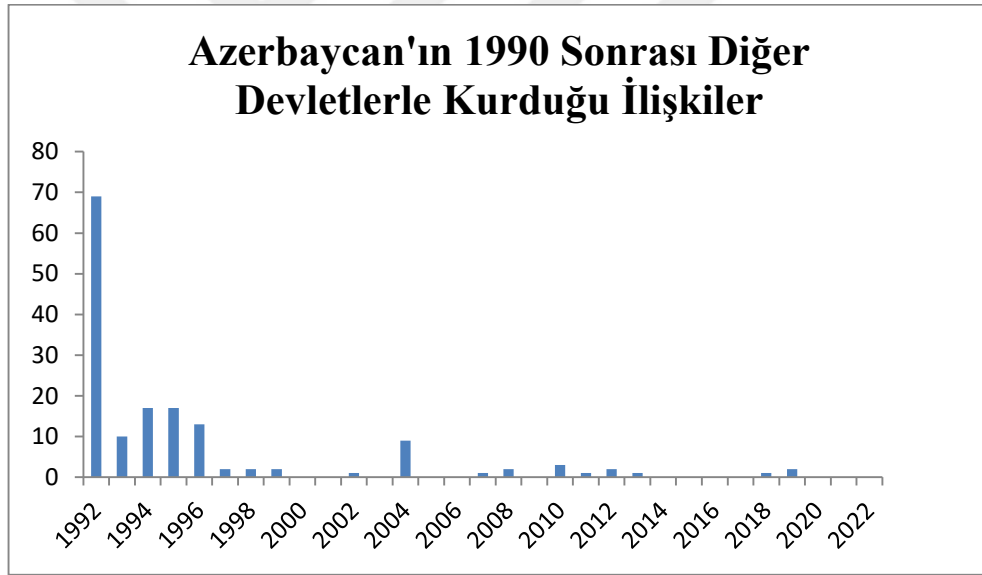
Yukarıda anlatılanlara ek olarak Azerbaycan'ın Dışişleri Bakanlığı 4 farklı bölge ile diplomatik ilişkiler kurduğunu vurgulamıştır (Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, 2022e). Bunlar Afrika, Amerika, Avrupa, Asya ve Okyanusya'dır. Afrika Bölgesinde, 1992 yılında dokuz, 1993 yılında iki, 1994 yılında altı, 1995 yılında beş, 1996 yılında yeddi, 1998 yılında bir, 1999 yılında bir, 2004 yılında sekiz, 2008 yılında bir, 2010 yılında iki, 2011 yılında bir, 2012 yılında iki, 2018 yılında bir 2019 yılında bir tane olmak, üzere toplamda elli ülkeyle diplomatik ilişkileri bulunmaktadır. 1990 Sonrası Diplomatik İlişkiler Kurulan Afrika Bölgesi Ülkeleri Ek-3'te yer almaktadır.

Amerika Bölgesine, 1992 yılında beş, 1993 yılında bir, 1994 yılında beş, 1995 yılında üç, 1996 yılında iki, 1997 yılında bir, 2004 yılında bir tane olmak üzere

toplamda on sekiz ÷lkeyle diplomatik ilişkileri bulunmaktadır. 1990 Sonrası Diplomatik ilişkiler kurulan Amerika B÷lgesi ÷lkeleri Ek-4'te yer almaktadır.

Asya B÷lgesine, 1992 yılında yirmi yeddi, 1993 yılında iki, 1994 yılında beş, 1995 yılında d÷rt, 1996 yılında bir, 1999 yılında bir, 2010 yılında bir, 2013 yılında bir tane olmak üzere toplamda kırk d÷rt ÷lkeyle diplomatik ilişkileri bulunmaktadır. 1990 sonrası diplomatik ilişkiler kurulan Asya ve Okyanusya B÷lgesi ÷lkeleri Ek-5'te yer almaktadır.

Avrupa B÷lgesine, 1992 yılında yirmi sekiz, 1993 yılında üç, 1994 yılında bir, 1995 yılında beş, 1996 yılında üç, 1997 yılında bir, 1998 yılında bir, 2002 yılında bir, 2007 yılında bir, 2008 yılında bir tane olmakla üzere toplamda kırk altı ÷lkeyle diplomatik ilişkileri vardır. 1990 sonrası diplomatik ilişkiler kurulan Avrupa B÷lgesi ÷lkeleri Ek-6'da yer almaktadır.

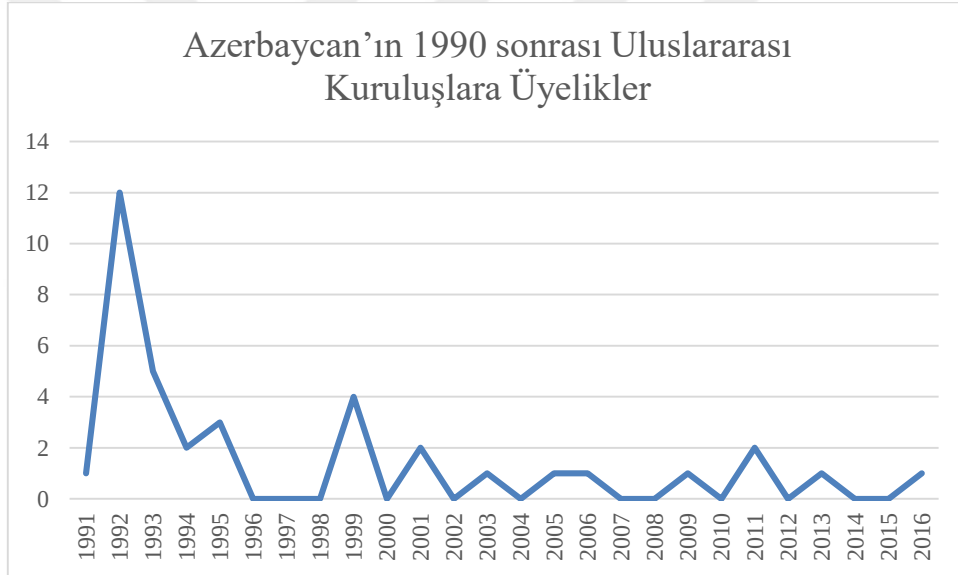
Grafik 4. Azerbaycan'ın 1990 Sonrası Diğeri Devletlerle Kurduğu Diplomatik İlişkiler.

Azerbaycan 1991 yılında bağımsızlığını ilan edip diğeri ÷lkeler tarafından tanınması sonrasında (Muttaliov ve Elçibey dönemlerinde) 1992 yılında atmış dokkuz ÷lke ile ilişki kurulmuştur. 1993 yılında Haydar Aliyev göreve geldikten sonra mevcut ilişkiler korunarak devam ettirilmiş, 1993 yılında on, 1994 yılında onyeddi, 1995 yılında yine on yedi ÷lke ile ilişki kurulmuştur. 2000 yıllara gelindiğinde ise Azerbaycan 132 ÷lkeyle ilişkiler bulunmaktadır. 2003 yılında İlham Aliyev'in geve başlaması sonrasında

yeni petrol boru hatlarının da açılması ile birlikte 2004 yılında 9 ülke ile ilişki kurulmuş ve bu seyir tarafsızlık ilkesi ile güç dengesi gözerilerek günümüze kadar devam ettirilmiştir. Günümüzde ise Azerbaycan'ın toplamda 155 ülke ile diplomatik ilişki bulunmaktadır.

d. Azerbaycan'ın 1990 sonrası Uluslararası Kuruluşlara Üyelikleri

Azerbaycan, uluslararası arenaya dâhil olabilmek için bölgesel ve küresel düzeyde faaliyetleri genişletmek ve derinleştirmek amacıyla Ek-4'de yer verilmiş olan BM, AGİT, IMF, NATO UNESCO gibi birçok uluslararası örgüt ve kuruluşu üye olmuştur. Azerbaycan Cumhuriyeti aynı zamanda Guam bölgesel örgütün kurucularından biridir (Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi, 2022a; Azərbaycan Respublikası Rəqəmsal İnkişaf və Nəqliyyat Nazirliyi, 2022).

Grafik 5. Azerbaycan'ın 1990 sonrası Uluslararası Kuruluşlara Üyelikler

Azerbaycan, bağımsızlığını kazandığı 1991 yılında (Mutalibov dönemiyle) sadece bir uluslararası kuruluşu üye olurken, 1992 yılında (Elçibey döneminde) on iki uluslararası kuruluşu üye olunmuştur. Haydar Aliyev'in görevde olduğu 1993-2003 yılları arasında on yedi kuruluşu üyelik gerçekleştirirken, İlham Aliyev döneminde ise daha önceki dönemlerde gerçekleştirilen üyelikler alanı genişletilerek sürdürülmekle birlikte yedi farklı uluslararası kuruluşu üye olunmuştur.

4.1.3. Azerbaycan Dış Politikasının Temel Sorun Alanları

Bağımsızlık sonrası dönemde Azerbaycan'ın temel sorun alanlarını iki başlık altında toplamak mümkündür. Bu sorunlar iç ve dış sorunlardır.

a. Azerbaycan'ın Bağımsızlık Sonrası İç Sorunları

Diğer cumhuriyetler gibi, Sovyetler Birliği'nin 1980'lerde başlattığı reformlar, Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanma yolundaki adımlarını hızlandırmıştır. Bu amaçla Halk Cephesi kurulmuş ve bağımsızlık ilan edilmiştir. Bu dönemde Karabağ sorununun yarattığı toplumsal çalkantılarla birlikte ülke içerisinde siyasi istikrarı sağlamak kolay olmamıştır. Bu dönemde kısa aralıklarla yönetim değişiklikleri yapılmıştır. Haydar Aliyev'in iktidarı tam anlamıyla ele geçirmesinden önceki dönemde, hükümete karşı, özellikle dış güçlerin tahrikiyle birçok silahlı darbe girişimi olmuştur (Ünal, 2001: 2).

Kısaca belirtmek gerekirse, bağımsızlık sonrası Azerbaycan'ın iç sorunları arasında; siyasi istikrarsızlık, yönetim değişiklikleri, dış güçlerin müdahalesi ve darbe girişimleri bulunmaktadır.

b. Azerbaycan'ın Bağımsızlık Sonrası Dış Sorunları

Azerbaycan'da bağımsızlık sonrası iç çatışmanın yanı sıra bazı ülkelerle de temel politika sorunları yaşanmıştır. Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgali ve işgalinin devam etmesi, Azerbaycan dış politikasının en temel sorunu olmuş, ülkenin ekonomik, siyasi ve askeri yeteneklerinin büyük bir kısmı bu sorunu çözmeye ayrılmıştır. Dış ilişkiler açısından ise Türkiye ile yakın ilişkiler kurulurken; ABD, Rusya, İran'la bazı fikir ayrılıkları yaşanmıştır. ABD'nin AGİT Minsk Grubu eş başkanı olarak Dağlık Karabağ sorununun çözümü için arabuluculuk yapmasının yanında, Türkiye'ye Ermenistan'la olan sınırlarını açması yönündeki baskısı, doğrudan Azerbaycan'ın ulusal güvenliğini olumsuz yönde etkilemiştir (Cabbarlı ve Abdullayeva, 2009: 91).

Bağımsızlık sonrasında İran'la da sorunlar yaşanmıştır. Bu dönemde Azerbaycan ile İran arasında sorunlar yaşanmasına sebep olan gelişmeler arasında; İran'ın Güney Azerbaycan'da yaşayan yaklaşık 25 milyon Azeri'yi siyasi olarak sindirmeye çalışması, Karabağ'ı işgal eden Ermenistan'a yiyecek, petrol-doğalgaz yardımı yapması, Azerbaycan'ın İsrail'le yakınlaşması ve iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirmesi ve

Hazar'ın hukuki statüsü konusunda anlaşma sağlanamamasını saymak mümkündür (Mardanov, 2013a: 95-96).

Benzer şekilde Rusya'da Azerbaycan topraklarını işgal eden Ermenistan'a siyasi ve askeri alanda yardım etmiş, Karabağ sorunu sürecinde, 1996'da Ermenistan'a 1 milyar dolar, 2008'de ise 800 milyon dolar değerinde karşılıksız olarak askeri yardımda bulunarak Ermenistan yanlısı tavır sergilemiştir. Bu tür tavırlarıyla Rusya'da Azerbaycan için bir tehdit olmuştur (Mammadov, 2010: 25).

Azerbaycan'ın BDT ülkeleri ile Ermenistan dışındaki en önemli sorunu Türkmenistan'la Hazar Enerji rezervleri konusunda yaşanan sorun olmasına karşın, Türkmenistan'da Berdimuhamedov'in devlet başkanı seçilmesi ile bu yönde de olumlu adımlar atılmıştır (Mammadov, 2015: 16).

4.2. Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Güvenlik Politikasının Temel Parametreleri ve Güvenlik Politikasını Etkileyen Faktörler

Bağımsızlığını tekrar kazandığı günden itibaren Azerbaycan'ın dış güvenlik politikasının temel parametreleri bağımsızlığın korunması ve pekiştirilmesi, Ermenistan'ın gerçekleştirdiği işgal politikasına son verilmesi, Dağlık Karabağ sorununun çözüme kavuşturulması, uluslararası ve bölgesel çapta ülke güvenliğinin sağlanması, dayanıklı güvenlik garantisinin uluslararası güvenlik sistemiyle uyumlu hale getirilmesi gibi konular teşkil etmiştir. Bu parametreler bugün de Azerbaycan'ın dış güvenlik politikasının ve çizgisinin başlıca görevlerini oluşturmaktadır.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin güvenlik politikasının başında güvenlik ortamını sağlamak, egemenliğini, toprak bütünlüğünü, sınırların dokunulmazlığını, ulusal çıkarları, sürdürülebilir kalkınmayı, nüfusun refahını ve değerlerini korumayı etkileyen bir dizi faktördür (E-Qanun, 2004; E-Qanun, 2007).

a. Batı ve Doğu dünyalarının buluştuğu bir coğrafyada yer alan Azerbaycan Cumhuriyeti, birçok medeniyetin olumlu yönlerine sahiptir. Avrupa'nın ilerici değerlerini paylaşan ve Avrupa-Atlantik güvenlik mimarisinin ayrılmaz bir parçası olan Azerbaycan Cumhuriyeti, bu alanın güvenliğine katkıda bulunmaktadır. Aynı zamanda Azerbaycan Cumhuriyeti de İslam dünyasının bir parçası olarak bu kültürün mirasını ve düşüncesini paylaşmaktadır.

b. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bulunduğu ve şu anda istikrarsız olan bölge, dost ve işbirliğine dayalı bölgesel ve uluslararası ortaklarla birlikte kalkınma için etkin bir şekilde kullanılabilecek geniş bir potansiyele ve fırsatlara sahiptir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin zengin doğal kaynakları, ülkenin refahı ve ulusal refahı için umutlar yaratarak, onu uluslararası düzeyde önemli bir enerji kaynağı ve uluslararası enerji tedarik ağının önemli bir parçası haline getirmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti ve ortak ülkelerin ekonomilerinin gelişmesine katkıda bulunan uluslararası öneme sahip ulaşım ve iletişim koridorlarının geliştirilmesi, petrol ve gaz boru hatlarının inşası, bölge ülkeleri arasındaki işbirliğinin açık bir örneğidir.

c. Ülkenin coğrafi konumu, ülkeye yalnızca önemli avantajlar sağlamakla kalmıyor, aynı zamanda bir dizi güvenlik sorununu da beraberinde getirmektedir. Bu sorunların en önemli ve bariz örneğı, komşu Ermenistan tarafından Azerbaycan Cumhuriyeti'ne askeri saldırganlığı ve bunun sonucunda ülke topraklarının bir kısmının işgal edilmesi ve yaklaşık bir milyon Azerbaycanlının yerinden edilmesidir. Saldırganlık sırasında, soykırım ve terör eylemleri de dâhil olmak üzere Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarına karşı en ciddi barış ve insanlığa karşı suçlar işlendi ve işgal altındaki topraklarda uluslararası terör grupları da dâhil olmak üzere sınır ötesi organize suçlular tarafından yasadışı faaliyetler gerçekleştirilmektedir. Bugünkü Ermenistan ve işgal altındaki Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarında bulunan Azerbaycanlılara ait tarihi, kültürel ve arkeolojik eserler büyük ölçüde tahrip edilmiş, doğal kaynaklar yağmalanmış ve çevreye ciddi zararlar verilmiştir (E-Qanun, 2007). Azerbaycan Cumhuriyetinin resmi belgelerde yer alan Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik bu saldırganlık, mevcut güvenlik ortamında ve ulusal güvenlik politikasının belirlenmesinde kilit bir faktördür.

Aynı zamanda, uluslararası terörizm, yasadışı göç, ulus ötesi organize suçlar, insan kaçakçılığı, uyuşturucu kaçakçılığı ve kitle imha silahlarının yayılması gibi Azerbaycan Cumhuriyeti'nin güvenliğine yönelik tehditlerin varlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti için belirli yükümlölükler doğurmaktadır.

Azerbaycanın Askeri Doktrininin (E-Qanun, 2010) küresel ve bölgesel alanda yaşanan gelişmeler doğrultusunda oluşan/oluşacak koşullarda Azerbaycan'ın güvenliğinin sağlanmasında planlı ve isabetli bir tutum belirlenmesinin önemine dikkat

eken bölümünde, terör, irtica, etnik ve dini kktencilikin uluslararası alanda güvenlikçi tehdit ettiği de belirlenmektedir.

Azerbaycan'ın yerleştiği bölgenin güvenlik politikasını etkileyen faktörler şu şekilde sıralanmıştır:

a. Politik, askeri, ekonomik ve sosyal zıtlışmanın etkisi altında bölgedeki mevcut jeopolitik durumun istikrarsız oluşu;

b. Askeri-siyasi karakterde, aynı zamanda ayrılıkçılıkla ilişkili çözülmemiş sorunların mevcut oluşu;

c. Bölgedeki çatışmaların ekonomik çıkarlara zarar vermesi, bölge devletlerinin sınırından geçen enerji hatları ve ulaşım yollarının güvenliksiz oluşu.

Yukarıda sıralanan unsurların yanı sıra Ermenistan tarafından Azerbaycan topraklarının işgal edilmişliği, Azerbaycanlıların Karabağ ve çevresindeki, aynı zamanda Ermenistan'daki yaşadığı bölgelerden kovularak mülteci durumda bulunması gvenlikine etki eden en önemli faktör olarak ifade edilmektedir. Aynı zamanda Ermenistan tarafından Azerbaycan topraklarının işgali sonucu Karabağ ve çevresinin kontrol dışında kalmasının, bölgenin uyururucu trafiği, sınır ötesi suçlar ve terör gibi sorunlarla yüz yüze kalmasına yol açtığı belirtilmektedir.

Belgede, st kapalı şekilde “bazı güçlerin” Azerbaycan arazisinde ayrılıkçı hareketlere destek verdiği belirtilmiştir. Ermenistan'ın belgede açık bir şekilde “işgalci” olarak nitelendirildiğini dikkate alındığında bazı güçlerin açık bir şekilde ifade edilmediği anlaşılmaktadır.

4.2.1. Azerbaycan'ın Algıladığı Tehditler ve Temel Sorun Alanları

Azerbaycan'ın yasalarına ve hukuk normlarına göre güvenlik bireylerin, toplumun ve devletin hayati önemi haiz çıkarlarının, bunun yanında ulusal değerlerin ve yaşam biçiminin i ve dış tehditlere karşı etkili korunmasıdır. Güvenlik sistemi ve ulusal güvenliğin sağlanması sistemi içerik açısından birbirinden farklıdır. Bunlardan birincisi çıkarların ve tehditlerin karşılıklı etkileşimi sürecini ihtiva eden fonksiyonel teorik, yani kavramsal sistem, ikincisi ise güvenliğin sağlanmasına yönelik pratik meseleleri çözüme kavururmayı öngören kurum, araç ve örgütlerin sistemi, yani kurumsal sistemdir (Hsnov, 2010).

Çıkarların gerçekleştirilmesi sürecinde çeşitli jeopolitik aktörler, bireyler, sosyal gruplar ve devletlerarasında birtakım nesnel çelişkiler meydana geldiğini vurgulamak gerekmektedir. Bu çelişkiler faaliyet alanına ve somut şartlara bağlı olarak çeşitli şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Birbiriyle çelişen iç ya da dış çıkarlar önce potansiyel, daha sonra reel tehditler doğurmaktadır. Oysa çelişmeyen, paralellik gösteren çıkarlar da vardır. Böyle çıkarlar olumlu ilişkilerin şekillenmesine olanak verir, toplumsal ve uluslararası ilişkilerde karşılıklı anlaşma sağlanması için temel teşkil etmektedir. Güvenliğe yönelik tehditlerin zamanında tespit edilerek ortadan kaldırılması ve güvenliğin sağlanması ilgili kurumların erken tepkisini ve bireylerin, toplumun, devletin çıkarlarının iyi bir şekilde, sorumluluk içinde organize edilmesini gerektirmektedir (Həsənov, 2016: 240-250).

Azərbaycan'ın güvenliğine yönelik tehditlər çeşitli özelliklərinə görə qruplandırılmaktadır. Böyle bir qruplandırma, somut özellikləri göz önünde bulundurulmaq suretiylə təhdidlərə qarşı effektiv önəm alınmasına olanak vermektedir. Qruplandırma işləminin temelini təhdit kəynəyinin bulunduğı mekân, təhdidin hangi düzeydə şəkilləndiyi, özelliğı gibi parametreler oluşturmaktadır (Həsənov, 2005: 171-200).

Təhləkə kəynəyinin bulunduğı mekâna binaen təhditlər iç və dış təhditlər olaraq iki qrupta toplanmaktadır. Yabancı bir ölkədən ya da yabancı ölkə vətəndaşlarından kəynəklənən təhditlər dış təhditlərdir. Təhləkə kəynəğı devletin kendi içindəysə ya da devletin kendi vətəndaşlarıyla ilişkiliysə, böyle təhdidlərə iç təhditlər denmektedir (Prezident Kitabxanası, 2022).

Təhditlər potansiyel və reel təhditlər olaraq iki qrupta sınıflandırılmaktadır. Potansiyel təhditlər bir təhləkinin doğuşunu, təhləkinin ilk şərtlərinin şəkillənişini və zərər vermə olanağını kendi bünyesinde barındırır. Reel təhditlər isə bütünüylə şəkillənmiş təhditlərdir və zərər verməyə başlaması için bir ya da birqəç etken eksiktir. Reel bir təhdit ortaya çıktığında güvenliğı təmin edən sistem təhləkinin boyutunu azaltmaq və təhdidi büsbütün ortadan kaldırmak için gereken önəmləri almak zorundadır. Təhditlər özelliklərinə görə də doğəl, antropojen və sosial təhditlər olaraq irdəlenmektedir. Böyle bir qruplandırma daha ciddi təhditlərin təspit edilməsinə,

bunlara karşı zamanında önlem alınmasına ve ulusal güvenlik çalışmalarının verimliliğinin artırılmasına olanak vermektedir (Hasanov, 2016: 17-27).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ulusal güvenliğini sağlamanın temel görevlerinden biri, ulusal güvenliğine yönelik tehditleri ortadan kaldırmak veya kontrol etmektir. Genel güvenlik ilkeleri ve tehditlerin çeşidi, boyutu, etkisi göz önünde bulundurulmak suretiyle, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ulusal güvenliğine yönelik tehditler şunlardır (E-Qanun, 2004; E-Qanun, 2007):

a. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığına, egemenliğine, toprak bütünlüğüne ve anayasal düzenine karşı eylemler;

Uluslararası hukuka göre her devlet, bağımsızlığına, egemenliğine, toprak bütünlüğüne ve anayasal düzenine karşı açık ve gizli faaliyetlerden kendisini koruma hakkına sahiptir. Ermenistan'ın Azerbaycan Cumhuriyeti'nin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne yönelik saldırgan politikası, bu tür faaliyetlerin açık bir örneğidir.

Ülkenin hızla büyüyen ekonomisindeki reformlara ve önemli başarılarla rağmen, Ermenistan'ın Azerbaycan Cumhuriyeti'ne yönelik saldırganlığı ciddi siyasi ve sosyal zorluklar doğurmaktadır. Bu sorun, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ulusal çıkarlarına yönelik en ciddi tehdittir ve bölgenin ötesine de etki etmektedir.

Çatışmanın çözümünün sonucu ne olursa olsun, Ermenistan'ın devlet politikasının bir parçası olarak mono-etnik devlet yapısının, etnik temizliğin ve toprak genişlemesinin devam etmesi, gelecekte iki ülke arasındaki ilişkiler üzerinde kaçınılmaz olarak olumsuz bir etki yaratacaktır.

Ayrıca, bir takım aşırılık yanlısı unsurların Azerbaycan Cumhuriyeti'nde ilave etnik ve dini zorluklar yaratma girişimleri de dikkate alınması gereken unsurlar arasındadır.

b. Hukukun üstünlüğünün sağlanması, kamu düzeninin korunması ve insan hakları ve temel özgürlüklerin korunması alanında devlet işlevlerinin yerine getirilmesine karşı eylemler.

Açık bir örnek olarak; 1990'ların başında bu sorunun çeşitli yönleriyle karşı karşıya kalındığında, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin demokratik devlet yapısına karşı

çalışan bazı iç ve dış güçlerin devlet işlevlerini yerine getirme girişimleri, ulusal güvenliği tehdit eden olası faaliyetler arasındadır.

c. Terörizm ve kitle imha silahlarının yayılması (Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, 2022g);

Büyük terör gruplarının bulunduğu ve kitle imha silahlarının yayılmasıyla ilgili sorunların yaşandığı bölgelere yakınlık, ülke için potansiyel bir tehdit oluşturuyor. Kitle imha silahlarının veya üretim teknolojilerinin terörist amaçlarla elde edilmiş olma olasılığı bu tehditleri şiddetlendirebilir.

Azerbaycan, teröre karşı uluslararası mücadelede küresel çabalara aktif olarak katkıda bulunmaya devam etmektedir. ABD’ndeki 11 Eylül 2001 terör saldırılarından sonra Azerbaycan, teröre karşı uluslararası koalisyonun aktif üyelerinden biri olmuştur. Bu yöndeki uluslararası çağrılara yanıt olarak Azerbaycan Cumhuriyeti, hava sahasını ve havaalanlarını Afganistan’da El Kaide ve Taliban ile savaşan uluslararası terörle mücadele koalisyonunun üyelerine açmıştır.

Terörle Mücadele Yasası (1999), Azerbaycan Cumhuriyeti’nin ilgili devlet kurumlarının etkin örgütlenmesi için yasal bir çerçeve sağlamakta ve bu konuda başlıca yetkili devlet kurumları Devlet Güvenlik Servisi, Dış İstihbarat Servisi, İçişleri Bakanlığı ve Devlet Sınır Servisi’dir. Kolluk kuvvetlerinin yanı sıra Devlet Dini Örgütlerle Çalışma Komitesi, Aile, Kadın ve Çocuk İşleri Devlet Komitesi ve diğer ilgili kurumlar terörle mücadelede önleyici ve sosyal tedbirler almaktadır.

Bu konuda Azerbaycan, diğer ülkelerle imzaladığı ikili, üçlü ve çok taraflı anlaşmaların yanı sıra terörle mücadelede bölgesel ve uluslararası işbirliğini önemli faktör olarak görmekte ve çalışmalarına aktif olarak katılmaktadır. Bu çerçevede özellikle BM’nin Terörle Mücadele Ofisi, AGİT’in Ulus ötesi Tehditler Departmanı, Avrupa Konseyi’nin Terörle Mücadelede ilgili Uzman Grubu (CODEXTER) ve ayrıca GUAM, Avrupa Birliği, BDT, Şanghay İşbirliği Örgütü ve diğer ilgili kuruluşları söylemek mümkündür.

d. Bölgesel çatışmalar ve ulus ötesi organize suçlar;

Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarının bir kısmının Ermenistan tarafından devam eden işgali ve komşu ülkelerdeki çözülmemiş çatışmalar sonucunda “kontROLSÜZ”

bölgelerin varlığı, ulus ötesi organize suçları ve diğer yasadışı faaliyetleri Azerbaycan'ın ve bölgenin güvenliğine yönelik ana tehditlerden biri haline getirmiştir.

Bölge ülkelerindeki çatışmaların tırmanması Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ulusal güvenliğini tehdit etmektedir. Bölgedeki çatışmalar Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış ekonomik ilişkilerine ciddi şekilde zarar verebilir, ülkeye kitlesel bir mülteci akını ile sonuçlanabilir ve silah kaçakçılığı, insan kaçakçılığı, uyuşturucu kaçakçılığı ve diğer yasadışı faaliyetler de dâhil olmak üzere uluslararası suçları artırabilir.

e. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin enerji altyapısına karşı eylemler;

Azerbaycan Cumhuriyeti ekonomisinin temelini enerji kaynaklarının geliştirilmesi ve transit geçişinden elde edilen gelirler oluşturmaktadır. Bu durum göz önüne alındığında, sanayinin bu sektörünü siyasi yollarla veya altyapıya fiziksel zarar vererek ortadan kaldırmaya yönelik girişimler olası tehditler arasındadır.

f. Dış siyasi, askeri veya ekonomik bağımlılık;

Azerbaycan Cumhuriyeti, uluslararası alanda bütünleşme ve işbirliği süreçleri çerçevesinde diğer ülkelerle karşılıklı yarara dayalı ilişkiler kurmakla ilgilenmektedir. Ancak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin uluslararası ilişkilerde dışı siyasi, askeri veya ekonomik bağımlılığı, ulusal çıkarlarının güvenliğini tehdit edebilecek unsurlardan biridir.

g. Bölgesel militarizasyon (askerileştirme)

Bölgede silah ve silah sistemlerinin aşırı yoğunlaşması bölgesel istikrarı baltıyor. Bu durum bölge ülkeleri arasındaki askeri dengeyi bozabilir. Etkili olmayan bir şekilde kontrol edilen yabancı askeri üsler de dâhil olmak üzere rasyonel ulusal güvenlik çıkarlarının ötesindeki militarizasyon, yanlış hesaplamalara ve bölgesel silahlanma yarışlarına yol açabilir. Bu tür artan askerileşmenin bir başka yönü, sınırlı ekonomik kaynakları sosyo-ekonomik kalkınmadan uzaklaştırabilmesi ve karşılıklı güveni sarsabilmesidir.

h. Çevresel zorluklar

Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki çevre sorunları, esas olarak Abşeron Yarımadası ve Hazar Denizi'nde Sovyetler Birliği'nin enerji ihtiyaçlarını karşılamak için onlarca yıllık kusurlu petrol üretimiyle ilgilidir.

Ayrıca Ermenistan'ın işgal ettiği Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarındaki flora ve faunanın toplu tahribatı ve bu alanlarda çıkan büyük çaplı yangınlar ülke için en büyük çevre sorunlarından biri haline gelmiştir.

Çevre kirliliği, verimli toprakların tahribi, doğal kaynakların akıl dışı kullanımı, endüstriyel ve evsel atıkların yetersiz arıtılması ciddi sorunların kaynaklarıdır.

Çevre sorunları ekonomik ve sosyal yaşamı olumsuz etkilemekte, halk sağlığının, toplumun maddi zenginliğinin ve ilgili devlet kurumlarının faaliyetlerinin önünde ciddi engeller oluşturmaktadır.

Azerbaycan Cumhuriyeti, egemen bir devlet olarak, iç ve dış politika araçlarını kullanarak, mevcut güvenlik ortamındaki tehditleri kontrol etmeyi ve ortadan kaldırmayı ve ayrıca ülkenin ulusal çıkarlarını sağlamayı amaçlayan bir ulusal güvenlik politikası formüle etmekte ve uygulamaktadır.

4.2.2. Azerbaycan'ın Güvenlik Çıkarları ve Güvenlik Hedefleri

Azerbaycan'ın ulusal çıkarlarının ve ulusal güvenliğinin temin edilmesi iç ve dış çıkarların doğru belirlenmesine ve bunların teminine yönelik mekanizmaların oluşturulmasına doğrudan bağlıdır. Ulusal güvenlik çıkarlarının ve bunların çerçevesinin belirlenmesinde SSCB ile ABD arasındaki Soğuk Savaş döneminden ve SSCB'nin parçalanmasından sonra ortaya çıkan “Yeni Dünya Düzeni” adı verilen uluslararası ilişkiler sistemindeki önemli değişiklikler ve yeryüzündeki modern jeopolitik güç dengelerinden kaynaklanan karakteristik özellikler göz önünde bulundurulmaktadır (Həsənov, 2016: 240-250).

Ulusal çıkarların içeriğini, çerçevesini ve ölçütünü belirleyen şey kendinde toplumun değerlerini barındıran ulusal idealdir. Genel anlamıyla bir ulusun en büyük ideali öncelikle kendini savunma, varlığını sürdürme ve sürekli gelişme (yenilenme ve kalkınma) gibi amaçlardır. Örneğin Azerbaycan 1992-1995 yılları arasındaki “kendini savunma ve varlığını sürdürme” aşamasından 1996 yılından itibaren başlayan “sürekli gelişme” aşamasına kadarki geçiş döneminde ulusal güvenliğinin çerçevesini çizmiş ve bunun temin edilmesine yönelik mekanizmaları ortaya koymayı başarmıştır (Həsənov, 2010).

Ulusal çıkarların çerçevesi ulusal görevlerin önem ve derecesine göre belirlenir ve sıkça kullanılan hayati öneme sahip çıkarlar kavramıyla ifade edilmektedir. Aynı kavramın pek çok ülkenin normatif belgelerinde özel bir yere sahip olduğunu da vurgulamak gerekmektedir. Örneğin Azerbaycan'ın Ulusal Güvenlik Konseptinde ve diğer belgelerde “hayati öneme sahip çıkarlar” kavramı kendine yer bulmuştur (Hasanov, 2016: 160-170).

Söz konusu belgelerde bu kavram fevkalade önemli, milletin güvenliğini ve mevcudiyetini sürdürme idealini alakadar eden meseleleri kapsamaktadır.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Güvenlik Konseptinde çıkarları, Azerbaycan halkının temel değerlerini ve hedeflerini, ayrıca insan, toplum ve devletin ilerlemesini sağlayan bir dizi siyasi, ekonomik, sosyal ve aşağıdaki diğer ihtiyaçlardır (E-Qanun, 2007):

a. Devletin bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün korunması, uluslararası kabul görmüş sınırlarının dokunulmazlığının sağlanması,

b. Azerbaycan halkının birliğinin korunması, Azerbaycanlılık fikrinin teşvik edilmesi,

c. Sivil toplumun oluşumu, insan hakları ve temel özgürlüklerin sağlanması,

d. Demokratik ve sivil toplum kurumlarının geliştirilmesi, hukukun üstünlüğü yoluyla devlet işlevlerinin yerine getirilmesinin güçlendirilmesi, kamu düzeninin sağlanması, kamu güvenliğinin korunması,

e. Uluslararası yükümlülüklerini yerine getirmek ve küresel ve bölgesel güvenlik ve istikrara katkıda bulunmak için değerlerini paylaştığı uluslararası kuruluşlarla bütünleşme odaklı işbirliği geliştirmek,

f. Bir piyasa ekonomisinin geliştirilmesi, yasal çerçevesinin iyileştirilmesi, ekonomik istikrarın sağlanması için yerli ve yabancı yatırımlar için uygun koşulların yaratılması,

g. Azerbaycan halkının gelecekteki gelişimini, doğal kaynakların tam ve verimli kullanımı, sürdürülebilir ekonomik kalkınma, çevre koruma, eğitim, bilim ve teknolojik potansiyeli artırma yoluyla nüfusun iyi bir yaşam standardı ve fiziksel sağlığının sağlanması,

h. Azerbaycanlıların dünya çapında paylaştığı değerlere dayalı ulusal kimlik ve Azerbaycanlılar arasındaki dayanışmayı güçlendirmek,

Azerbaycan halkının kültürel ve tarihi mirasının ve manevi değerlerinin korunması, evrensel değerlerle zenginleştirilmesi, dilin, öz farkındalığın, vatanseverlik ve milli gururun, entelektüel potansiyelin geliştirilmesi gibidir.

4.3. Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan'ın Güvenlik ve Dış Politika Stratejisi

SSCB'nin dağılmasından sonra, bağımsızlığını kazanan Azerbaycan Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle beraber dış politikada yeni bir döneme adım atmıştır. Hazar Denizi ve Kafkasya'daki çeşitli askeri-jeostratejik kampların çatışan çıkarları nedeniyle, Azerbaycan'ın uluslararası ve ulusal güvenlik politikasını ilk günden itibaren net bir şekilde belirlemesi, bölgenin genel güvenlik sistemi içerisinde kendi güvenlik ölçütlerinin sınırını ortaya koyması oldukça zor olmuştur. Devletler bağımsızlıklarını kazandıktan sonra, ciddi yerel sorunlarla karşılaşmışlardır. Bu dönemde bölgede etnik çatışmaların hiç eksik olmadığı da bilinmektedir. İç sorunlar devletleri istikrarsız yapmakla beraber etnik çatışmaları da tetiklemiştir (Hasanov, 2016: 21).

Bölgenin en önemli Güvenlik sorununu Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlıklarına kavuşan bölge devletlerinin yeni konjonktüre uyum sağlamada yaşadıkları sıkıntılar oluşturmaktadır. Ekonomik, toplumsal, kültürel başta olmak üzere bölgesel sorunların yanı sıra dünyanın geri kalanıyla kurulacak dış ilişkiler yürütülmesi ve serbest pazar ekonomisine geçiş oldukça sıkıntılı bir süreci oluşturmuştur (Aydın, 2012).

1980-90'larda Azerbaycan topraklarında etnik ayrılıkçılığın güçlenmesi, bunun sonucunda Azerbaycan'ın bir savaşın içine çekilmesi ve topraklarının yüzde 20'lik bölümünün Ermenistan tarafından işgal edilmesi yeni başlayan ulusal devlet yapılanması sürecinin iç ekonomik, politik ve sosyal sorunlarına dış askeri ve ulusal güvenlik sorunlarını da eklemiştir.

Topraklarının işgal edilmesi, halkını zorunlu göçmen ve sığınmacı durumuna düşmesi gerçeği de Azerbaycan'ın güvenlik alanında takip ettiği dış politika çizgisi önünde büyük engel teşkil etmiştir. Bu nedenledir ki Güvenlik ve dış politika alanında 1991-93 yılları arasında Azerbaycan'ın takip ettiği dış politikada ve hükümetin

uygulamalarında çok ciddi hatalar yapılmış, birbiriyle çelişen, karmaşık, süreksiz adımlar atılmıştır. Bu gelişmeler Azerbaycan'da hem iç durumu ve bağımsız devlet yapılanması sürecini, hem de bölge ve dünya ülkeleriyle ilişkileri çok olumsuz etkilemiştir.

Jeopolitikte, kültürel, ekonomik ve askeri stratejik çıkarların ve bu çıkarlar doğrultusunda dış ülkeler ve jeopolitikte olan diğer aktörlerle güvenlik ve dış politika ilişkilerinin stratejisinin ve temel ilkelerinin belirlenmesi, uluslararası arenada müttefiklerin ve rakiplerin sınıflandırılması ve bunlarla askeri-jeostratejik ilişkilerin karakteristiğinin oluşturulması, geleceğe yönelik tahminlerin mümkün mertebede yapılabilmesi gibi gereksinimler her ülkenin güvenlik alanında Güvenlik ve Dış Politika Konseptini hazırlayarak ortaya koyması kaçınılmazdır.

SSCB geleneklerinden ve etkisinden kısa sürede kurtulmak, ulusal kalkınma ve güvenlik alanında bağımsız bir iç ve dış güvenlik politikası oluşturmak, bu politikanın önceliklerini, amaç ve görevlerini belirlemek, uluslararası güvenlik politikalarına uyum sağlamak ve dünyayla bütünleşmek; bağımsızlığını yeni kazanan bir ülke için kolay başarılabilecek hedefler değildir.

Bu bağlamda Ermenistan karşısında savunma ve uluslararası baskı mekanizmalarını seferber etmesi, işgalin durdurulması için etkili önlemler alınması, Azerbaycan'ı uluslararası arenada destekleyecek askeri ve politik ortakların ve müttefiklerin bulunması ve bunların olanaklarından faydalanılması gerekliliği iyi hesaplanmış ve her yönlü düşünülmüş askeri ve güvenlik politikaların uygulanmasını zorunlu kılmıştır (Hasanov, 2016: 21-22).

Azerbaycan'ın dış güvenlik politikasının ve bu politika temelinde oluşturacağı güvenlik stratejisinin iyi düşünülmüş ve çok yönlü olması, riskli ve tehlikeli politik girişimlere izin vermemesi gerekmiştir. Uluslararası arenada kendi konumunu pekiştirilmesi, bölgesinin lider ülkesine dönüştürülmesi, ortak stratejik hedefler doğrultusunda bölgesel güvenlik projesinin tüm katılımcılarıyla eşit şartlara dayalı işbirliğinin tesis edilmesi, Ermenistan Silahlı Kuvvetleri'nce işgal edilen Dağlık Karabağ'ın ve diğer bölgelerin işgalden kurtulması bu dış güvenlik stratejinin ana çizgisini oluşturmak zorundaydı.

Ulusal güvenlik alanında Azerbaycan'ın pratik bir dış politika şekillendirmesi ve takip etmesi, bu politikanın başlıca hedeflerinin belirlenmesi H. Aliyev'in Cumhurbaşkanlığı döneminde olmuştur.

Haydar Aliyev'in Cumhurbaşkanlığı döneminde Azerbaycan'ın uluslararası sisteme katılması ve iyi bir konum elde etmesi için gereken önlemler alınmış, ülkenin jeopolitik, kültürel ve ekonomik önemi doğru bir şekilde değerlendirilmiş, uluslararası aktörlerin Güney Kafkasya'da, Hazar havzasında ve Azerbaycan'da üst-üste düşen çıkarları tespit edilmiştir. H. Aliyev uluslararası ilişkilerin, uluslararası güvenlik ortamını, durumunu ve şartlarını, dünya birliğiyle bütünleşmeye, kendi jeopolitik güvenliğini sağlamak için bölgenin ve dünyanın güvenlik sistemleriyle ortaklığa dayalı bir yol tercih etmiştir.

Bu bağlamda Azerbaycan'ın güvenlik alanında öncelikli görevlerinin bağımsızlığının korunmasından, toprak bütünlüğünün sağlanmasından, vatandaşlarının güvenliğini temin edilmesinden ve güvenlik alanında hem bölgede hem de dünyanın tüm ülkeleriyle eşit ve karşılıklı çıkarlara dayalı ilişkilerin temin edilmesinden ibaret olduğunu H. Aliyev 1993 yılındaki Cumhurbaşkanlığı yemin töreninde vurgulamış. Azerbaycan'ın ulusal ve uluslararası güvenliğine ilişkin sorunları 1993-95 seneleri arasında çözümlenmiş, ihlal edilen ve işgali devam etmekte olan toprak bütünlüğünün tekrar sağlanması, bölgesel ve uluslararası güvenliğinin sağlanması, bağımsızlığının ve egemenliğinin devamlılığı gibi sorunlarının çözümünde uluslararası arenanın, öncelikle BM, AGİT, NATO gibi etkili kurumların ve büyük devletlerin desteği alınmasında görmüştür (Həsənov, 2005).

Dolayısıyla, bugün bile, Haydar Aliyev'in Azerbaycan için belirlediği hayati öncelikleri halen saygı görmek ve uygulanmaktadır. Örneğin 2007 yılında kabul edilen Milli Güvenlik Konsepti 'ne göre, Azerbaycan'ın refah ve istikrarının sağlanması için halledilmesi gereken en önemli meseleler şunlardır (E-Qanun, 2007):

- a.** Herhangi bir özel ittifakın üyesi olmak yerine, büyük küresel ve bölgesel güçlerle olan ilişkileri dengelemek,
- b.** Tam bağımsızlığı korumak ve herhangi bir bölgesel güce bağımlı, fiili bir yasal devlet olarak hizmet etmemek,

c. Ulaştırma politikalarının ve enerji ihracatının dış politikanın ayrılmaz bir unsuru olacağından emin olmak,

d. Dağlık Karabağ sorununun Ermenistan ile çözülmesi yoluyla devletin güvenli ve tanınmış kalıcı sınırlara erişmesini sağlamak için aktif girişimler yürütmektir.

Söz konusu dönemde Azerbaycan gerilimli ilişkiler yaşadığı iki bölge devletiyle, yani Rusya ve İran'la, Ermeni lobisinin etkin çalışmaları sonucunda kendisi aleyhinde çeşitli yaptırım kararları almış bulunan ABD'yle, Avrupa'nın etkin ülkelerinden Fransa, Almanya ve İngiltere'yle, BDT'n üyesi ülkelerle, Merkezî Asya ülkeleriyle, bölgenin ve dünyanın diğer ülkeleriyle güvenlik alanında ortaklık ilişkileri tesis etmiştir. Yine aynı dönemde bölgesel ve uluslararası örgütlerle ve bu arada güvenlik örgütleriyle ilişkiler pekiştirilmiş, Azerbaycan'ın sorunlarının çözüme kavuşturulmasında bu örgütlerin sahip oldukları olanaklardan yararlanmak için adımlar atılmıştır.

Azerbaycan'da, uzun vadede enerji kaynakları ve Avrupa-Atlantik entegrasyonu stratejik düşünce alanına egemen olmuştur; ülkenin bağımsızlık sonrası dış politika stratejisinde Batı ile çok yönlü ilişkisi ve fosil yakıtların varlığı bu stratejik düşünceyi mümkün kılan önemli sebeplerdendir. Enerji kaynaklarının ülkenin dış politika gündemini etkileyen somut kullanım yolları ve mekânsal sınırları zaman içinde hızlı bir şekilde gelişmiştir. Bu süreç kademeli dönüşüm ve genişleme ile ülkenin bağımsızlık sonrası uygulamalarının ortaya çıktığı olasılıkların sınırları ve dış politika stratejilerinin planlandığı hedeflerin limitleriyle şartlandırılmıştır (İsmayilov, 2014: 80-85).

Azerbaycan'ın güvenlik alanında dış politikasının kavramsal dayanakları, temel amaç, ilke ve özellikleri belirlenerek, 12 Kasım 1995 tarihinde kabul görmüş Azerbaycan Cumhuriyeti anayasasına ve diğer dış politika belgelerine dâhil edilmiş ve bu alanda resmi dış politika oluşturulmuştur. Aynı Anayasası'nın 10. maddesinde Azerbaycan'ın diğer ülkeler ve dış dünyayla ilişkilerini uluslararası hukuk normlarına ve karşılıklı çıkarları gözetme ilkesine dayandırdığı ifade edilmiştir (E-Qanun, 1995).

Söz konusu olan o belgelerde uluslararası güvenlik alanında Azerbaycan'ın dış politikasının başlıca görev ve hedefleri *çağdaş dünya sistemine uyum sağlamaktan, ülkesinin dayanıklı kalkınmasını, egemenlik haklarını, toprak bütünlüğü ve halkının güvenliğini, barış ve refah ortamında yaşamasını sağlamaktan, ulusal rezervleri üzerinde tam bir siyasi, ekonomik ve askeri kontrole sahip bulunmak* amacıyla bölge ve

dünya ülkelerinin, diğer yabancı aktörlerin olanaklarından azami derecede faydalanmaktan ibarettir (E-Qanun, 1995; E-Qanun, 2007). Bu görevlerin başarılmamasıyla beraber, dış dünyayla, çeşitli ülkelerle, uluslararası kurumlarla ikili ve çoklu politik, ekonomik, hukuki, kültürel ve diğer ilişkiler tesis edilmesi devletin güvenlik ve dış politika stratejisinin temelini oluşturmaktadır.

Bağımsız Azerbaycan'ın güvenlik alanındaki dış politikasının bazı özellikleri vardır. Devletlerarasında uluslararası hukukun norm ve ilkelerine dayalı olarak sivil (uygar)ilişkilerin kurulmasını takdir eden, uluslararası, bölgesel ve devletlerarası sorunların barışçıl çözümü için çabalayan, diğer ülkelerin egemenlik haklarına ve güvenlik çıkarlarına saygılı bir yaklaşım bu özelliklerin en önemlileridir. Dinamiklik, pragmatiklik ve dengelilik, komşu ülkelerle ortak güvenlik çıkarlarında buluşmanın tercih edilmesi, uluslararası güvenlik ortamını önemli ölçüde etkileyen büyük devletlerle ortak ilişkiler tesisine çalışmak, bu ülkelerin güvenlik çıkarlarıyla kendi stratejik menfaatlerini birbirine uyumlu hale getirme çabası da Azerbaycan'ın güvenlik alanında takip ettiği dış politikanın önemli özellikleri sırasında anılabilir.

Azerbaycan Anayasası madde 7'de vurgulandığı gibi Demokratik bir hukuk devleti olma özelliği Azerbaycan'ın dış güvenlik politikası da açık ve demokratik ilkeler temelinde oluşturulmuştur. Anayasası'nın madde 10 bu konuda şöyle denmektedir: "Azerbaycan Cumhuriyeti diğer devletlerle ilişkilerini herkesçe kabul edilmiş uluslararası hukuk normları çerçevesinde tesis eder" (E-Qanun, 1995). Uluslararası hukukun norm ve ilkeleri Azerbaycan'ın da katıldığı BM ve AGİT Antlaşmalarında, çok sayıda uluslararası ittifaklarda ve diğer uluslararası mevzuatta ifade edilmiştir.

Bu politika uluslararası ittifaklarda tespit edilen hukuk normlarına, uluslararası güvenlik örgütlerinin ilkelerine, ortak küresel güvenlik çıkarlarına, insanlığın uygarca bir arada yaşama kurallarına uyumlu bir politikadır (Həsənov, 2016: 240-250).

Ortak güvenlik ilkelerini uluslararası ilişkiler sisteminin ve yeryüzünde uygarca bir arada yaşamanın başlıca hukuki normuna dönüştürebilmek için insanlık yüzyıllarca süren ve kanlı savaşlarla dolu bir tarihi geride bırakmak zorunda kalmıştır. Bu nedenledir ki BM Antlaşması'nda, uluslararası ittifaklarda, AGİT'in 1975'te imzalanan Helsinki Nihai Senedinde, 1990 Paris Şartı'nda ve 1999 İstanbul Şartı'nda ifade edilen

ilke ve normlara tüm devletlerin, uluslararası ve bölgesel kurumların uyması, bunların gereğini yerine getirmesi son derecede önemlidir (Hasanov, 2013: 177).

Bağımsız Azerbaycan bu türden çok sayıda ittifaklara ve anlaşmaya taraf olmuş, kendi hukuki etkinlik ve sorunluluk alanını genişletmiştir. Azerbaycan'ın güvenlik alanında dış politika ilkeleri; dünyada cereyan eden jeopolitik süreçler, bölgesel ve küresel güvenlik gereksinimleri, etkili uluslararası örgütlerin belgelerinde ifade edilen temel normlar çerçevesinde şekillenmiştir. Azerbaycan 1990'ların başlarında bağımsızlığına kavuşmasının ardından dünyada barıştan, karşılıklı güvenlikten, dostluk ve işbirliğinden yana olduğunu bu konudaki tüm başlıca uluslararası ittifaklara ve anlaşmalara katılmak suretiyle açıkça ortaya koymuştur. Azerbaycan 1992 yılında BM anlaşmasına ve beraberinde AGİT Helsinki Nihai (1975) Senedinde ifade edilen 10 ana ilkeyi, 1993 yılında Bölgesel ve Küresel güvenlik konusunda büyük önem arz eden AGİT Paris Şartı'na imza atmakla bağlılığını göstermiştir (Hasanov, 2016: 17-27). Bunun devamı olarak 1999 yılında gerçekleşen AGİT İstanbul Zirve bildirisi ve Avrupa güvenlik Şartını imzalamıştır.

Güvenlik alanında Azerbaycan'ın dış politikasının öncelikleri 2007 yılında kabul görünen Azerbaycan Cumhuriyetinin 17 Eylül 2004 tarihli Dış Politika Konseptinin maddeleriyle uyumlu olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda Azerbaycan'ın dış politika stratejisi diğer devletlerin yanı sıra uluslararası kuruluşlarla ikili ve çok taraflı ilişkilerin geliştirilmesi ve sürdürülmesidir.

Azerbaycan Güvenlik politikasının yaratılması ulusal güvenlik sistemini ve bağımsızlığını güçlendirmiştir. Ulusal güvenlik stratejisini gerektiren en önemli faktörlerin başında stratejik konumu ve enerji kaynaklarına sahip olması gelmektedir. Bu faktörlerin ışığında Azerbaycan'ın Ulusal Güvenlik Stratejisinin temeli atılmıştır. Azerbaycan bağımsızlık sonrası güvenlik bağlamında ciddi sorunlarla karşılaşsa da, net bir şekilde ABD liderliğinde NATO veya Rusya liderliğinde BDT Ortak Güvenlik Antlaşması (OGA) şemsiyesi altına girmek istememiştir. Belki bölgesel ve uluslararası alanda durum farklı olsaydı bu konuda kesin tavır sergileyebilirdi. Ancak Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgal edilmesi gerçeğini ve sınır komşusu Rusya'nın bu probleme müdahale etme yeteneğini dikkate alarak güvenlik bağlamında bugüne kadar tarafını belirlememiştir (Mammadov, 2015: 18).

5. AZERBAYCAN DIŞ VE GÜVENLİK POLİTİKASININ REALİZASYONU

Azerbaycan'ın Dışışleri Bakanlığı ve Ulusal Güvenlik Konseptinde ülkenin dış ve güvenlik politikalarını uygulama şeklini ancak Azerbaycan'ın çıkarıyla uyuşan ve tüm dünya ülkeleriyle işbirliği temelinde iki ve çok taraflı ilişkiler şeklinde vurgulanmaktadır. Bu nedenle de günümüzde Azerbaycan'ın modernleşme ve kalkınma politikaları ancak işbirliği temelinde olabilir. Bu açıdan da Azerbaycan kendisinin ve diğer ilişki kurduğu tüm devletlerin çıkar ve ihtiyaçlarını uyumlu hale getirerek kendi güvenliğini sağlamaktadır. Bu çıkarlar ve ihtiyaçlar doğrultusunda Azerbaycan dünya ülkeleriyle beraber bölgesel ve uluslararası kuruluşlarla ilişkilerini yürütmektedir.

5.1. Azerbaycan'ın Dış Politikası Hedeflerini Gerçekleştirme Araçları ve Başarma Oranları

Azerbaycan'ın dış politikasını gerçekleştirme başarısının somut örneği olarak ülkenin ikili veya çok taraflı ilişkilerinde görmek mümkündür. Bu bağlamda uluslararası kuruluşlara ve BM ilişkilerine değinilecektir.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin uluslararası kuruluşların çalışmalarına aktif katılımı, güvenliği ve dış politikası için önemlidir. Ölçekleri ve prestijleri ne olursa olsun, evrensel ve bölgesel uluslararası kuruluşlar, dünyaya yönelik yeni tehditlerle mücadelede giderek daha önemli bir rol oynamaktadır. Böylece uluslararası kuruluşlar, tehditleri ortadan kaldırmaya veya önlemeye yardımcı olmanın yanı sıra, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dünya siyasetindeki ulusal çıkarlarını korumak için fırsatlar yaratmaktadır. Aynı zamanda, uluslararası kuruluşlar, ortak ülkelerin dikkatini Azerbaycan Cumhuriyeti'nin karşı karşıya olduğu güvenlik sorunlarına çekmek için elverişli bir forum rolü oynamaktadır.

Bu bakımdan Azerbaycan'ın katıldığı Ek-7'teki evrensel ve bölgesel uluslararası örgütlerin varlığı, gelişmesi ve modern dünyada meydana gelen değişimlere uyum sağlaması Azerbaycan Cumhuriyeti için önemlidir.

Azerbaycan Cumhuriyeti, 1992'den beri üyesi olduğu BM'nin uluslararası barış ve güvenliğin tesis edilmesinde, sürdürülebilir kalkınma ve demokratikleşmenin sağlanmasında çok değerli bir rol oynadığını kabul edilmekle beraber BM'deki çıkarları, Ermeni-Azerbaycan ihtilafının çözümü ile sınırlı değildir. Aynı zamanda insan

hakları, ekonomik ve sosyal alanlarda uygulanan çeşitli programlar çerçevesinde BM ile işbirliğini genişletmekte ve diğer kuruluşların da nezdinde terörle mücadelede katkıda bulunmaktadır (Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, 2022h).

Azərbaycan Cumhuriyeti için önemli olan 1992'den beri üyesi olduğu AGİT, Avrupa kıtasının tüm ülkelerini kapsayan ve aralarındaki ilişkiler ve ortak güvenliğin norm ve ilkelerini belirleyen tek bölgesel örgüttür. AGİT Helsinki Nihai Senedi ve diğer belgeler, bölgede barış ve güvenliğin sağlanması için temel bir siyasi örgüttür. Ermenistan-Azərbaycan sorununun çözümündeki rolü açısından, AGİT ile işbirliği Azərbaycan Cumhuriyeti'nin dış politikasında özel bir yere sahiptir. Aynı zamanda Azərbaycan Cumhuriyeti diğer alanlarda AGİT ile işbirliği yapmakta özellikle de iyi niyet bağlamında ilgili reformların uygulanması ve örgütün tüm üyelerinin aktif katılımı yoluyla örgütün etkinliğini artırmakla ilgilenmektedir (Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, 2022ı).

Azərbaycan Cumhuriyeti'nin Avrupa Konseyi ile işbirliği, Avrupa halklarının ailesine entegrasyonu ve Avrupa standartlarından ve değerlerinden yararlanmayı içermektedir. Azərbaycan Cumhuriyeti, 2001 yılından bu yana üyesi olduğu AK ile işbirliği içinde ulusal mevzuatını Avrupa standartlarına uygun hale getirmek için önlemler almaktadır. Azərbaycan, örgütün temel belgelerinden biri olan Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme ve ilgili protokollerini 25 Ocak 2001 tarihinde imzalamış ve 25 Aralık 2001 tarihinde onaylamıştır (Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, 2022c).

İslam dünyasının ayrılmaz bir parçası olan Azərbaycan Cumhuriyeti, İslam Konferansı Örgütü (OIC) içindeki faaliyetlerine özel önem vermektedir. 1991 yılında OIC'ye katıldıktan sonra Azərbaycan Cumhuriyeti bu organizasyona aktif olarak katılmıştır. OIC, Ermenistan'ı saldırgan olarak tanıyan ve kınayan ilk uluslararası örgüttür. Ülkemiz için hayati önem taşıyan bu konuda IOC'un açık ve adil tutumu, Azərbaycan Cumhuriyeti ile bu örgüt arasındaki ilişkilerin gelişmesi için elverişli bir zemin oluşturmuştur. Medeniyetler arasında köprü rolü oynayan Azərbaycan Cumhuriyeti, Batı ve Doğu kültürlerinden yararlanarak devletler ve halklar arasındaki diyaloga katkıda bulunmaya devam edecektir (Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, 2022i).

Azerbaycan Cumhuriyeti, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) içinde işbirliğini sürdürmek ve BDT ülkeleriyle ikili düzeyde ekonomik, siyasi, hukuki ve insani ilişkiler geliştirmekle ilgilenmektedir (Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, 2022j).

Azerbaycan kurucu üyesi olduğu Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Teşkilatı (GUAM), 1997 yılında kurulmuş ve 2006 yılında uluslararası bir bölgesel örgüt haline gelmiştir. GUAM, ortak ülkeleri demokrasi, kalkınma ve güvenlik konularında ortak çıkarlara dayalı olarak bir araya getirmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti, GUAM üye devletlerinin, özellikle Azerbaycan'ın kendi topraklarındaki mevcut ihtilafların çözümü ve saldırgan ayrılıkçılıkla mücadele gibi önemli konulardaki ortak çabalarına ve ortak tutumuna özel önem vermektedir (Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, 2022k).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış politikasının önceliklerinden diğer biri Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİ) ile işbirliğidir. 1992'de Karadeniz Ekonomik İşbirliği'nin bir formatı olarak kurulan ve 1998'de uluslararası bir bölgesel örgüte dönüşen KEİ, Karadeniz, Hazar Denizi ve Akdeniz'i kapsayan bölgesel ve alt-bölgesel düzeylerde entegrasyonu ve ekonomik işbirliğini teşvik etmeyi amaçlamaktadır (Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, 2022l).

BM İlişkileri

Azerbaycan bağımsızlığını yeni elde etmiş ülke olarak Dağlık Karabağ ve çevresindeki zor durum için Birleşmiş Milletlere (BM) ilk adımını 2 Mart 1992'de, BM Genel Kurulu'nun New York'taki 46. oturumunun 82. genel toplantısında 46/230 sayılı kararı kabul etmesiyle atmış oldu ve Azerbaycan 6 Mayıs 1992'de New York'ta BM Daimi Temsilciliğini açtı (UN Sustainable Development Group, 2021). Azerbaycan ile BM arasında anlamlı bir ortaklığın temeli Eylül 1994'te Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in katılımıyla BM Genel Kurulu'nun 49. oturumunda atıldı. H. Aliyev'le beraber Azerbaycan, BM içinde siyasi diyaloga ve pratik işbirliğine aktif olarak katılmaktadır (Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, 2022h). Bağımsızlığının devam eden yıllarında, BM'nin yardımı öncelikle Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesindeki ve çevresindeki çatışmalara ve çatışmalardan etkilenen mültecilerin ve yerinden edilmiş kişilerin acil ihtiyaçlarına odaklandı (Beşikçi, 2016:

243). Bu doğrultuda BM, uluslararası barış ve güvenliği tesis etmek amacıyla 1993 yılında BM Güvenlik Konseyi tarafından Ermeni-Azerbaycan ihtilafına ilişkin bir dizi karar ve belgeyi kabul etti. Bu belgeler 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararlardan ibarettir. Bu kararlar Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü destekledi ve işgalci güçlerin Azerbaycan topraklarından çekilmelerini talep ettiler ve 1992-1995 yıllarında BM Güvenlik Konseyi Başkanları AGİT Minsk Grubu'nun sorunu barışçıl yoldan çözme çabalarını destekleyen açıklamalar yapmışlar (Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, 2022h).

2000 yılında ise Azerbaycan Binyıl Kalkınma Hedeflerine (BKH) ulaşmayı taahhüt etti ve yoksullukla mücadelede BM kuruluşları ve diğer kalkınma aktörleri ile ortaklık kurmuş ve sonuç olarak ülkede yoksulluk büyük ölçüde azalmış durumdadır (UN Sustainable Development Group, 2021).

Böylelikle, 1992'den beri üyesi olduğu BM, Azerbaycan'ın dış politikasında istisnai öneme sahip evrensel bir uluslararası örgüt olarak ele alınmaktadır. Ermeni-Azerbaycan çatışmasına ilişkin BM Güvenlik Konseyi kararları ve kararlarına ek olarak, BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (BMMYK) Azerbaycanlı mültecilerin ve yerinden edilmiş kişilerin durumunu kısmen iyileştirmeye yönelik yardım sağladığı belirtilmelidir. Azerbaycan-BM ilişkileri çerçevesinde ülkeye çeşitli projelerde yardımcı olan BM Kalkınma Programı önemli bir rol oynamaktadır (Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi, 2022a). Ayrıca Azerbaycan için BM'nin diğer uzman kuruluşlarının faaliyetleri de göz ardı edilemeyecek kadar önemli ve yakın işbirliği içerisinde. Azerbaycan, BM tarafından seçilmiş organlara katılarak BM Şartı'nın amaç ve ilkelerinin uygulanmasına katkıda bulunur. Azerbaycan BM Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) Yürütme Kurulu (1995-1997, 1998-2000, 2005-2009), Kadının Statüsü Komisyonu (2000-2002), Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu (2002-2004), BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi (ECOSOC) (2003-2005, 2017-2019), BM İnsan Hakları Komisyonu (2005-2006), UNESCO Yürütme Konseyi (2005-2009, 2021- 2025), BM İnsan Hakları Konseyi (2006-2009), Dünya Sağlık Örgütü Yürütme Kurulu (2006-2009), BM Kalkınma Programı Yürütme Kurulu / BM Nüfus Fonu (2008-2010), Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) Yönetim Kurulu (2009-2011, 2018-2020), BM Güvenlik Konseyi (2012-2013), Dünya Turizm Örgütü (WTO) Yönetim Kurulu (2013-2017, 2018-2021), Uluslararası Telekomünikasyon Birliği Konseyi (ITU) (2015-

2018, 2019-2022), Uluslararası Telekomünikasyon Birliği Radyo Düzenleme Komitesi (ITU-RRB) (2019-2022), BM Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Komisyonu Komite (CEDAW) (2019-2022), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Yönetim Kurulu, (2017-2020) Dünya Posta Birliği (UPU) (2017-2020), BM Posta Operasyonları Konseyi (POC) İşçi Göçmenleri Komitesi (CMW) (2018-2021; 2022-2025), UNESCO Hükümetlerarası Biyoetik Komitesi (IGBC) (2019-2022), UNESCO Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Komitesi (ICH) (2019-2022), Dünya Turizm Örgütü Ortak Üyelik Başvurularının Değerlendirilmesi Komitesi (2019-2021), UNESCO Kültürel Çeşitliliğin Korunması ve Geliştirilmesi için Hükümetlerarası Komite (ICPPDC) (2019-2023), UNESCO Hükümetlerarası Beden Eğitimi ve Spor Komitesi (CIGEPS) (2019-2023), UNESCO Hükümetlerarası Konsey İletişimi Kalkınma Programı (IPDC) (2019-2023), Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi (CESCR) (2021-2024) ve Silahlı Çatışma Durumunda Kültürel Mülkiyetin Korunması için Hükümetlerarası Komitesi (2021-2025) üyeliğine seçilmiştir (Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, 2022h).

BM'nin çalışmaları üç alanı kapsamaktadır. Bu alanlar barış ve güvenlik, kalkınma ve insan haklarıdır.

Azerbaycan, uluslararası toplumun aktif bir üyesi olarak, BM Şartı'nın temel amacı olan uluslararası barış ve güvenliğin tesisine katkıda bulunmaya devam etmektedir. Bu amaçla Azerbaycan, BM organlarında barış ve güvenlikle ilgili siyasi tartışmalara katılmakta ve BM anlaşması altında yürütülen pratik faaliyetlere katkıda bulunmaktadır.

Azerbaycan'ın 2012-2013 yılları için BM Güvenlik Konseyi'nde daimi olmayan üyeliği, ülkenin uluslararası barış ve güvenliği tesis etme siyasi süreçteki ağırlığını artırdı. Azerbaycan tarafı, uluslararası barış ve güvenliğin sağlanmasından sorumlu ana organ olan BM Güvenlik Konseyi'ndeki üyeliği süresince her zaman uluslararası hukuku ve adaleti savundu (UN Sustainable Development Group, 2021). Azerbaycan, Konsey üyeliği sırasında Güvenlik Konseyi'ne dönüşümlü olarak iki kez başkanlık etti. 4 Mayıs 2012 tarihinde, Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in başkanlığında Azerbaycan'ın ilk başkanlığı sırasında, Güvenlik Konseyi'nde terörün oluşturduğu tehditler konusunda “Terörle mücadelede taahhütlerin yerine getirilmesinde uluslararası

işbirliğinin güçlendirilmesi” konulu üst düzey bir toplantı yapıldı. Uluslararası barış ve güvenliğe. İkinci başkanlığımız sırasında, Azerbaycan tarafı geleneksel olarak ülke tarafından düzenlenen üst düzey bir toplantıyı “Birleşmiş Milletler ve İslam İşbirliği Teşkilatı (OIC) arasındaki ortaklığın güçlendirilmesi” temasına adadı. 28 Ekim 2013 tarihinde gerçekleştirilen bu toplantı, böyle bir konuyu ele alan ilk toplantı oldu. Ayrıca 30 Mayıs 2012 tarihinde Azerbaycan’ın önerisi üzerine BM Güvenlik Konseyi’nin “Arria Formülü” çerçevesinde “Uzlaşmazlıkların Barışçıl Çözümü, Uyuşmazlıkların Önlenmesi ve Çözümü: Arabuluculuk, Hukuki Çözüm ve Adalet” konulu gayri resmi görüşmeler yapılmıştır (Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, 2022h). Genel olarak, BM Güvenlik Konseyi üyeliği sırasında Azerbaycan, uluslararası barış ve güvenlik konusunda önemli kararların alınmasına yakından dâhil olmuş ve bu alanda uluslararası fikir birliğinin güçlendirilmesine katkıda bulunmuştur.

Azerbaycan, 1999 yılından bu yana BM Güvenlik Konseyi yetkisi altında birçok uluslararası barışı koruma operasyonuna katkıda bulunmuştur. Şimdiye kadar Azerbaycan, BM Güvenlik Konseyinin 1244 (1999) sayılı kararı esasında NATO’nun kontrolü altında Sırbistan’ın Kosova bölgesinde (KFOR), 1386 (2001) sayılı kararıyla Afganistan’da (ISAF), 1511 (2003) sayılı Karar Irak’ta (MNF-I), 2189 (2014) kararı kapsamında Afganistan’da NATO liderliğindeki Kararlı Destek Operasyonuna katılmıştır. Hazırda Azerbaycan şu anda Güney Sudan Cumhuriyeti’ndeki (UNMISS) BM barışı koruma operasyonuna katılmaktadır (Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, 2022h).

Azerbaycan, barış ve güvenlik konularını geliştirmek için ilgili BM kurumlarıyla işbirliği yapıyor. Bu doğrultuda 18-19 Mart 2013 tarihlerinde Azerbaycan, BM’nin ilgili kurumları ve İslam İşbirliği Teşkilatı ile birlikte “Terörizmin Önlenmesine Yönelik İşbirliğinin Güçlendirilmesi” konulu üst düzey uluslararası bir konferansa ev sahipliği yapmıştır. Ayrıca terör, organize suç, uyuşturucu kaçakçılığı ve diğer ilgili alanlarda Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi (UNODC) ile etkin işbirliği kurulmaktadır (Azərbaycan Respublikası Rəqəmsal İnkişaf və Nəqliyyat Nazirliyi, 2022)

Kalkınma ve işbirliği, BM’nin ana hedeflerinden birisidir. Savaşların önlenmesinde ve barış ve güvenliğin güçlendirilmesinde dünyada refahın ve işbirliğinin artırılmasının rolü göz önüne alındığında, Birleşmiş Milletler içinde kalkınma ve

işbirliği için önemli pratik fırsatlar oluşturulmuştur. Üst düzey BM toplantılarında kalkınma konuları ana görev olarak belirlenmiş ve bu doğrultuda belirli hedeflere belirli bir zaman dilimi içerisinde ulaşılmasına karar verilmiştir. 25 Eylül 2015 BM Zirvesi'nde, 2000 Zirvesi'nde başlatılmış olan ve küresel kalkınma için bir takım önemli hedefler belirleyen bu çabaların önümüzdeki 2030 yılına kadar devam etmesine karar verilmesiyle diğer BM Üye Devletlerine katılmıştır (United Nations Azerbaijan, 2022). BM, çeşitli kurumları aracılığıyla kalkınma konularında önemli işbirlikleri oluşturmuştur. Azerbaycan'ın BM ile bu yöndeki işbirliği, ekonomik büyüme, yoksulluğun ortadan kaldırılması, gıda güvenliği, eğitim, çevre, cinsiyet eşitliği gibi çeşitli önemli kalkınma konularını kapsamaktadır. 1 Mart 2021 tarihinde BM ve Azerbaycan arasında 2021-2025 yılları için Sürdürülebilir Kalkınma için Ortaklık Çerçeve Belgesini (UNAPF) imzalanmakla beraber 2021-2025 için BM'in Kalkınma Programı, BM'nin Nüfus Fonu ve BM'nin Çocuklara Yardım Fonu ile işbirliğine ilişkin ayrı program belgeleri de kabul edilmiştir (UN Sustainable Development Group, 2021).

Azerbaycan, kurulduğu günden bu yana insani dayanışma ilkelerine bağlı olarak birçok ülkeye yardımlar sağlamaktadır. Bu amaçla, Azerbaycan Hükümeti 2011 yılında Dışişleri Bakanlığı bünyesinde uluslararası insani yardım ve kalkınma yardımı sağlayan Uluslararası Kalkınma Yardımı Ajansı'nı (AIDA) kurmuştur. Ayrıca Azerbaycan uluslararası hukukun uygulanması ve geliştirilmesinde de aktif olarak yer almaktadır. Bu doğrultuda Azerbaycan tarafı faaliyetlerinde egemenlik, siyasi bağımsızlık ve toprak bütünlüğü, egemen eşitlik ve içişlerine karışmama gibi uluslararası hukuk ilkeleri rehber olarak almaktadır.

Uluslararası hukuk ilkelerine dayalı olarak Azerbaycan, BM bünyesinde insan haklarının geliştirilmesi sürecine aktif olarak katılmaktadır. Azerbaycan bir dizi insan haklarının karar vereni olmuş ve ya kararların katılımcısı olmuştur. Bunlarla, ilgili BM organları tarafından kabul edilen “Kayıp Kişiler” ve “Silahlı çatışmalar sırasında rehin alınan kadın ve çocukların, daha sonra tutuklananlar da dâhil olmak üzere serbest bırakılması” başlıklı kararları söylemek mümkündür. Ortak insan hakları standartlarının sağlanması konusunun yanı sıra Azerbaycan, toplu insan hakları ihlalleri vakalarına (özellikle çatışmalar sırasında) daha fazla önem verilmesine dikkat etmeye çalışmaktadır (Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, 2022h).

5.2. Azerbaycan’ın Güvenlik Politikası Hedeflerini Gerçekleştirme Araçları ve Başarma Oranları

Azerbaycan’ın güvenlik politikalarını gerçekleştirme başarısını en somut örneği uluslararası güvenlik örgütleriyle ilişkileri olarak Avrupa ve Avrupa-Atlantik yapılarına entegrasyonu üzerinden NATO ile ilişkilerinde ve Karabağ sorununun çözüme kavuşmasında görülebilir.

Azerbaycan Cumhuriyeti, Avrupa ve Avrupa-Atlantik siyasi, güvenlik, ekonomik ve diğer yapılara entegrasyonun stratejik amacını taşımaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti, Avrupa-Atlantik yapılarıyla ortaklığı, Avrupa-Atlantik alanındaki genel güvenliği, ekonomik kalkınmayı ve demokrasiyi bir bütün olarak desteklemek için bir araç olarak görmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti, Avrupa ve Avrupa-Atlantik alanındaki istikrarsızlıkları, çatışmaları ve tehditleri ortadan kaldırmak için NATO ile birlikte çalışmaktadır ve Avrupa’da ve içinde bulunduğu bölgede, coğrafi ve politik ayrımcılık olmaksızın, güvenliğin bölünmezliği ilkesine aykırı olarak tek bir güvenlik sistemi kurma yükünü paylaşmaktadır (E-Qanun, 2007).

Azerbaycan Cumhuriyeti, Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi ve NATO’nun “Barış için Ortaklık” programı çerçevesinde NATO ile olası ortaklık olanaklarından tam olarak yararlanmaktadır. Bu bağlamda, Bireysel Ortaklık Eylem Planı (IPAP), yakın ve orta vadede NATO ile işbirliğini daha da güçlendirmek için önemli bir araçtır. Bireysel Ortaklık Eylem Planı, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin güvenlik sektörünü reformlar yoluyla NATO standartlarına yaklaştıracak ve siyasi diyalogu geliştirecek bir mekanizma olarak kullanılmaya devam edecektir (North Atlantic Treaty Organization, 2022).

Avrupa alanına daha yakın entegrasyon ihtiyacının pozisyonunu alan Azerbaycan Cumhuriyeti, Avrupa Birliği ile çok yönlü ilişkiler kurmuştur. Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Avrupa Birliği ile ilişkileri “Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelerine Teknik Yardım” (TACIS), “Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru” (TRACECA) ve diğer programlar çerçevesinde geliştirilmektedir. 1999 yılında yürürlüğe giren Azerbaycan Cumhuriyeti ile Avrupa Birliği arasındaki Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması, siyasi diyalog, demokrasinin gelişmesine yardım, ekonomik işbirliği ve yatırım için

uygun bir çerçeve sunmaktadır (Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, 2022m).

Azərbaycan Cumhuriyeti'nin 2004 yılında Avrupa Birliğı'nin “Yeni Komşuluk politikasına dâhil edilmesi ve 2006 yılında bu politika çerçevesinde kabul edilen Azərbaycan-AB Eylem Planının uygulanması, siyasi, ekonomik ve kurumsal reformlar alanında siyasi diyalog ve işbirliğinin daha da geliştirilmesi yoluyla yeni bir aşamaya geçmenin temelini oluşturmuştur. Aynı yılda (2006) Azərbaycan Cumhuriyeti ile AB arasında imzalanan “enerji alanında stratejik ortaklığa ilişkin” mutabakat zaptı, AB üyesi ülkelerin enerji kaynaklarının ve ulaşım yollarının çok yönlülüğünün sağlanmasına, Azərbaycan Cumhuriyeti'ndeki enerji altyapısının geliştirilmesine ve modernleşmesine, enerji kaynaklarının etkin bir şekilde kullanılmasına katkıda bulunmaktadır (Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, 2022c).

Bu doğrultuda devam eden Azərbaycan Cumhuriyeti'nin uluslararası kuruluşların çalışmalarına aktif katılımı, güvenliği için büyük önem taşımaktadır. Evrensel ve bölgesel uluslararası kuruluşlar, dünyadaki yeni tehditlerle mücadelede giderek daha önemli bir rol oynamaktadır. Tehditlerin ortadan kaldırılmasına ve önlenmesine yardımcı olmanın yanı sıra uluslararası kuruluşlar, Azərbaycan Cumhuriyeti'nin küresel siyasetteki ulusal çıkarlarını korumak için fırsatlar da yaratmaktadır. Aynı zamanda, uluslararası kuruluşlar, diğer ortak ülkelerin dikkatini güvenlik konularına çekmek için uygun bir ortam yaratmaktadır. Bu nedenle Azərbaycan, Batı ile ilişkiler kurmayı güvenlik, ekonomik ilerleme ve demokratik gelişme hedeflerine ulaşmanın bir yolu olarak görmektedir. Toprak bütünlüğünü sağlamak ve güvenlik tehditlerini ortadan kaldırmak için NATO ile işbirliği yapmaktadır (Aliyev, 2019: 21).

NATO İlişkileri

Azərbaycan ve NATO ilişkileri, Azərbaycan'ın Kuzey Atlantik İşbirliğı Konseyi'ne (NACC) katıldığı Mart 1992'ye kadar uzanmaktadır (Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyi, 2022b). Azərbaycan ve NATO arasındaki önemli ortaklığın temel taşı ise, 4 Mayıs 1994'te Azərbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Barış için Ortaklık (BİO) Çerçeve Belgesini imzalamasıyla atılmıştır (Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, 2022n).

Azerbaycan, BİO ilkelerine dayalı olarak çok çeşitli ortak endişe konuları üzerinde NATO ile siyasi diyalog yürütmektedir. Farklı format ve düzeylerde yürütülen siyasi diyalog kapsamında ortaklıklar, bölgesel güvenlik, Ermenistan-Azerbaycan çatışması, barışı destekleme operasyonları, Afganistan'a katkı, ortaya çıkan güvenlik sorunları vb. konular ikili görüşme ve istişare konularıdır. Karşılıklı anlayışa dayalı üst düzey siyasi diyalogları, pratik işbirliğinde ilerlemelerini teşvik etmektedir (Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, 2022n).

Azerbaycan ile NATO arasındaki işbirliğinin temel nedenlerinden biri NATO'nun Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne verdiği destektir. Jaap de Hoop Scheffer, Örgütün eski Genel Sekreteri; "Toprak bütünlüğü meselesi çok ciddi bir meseledir. NATO her zaman ülkelerin toprak bütünlüğünü desteklemiştir" sözleri Azerbaycan açısından olumlu karşılanmıştır (Aliyev, 2019: 22).

Azerbaycan, BİO Çerçeve Belgesinde ve ikili işbirliği belgelerinde yansıtılan hedeflere ulaşmak için ilgili ortaklık araçlarını aktif olarak kullanmaktadır. BİO Sunum Belgesi (1996), Planlama ve Gözden Geçirme Süreci (1997) ve Bireysel Ortaklık Eylem Planı (2004) Belgeleri, Azerbaycan'ın NATO ile özel ortaklığının temel ilkelerini ve hedeflerini tanımlayan ana ulusal belgelerdir (Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, 2022n).

Azerbaycan bu belgelerde, savunma ve güvenlik sektörü reformları, NATO standartlarına göre askeri güçler geliştirme, NATO liderliğindeki barış operasyonlarına katılım, sivil olağanüstü hal planlaması, ortaya çıkan güvenlik sorunlarının yanı sıra çevre ve kamu diplomasisi, bilim gibi alanlarda NATO ile işbirliğine hazır olduğunu ifade etmektedir (Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyi, 2022a).

Azerbaycan'ın 2004 yılında katıldığı Bireysel Ortaklık Eylem Planı, düzenli siyasi diyalogun sürdürülmesini, kapsamlı bir araç olarak ikili işbirliğinin sistemleştirilmesini ve karşılıklı çıkarlara dayalı yeni işbirliği faaliyetleri üzerinde daha esnek bir şekilde anlaşmaya varılmasını sağlamaktadır. Azerbaycan birinci (2005-2007), ikinci (2008-2010), üçüncü (2012-2013) ve dördüncü (2014-2016) döngüleri ve şu anda IPAP belgesinin beşinci (2017) döngüsünü yürütüyor. Azerbaycan, BİO Çerçeve Belgesine dayanan Bireysel Ortaklık ve İşbirliği Programı çerçevesinde her yıl 200'den fazla etkinliğe katılmaktadır. Bireysel Ortaklık ve İşbirliği Programı,

Azerbaycan'ın NATO Müttefikleri ve bazı Ortaklar tarafından düzenlenen kurslar, tatbikatlar, konferanslar gibi çeşitli faaliyetlerden faydalanmasını sağlamaktadır (Aliyev, 2019: 22).

Diğer bir önemli mekanizma, Ortakların NATO kuvvetleriyle birlikte çok uluslu operasyonlar ve tatbikatlar için sağlanabilecek kuvvetleri ve yetenekleri belirlemelerine ve değerlendirmelerine yardımcı olmak için tasarlanmış Planlama ve İnceleme Sürecidir. Ayrıca Ortakların NATO deneyimini kullanarak savunma planlama uygulamaları geliştirmelerine yardımcı olur. Azerbaycan, savunma planlaması ve barışı destek operasyonları için kuvvetlerin hazırlanması konusunda bir dizi 'Ortaklık Hedefi' üstlenmiştir (Aliyev, 2019: 24).

Azerbaycan Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı, NATO ile işbirliği çerçevesinde BİO programı, Bireysel Ortaklık Operasyon Planı, Planlama ve Analiz Süreci, Operasyon Fırsatları Kavramı, Ortaklık Kurmanın Görevleri, Savunma Eğitiminin Genişletilmesi Programı, Barış İçin Bilim Programı ve NATO'nun diğer önemli ortaklık mekanizmalarını etkin bir şekilde kullanmaktadır. Savunma Bakanlığı bu mekanizmaları kullanarak stratejik belgeler geliştirir, askeri eğitim ve öğretimde modern standartları uygular, barışı koruma eğitimi, personel yönetimi, deniz güvenliği, deneyimlerinin öğrenilmesi, siber güvenlik, enerji güvenliği ve hava sahası kontrolü alanlarında ilgili reformlar çerçevesinde faaliyetler yürütür (Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyi, 2022a).

Yukarıda anlatılan reformlar çerçevesinde Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri'nin altyapısının, teknik donanımının ve savunma kabiliyetinin NATO standartlarına uygunlaştırılması yönündeki proje kapsamında, "Ulusal Güvenlik Konsepti" (23 Mayıs 2007) ve "Askeri Doktrin" (8 Haziran 2010) Azerbaycan'ın savunma politikasının modernleştirilmesinde önemli bir rol oynamış ve oynamaya devam etmektedir.

Yukarıda anlatılan genel bilgiler çerçevesinde Azerbaycan-NATO işbirliğinin önemli (Anlaşmalarına) ilişkilerine yıllar olarak Tablo 9'da yer verilmektedir (Aliyev, 2019: 43).

Tablo 9. Azerbaycan-NATO işbirliğinin önemli ilişkileri.

Yıllar	Önemli İlişkileri (Anlaşmalar)
1992	Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi (NACC).
1994	Barış İçin Ortaklık (BİO).
1995	Hassas ve/veya ayrıcalıklı bilgilerin korunmasına ilişkin Güvenlik Anlaşması.
1996	Kuzey Atlantik Konseyi (NAC), Azerbaycan'ın ilk Bireysel Ortaklık Programını (IPP).
1997	Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev tarafından, NATO ile işbirliği çerçevesinde çeşitli Bakanlıklardan oluşan özel bir Komisyonu kuruluyor: Azerbaycan, ilk ortak ülkeler arasında Azerbaycan'ı NATO'nun operasyonlar için savunma planlamasına daha yakından dahil etmeyi amaçlayan PARP'a katıldı.
1998	Azerbaycan, NATO'nun BİO SOFA'sını ve Ek Protokolünü imzalanması.
1999	Azerbaycan, Kosova'daki NATO liderliğindeki barışı koruma operasyonunu desteklemek için bir birlik gönderilmesi:
2002	Azerbaycan, Afganistan'daki ISAF operasyonunu desteklemek için bir askeri birlik gönderilmesi, NATO Parlamenterler Meclisi, Azerbaycan'a ortak üye statüsü verilmesine ilişkin bir kararı kabul edilmesi:
2003	NATO ile Azerbaycan arasında BİO Güven Fonu Projesi anlaşmasını uygulayan NAMS Mutabakat Zaptı imzalanması, NATO Genel Sekreteri başkan Sanal İpek Yolu Projesi'nin açılışına ve NATO ile İşbirliği Komisyonu toplantısına katılır ve Parlamento'ya brifing verir. Ziyaret sırasında Azerbaycan, Bireysel Ortaklık Eylem Planına (IPAP) katılma niyetine dair resmi bir mektup gönderir.
2004	Azerbaycan, NATO Operasyonel Yetenekler Konsepti'ne (OCC) katılır ve OCC Değerlendirme ve Geri Bildirim programı kapsamında Kuvvet Havuzu'nda bir piyade bölüğü yaratılır. NATO Genel Sekreteri Sayın Jaap de Hoop Scheffer Kafkasya ve Orta Asya için ilk Özel Temsilcisini atadı. Güvenlik sektörü reformuna ilişkin hedefler temelinde Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile Azerbaycan'ın Ulusal Güvenlik Politikası üzerine bir Çalışma Grubu oluşturulması.
2005	Azerbaycan için BİO Güven Fonu'nun Mali Yönetim Anlaşması. Kuzey Atlantik Konseyi Azerbaycan'ın ilk Bireysel Ortaklık Eylem Planına (IPAP)'sini onayladı. Azerbaycan Cumhurbaşkanı, IPAP'ın uygulanmasına ilişkin bir kararname imzaladı.
2008	Azerbaycan ve NATO, IPAP belgesinin ikinci döngüsü konusunda anlaştılar.
2011	NAC, Azerbaycan'ın IPAP belgesinin üçüncü döngüsünü onayladı.
2017	Azerbaycan IPAP belgesinin beşinci döngüsü NAC tarafından onaylandı.

Karabağ Sorunu

Karabağ sorunu, Sovyet sonrası uzun süredir bölgede devam etmekteydi. 1988 yılında Karabağ nüfusunun yoğunluğunu teşkil eden Ermeniler, o zamanlar Dağlık Karabağ Özel Bölgesinin Sovyet Azerbaycan'dan Ermenistan'a verilmesini SSCB'nden talep ettiler. Taleplerinin karşılıksız kalması nedeniyle SSCB'nin çökmesiyle bölgede gelirimler yükselerek açık bir savaşa dönüştü. 1993 yılında Cumhurbaşkanlığı görevine

yeni gelmiş H. Aliyev'in izlediği denge politikası sayesinde 1994 yılında Rusya'nın aracılığıyla ateşkes sağlanmıştır (Internation Crisis Group, 2022).

H. Aliyev'in Cumhurbaşkanlığı yemin töreninde de vurgulamış olduğu gibi, Azerbaycan'ın ulusal ve uluslararası güvenliğine ilişkin sorunları 1993-94 seneleri arasında çözümlenmiş, ihlal edilen ve işgali devam etmekte olan toprak bütünlüğünün tekrar sağlanması, bölgesel ve uluslararası güvenliğinin sağlanması, bağımsızlığının ve egemenliğinin devamlılığı gibi sorunlarının çözümünde uluslararası arenanın, öncelikle BM, AGİT, NATO gibi etkili kurumların ve büyük devletlerin desteğinin alınmasında görmekteydi (Həsənov, 2005). Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki sağlanmış olan bu ateşkes H. Aliyev'in yemin töreninde vurguladığı politikayı destekler nitelikteydi.

1994 yılında çatışmalar sona erdiğinde, Dağlık Karabağ ve çevresindeki ilçeler Tablo 16'daki tarihlerden itibaren Ermeni kuvvetleri tarafından kontrol edilmekteydi (Azərbaycan Prezidentinin Rəsmi İnternet Səhifəsi, 2022d).

Tablo 10. Birinci Karabağ Savaşı Zamanı İşgal Olunmuş Araziler.

	Tarih:	Şehir veya İlçe Adı:
1	26.12.1991	Khankendi
2	26. 02. 1992	Hocalı
3	08. 05. 1992	Şuşa
4	18. 05. 1992	Laçın
5	02. 10. 1992	Hocavend
6	03. 04 1993	Kelbecer
7	17. 06. 1993	Ağdara
8	23. 07. 1993	Ağdam
9	23. 08. 1993	Cebrayıl
10	23. 08. 1993	Fuzuli
11	31. 08. 1993	Gubadlı
12	30. 10. 1993	Zengilan

Bu nedenle bir milyondan fazla insan evlerini terk etmek zorunda kaldı: Azerbaycanlılar Ermenistan, Dağlık Karabağ ve komşu bölgelerden kaçarken, Ermeniler de Azerbaycan'daki evlerini terk etti.

Ateşkes ilan edildikten sonra sorunun çözüme kavuşması için bazı önlemler alınmak amacıyla AGİT Minsk Grubu kurulmuş ve soruna bu çerçevede çözümler aranmıştır (Küçük, 2022: 50). AGİT Minsk grubuna aynı zamanda Fransa, Rusya, ABD eş başkanlık etmektedir (Global Conflict Tracker, 2022).

AGİT Minsk grubu çerçevesinde bu sorunun çözümü için en kayda değer karara 2007 yılının Kasım ayında Madrid’de yapılan görüşmede ulaşılmıştır. Bu karar doğrultusunda sorunun çözümüne yönelik prensipler şöyledir:

- a.** Karabağ’ın çevresinde Ermenistan’ın işgal ettiği yerlerden çekilmesi,
- b.** Ermenistan ile Dağlık Karabağ arasında geçişi sağlayacak bir koridorun açılması,
- c.** Yerlerinden edilmiş göçmenlerin topraklarına geri dönmesi,
- d.** Barış gücünün işlevini yerine getirecek uluslararası güvence sağlanması,
- e.** Dağlık Karabağ Ermenilerine gerekli güvence verilerek kendilerini idare etme hakkı tanınması olmaktadır.
- f.** Dağlık Karabağ’ın hukuki statüsünün belirlenmesi için öncelik kullanılmasıdır

Ermenistan’ın negatif tutumu nedeniyle bu kararlar sahada uygulanamamıştır (Mammadov, 2015: 20).

1994 ateşkesin imzalanmasından 2020’ye kadar geçen sürede Ermenistan tarafından Azerbaycan sınır hatlarının devamlı bozulması, ateşli silahların kullanımı ve özel harekât kuvvetlerinin faaliyetleri de dâhil olmak üzere aralıklı ölümcül olaylar, savaşın yeniden alevlenmesi riskinin her zaman var olduğunu gösterdi. Nisan 2016’da, sınır hattında dört gün süren yoğun çatışmalar bölgeyi sarstı, her iki taraftan da yüzlerce kişinin ölümüne neden oldu (Azərbaycan Prezidentinin Rəsmi İnternet Səhifəsi, 2022e).

Ermenistan’ın tutumu nedeniyle aralıklı süregelen küçük çaplı saldırılar ve buna bağlı çatışmalar 2020 yılına gelindiğinde, 1994’te sağlanan ateşkesin de bozulmasına neden oldu.

Azerbaycan, Askeri Doktrinde ve diğer belgelerde Ermenistan’ın bu saldırgan tavırlarını doğrudan yabancı askeri ve siyasi tehditler bölümü içerisinde belirtilmektedir (E-Qanun, 2010):

- a.** Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarının bir bölümünün Ermenistan Cumhuriyeti silahlı kuvvetleri tarafından işgal edilmesi;
- b.** Komşu devletlerin Azerbaycan Cumhuriyetine karşı toprak talepleri;

Bu maddelerin yanı sıra beraber Askeri Doktrinin Savunma Politikası bölümünde yer alan şu yasalar da:

- a.** Azerbaycan Uluslararası hukukun norm ve ilkelerini gözetir;
- b.** Tüm devletlerle barış içinde bir arada yaşama çabası içindedir;
- c.** Uluslararası ilişkilerde eşit ortaklık, karşılıklı yarar sağlayan işbirliği ve iyi komşuluk ilkelerini oluşturmaya çalışır;
- d.** Saldırganlık halleri ve uluslararası yasal yükümlülüklerinden kaynaklanan durumlar dışında hiçbir devlete karşı askeri operasyon başlatmaz;
- e.** Diğer devletlerin bağımsızlığını baltalamanın bir yolu ve uluslararası çatışmaları çözmenin bir yolu olarak savaşı reddeder;
- f.** İşgalin sonuçlarını Azerbaycan Cumhuriyeti'ne karşı bir eylem olarak resmileştirmek için Ermenistan Cumhuriyeti'ne ve işgal altındaki Azerbaycan topraklarında kurulan ayrılıkçı rejime her türlü siyasi, askeri, ekonomik ve diğer desteği düşmancasına değerlendirir;
- g.** Ermenistan Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarının bir kısmını işgal etmesi ve bunu siyasi çözüm çerçevesinde çekilmeyi reddetmesi nedeniyle, uluslararası hukuk norm ve ilkelerine uygun olarak toprak bütünlüğünü yeniden sağlamak için askeri güç de dahil olmak üzere gerekli tüm araçları kullanma hakkını saklı tutar.

Azerbaycan'ın tamamen kendini savunmaya yönelik ve öncelikle uluslararası hukukun norm ve ilkeleri çerçevesinde ve aynı zamanda eşit ortaklık, karşılıklı yarar sağlayan işbirliği ve iyi komşuluk ilkelerini oluşturmaya yönelik güvenlik anlayışı olduğunun göstergesidir.

Ermenistan tarafından başlatılan bu saldırılar, yukarıda da bahsedildiği gibi Azerbaycan'ı kendini savunmaya itmiş ve savaşın daha da büyümesine neden olarak 27 Eylülde iki ülkede de seferberlik ilan edilecek derecede büyük çaplı savaşa dönmüştür.

Hem Ermenistan hem de Azerbaycan'ın üzerinde hak iddia ettiği sınır bölgesi olan Dağlık Karabağ'da, arabuluculuk çabalarının başarısız olması, artan militarizasyon

ve sık sık ateşkes ihlalleri nedeniyle askeri çatışma riski tırmandırarak Eylül 2020'nin sonlarında, sınır boyunca şiddetli çatışmalara dönüştü. Bu tırmanış 2016'dan bu yana en ciddi tırmanıştı (Global Conflict Tracker, 2022). 27 Eylül günü saat 06.00 sıralarında Ermeni Silahlı Kuvvetleri büyük çaplı silahlar, çeşitli kalibrelerde havan ve toplar ile Azerbaycan Ordusunun cephedeki mevzi ve yerleşim yerlerine geniş çaplı bir provokasyon başlatmış ve Şükürbəyli ve Cəbrail ilçesine bağlı Jojug Mercanlı köyleri sonucunda Azerbaycan ordusu karşı taarruza geçti. O zaman, Azerbaycan ordusunun komutanlığı tüm cephe boyunca hızlı bir karşı taarruz başlatmaya karar verdi. Böylece 44 günlük ikinci Karabağ savaşı başladı. Askeri operasyonların ilk gününde Füzuli ilçesine bağlı Cəbrail ilçesine bağlı Karahanbəyli, Garvand, Horadiz, Yukarı Abdurrahmanlı, Boyuk Mercanlı ve Nuzgar köyleri işgalden kurtarıldı. Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerinin başarılı operasyonu sonucunda Murovdağ menziliindeki Murov zirvesi işgalden kurtarıldı. Çatışmanın başlamasıyla beraber, Ermenistan ve Azerbaycan, hem askeri hem de sivil yüzlerce kayıp bildirdi. Medya görüntüleri, Azerbaycan tanklarının, helikopterlerinin ve insansız hava araçlarının 200 km'lik cephe hattı boyunca birkaç önemli stratejik noktada Ermeni birlikleriyle çatıştığını gösterdi. Saatler içinde Ermenistan ve fiili Dağlık Karabağ liderliği cepheye zırhlı savaş araçları gönderdi ve yedek birlikleri harekete geçirdi (International Crisis Group, 2022). Dağlık Karabağ bölgesi ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin çevre bölgelerinin Ermenistan Cumhuriyeti Silahlı Kuvvetleri tarafından işgali ile ilgili olarak 28 Eylül 2020 00:00'dan itibaren Azerbaycan Cumhuriyeti'nin tüm topraklarında sıkıyönetim ilan edilmesi hakkında, Azerbaycan Cumhuriyetine karşı silahlı saldırılar ve düzenli askeri provokasyonlar Devlet başkanı Anayasanın 109. maddesinin 29. paragrafı (olağanüstü hal ve sıkıyönetim ilanı) ve 111. maddesi (sıkıyönetim ilanı) rehberliğinde bir kararname imzaladı. Azerbaycan Cumhuriyeti Kararnameye göre Bakü, Sumgayıt, Abşeron, Gence ve Mingəçevir başta olmak üzere 22 il ve bölgede sokağa çıkma yasağı getirildi. Yine 28 Eylül'de Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının 109. maddesinin 25. Fıkrasına göre, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde kısmi seferberlik hakkında bir emir imzaladı. Kısmi seferberlik sırasında onaylanan karara göre, Devlet Seferberlik ve Zorunlu Askerlik Hizmetleri tarafından rezerve edilen birinci sınıf subay, asker, denizci, çavuş, teğmen ve teğmenler

35 yaşa kadar, subaylar ise rütbelerine göre 50 yaş ve üzerindeki seferber olmuştur. Ermenistan'da ise ülke genelinde seferberlik ilan edilmiştir (<https://yusif.az/main/>).

Ermenistan ve Azerbaycan başlangıçta BM'in ve ABD ve Rusya gibi ülkelerin müzakereler düzenleme ve düşmanlıkları sona erdirmeye baskısını reddetti ve bunun yerine savaşa devam etme sözü verdi. Her iki taraf da sınır ötesi bombardımandan daha uzun menzilli topçu ve diğer ağır silahların kullanımına geçtiğinde gerilim daha da tırmandı. Ekim 2020'nin başlarında, Rusya bir ateşkes müzakeresi yaptı ve ateşkes bozuldu; Fransa tarafından Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri ve ardından doğrudan Amerika Birleşik Devletleri ile koordineli olarak iki ek ateşkes müzakere edildi. Bu ateşkesler de, hem Ermenistan hem de Azerbaycan tarafından bildirilen ihlallerle devam eden çatışmalarla neredeyse anında çöktü (Global Conflict Tracker, 2022).

Bu süreçte insan hakları gözlemcileri ve Fransa dâhil diğer hükümetler ve uluslararası kuruluşların konumuna bakılacak olursa;

Türkiye'nin bir NATO üyesi ülke olarak bu yöndeki tutumunu Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın şu "Allah'ın izniyle Türkiye olarak tüm gücümüzle, kardeş Azerbaycan'ın yanındayız ve Dağlık Karabağ işgalden kurtuluncaya kadar bu mücadele devam edeceğiz" şeklindeki açıklamasından anlaşılacağı gibi Savaş süresi boyunca Silahlı insansız hava aracı (SİHA), insansız hava aracı (İHA) ve askeri personel desteği vererek destek olmuştur (Vox, 2020).

Bunun yanı sıra, BM Güvenlik Konseyi'nin Dağlık Karabağ için acil toplantısı 29 Eylül'de yapılan basına kapalı toplantıya Konsey'in daimi ve geçici 15 üyesi katılımıyla yapılmıştır. Güvenlik Konseyi üyeleri, Dağlık Karabağ ihtilaf bölgesindeki temas hattı boyunca geniş çaplı askeri operasyonlar yapıldığına ilişkin raporlarla ilgili endişelerini dile getirdiler. Üyeler, siviller de dâhil olmak üzere can kaybından duydukları üzüntüyü dile getirdiler ve BM Genel Sekreteri'nin taraflara gecikmeden kapsamlı müzakerelere dönme çağrısını desteklediler. Güvenlik Konseyi üyeleri ayrıca, AGİT Minsk Grubu Eş başkanlarının merkezi rolüne tam desteklerini dile getirerek tarafları, ön koşulsuz diyalogun derhal yeniden başlatılması için Minsk Grubu Eş başkanları ile birlikte çalışmaya çağıldılar.

AGİT Minsk Grubu eş başkanlarının başkanları 1 Ekim'de ortak bir açıklama yaptılar. Yapılan açıklamada, Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin, ABD

Başkanı Donald Trump ve Fransa Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron, Dağlık Karabağ ihtilaf bölgesinde temas hattında şiddetin tırmanmasını şiddetle kınadılar.

Tarafların silahlı kuvvetleri arasındaki düşmanlığın derhal durdurulması çağrısında bulunarak, Ermenistan ve Azerbaycan liderlerini, AGİT Minsk Grubu eş başkanlarının da yardımıyla, iyi niyetle ve ön koşulsuz olarak çözümün özüne ilişkin müzakereleri sürdürmeye çağırdılar.

Ayrıca Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron 30 Eylül’de Riga’da işgalci Ermenistan’ı destekleyen bir açıklama yaptı; “Ermenistan’a ve Ermenilere, Fransa’nın da rolünü oynayacağını söylüyorum. Karabağ’ın fethine izin vermeyeceğiz” şeklindeki açıklamaları Minsk Grubu’nun eş başkanı olarak anlaşmazlığı çözmeye yönelik arabuluculuk misyonuyla uyuşmamıştır ve bir nevi tarafsız kalmayarak Ermenistan’ı destekler niteliktedir.

AB’nin de bu çatışmada net bir yetkisi yoktur ve sadece beş AB üye devletinin bireysel sesleri aracılığıyla Minsk Grubu içinde belirsiz bir sembolik varlığa sahiptir. Bunlardan sadece biri olan Fransa, Rusya ve ABD ile birlikte Gruba liderlik eden daimi eş başkanlar konumunda yer alıyor. Diğer dört üye ülke (Almanya, İtalya, İsveç ve Finlandiya) sadece Grubun bugüne kadar hiçbir rol oynamamış dış çevresinde bulunmaktadır. Minsk Grubu dışında, AB son birkaç yılda sivil toplum liderliğindeki barış inşa programlarını destekleyen bir niş bulmuştu, ancak bu çabalar, Azerbaycan’da kötüleşen bir güvenlik ortamı ve sivil toplum aktivizmi üzerindeki kısıtlamalar nedeniyle aksadı (Eurasianet, 2021).

Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan dışişleri bakanları Moskova’da yaptıkları görüşmede, 10 Ekim’den itibaren cesetlerin savaş alanından tahliyesine izin veren geçici bir insani ateşkes üzerinde anlaştılar. Çatışmalar sürerken ve çatışma bölgesinin hem içindeki hem de dışındaki köy ve kasabaları hedef alan grevler nedeniyle ateşkes hiçbir zaman sürdürülemedi. Bir hafta sonra, Bakü ile Erivan arasında arabuluculuk ve mekik diplomasisi yoluyla anlaşmayı geri getirme girişimi de başarısız oldu. Taraflar, 25 Ekim’de ABD ziyareti sırasında, sahadaki durumda herhangi bir değişiklik olmaksızın ateşkes konusundaki taahhütlerini yinelediler (Global Conflict Tracker, 2022).

10 Kasım 2020’de Azərbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, Ermenistan Cumhuriyeti Başbakanı ve Rusya Federasyonu Başkanı, Dağlık Karabağ ihtilaf bölgesindeki askeri operasyonları sona erdiren ortak bir ateşkes bildiri imzaladılar (<https://yusif.az/main>).

9 maddelik bu ortak ateşkes bildirinin içeriği şu şekildedir (Azərbaycan Prezidentinin Rəsmi İnternet Səhifəsi, 2020).

1. 10 Kasım 2020 tarihi Moskova saatiyle 00.00’den itibaren Karabağ ihtilafındaki tüm çatışmalara tam bir ateşkes ile son verilecektir. Bundan böyle taraflar olarak anılacak olan Azərbaycan Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti bulundukları mevzilerde duracaklardır.

2. 20 Kasım 2020 tarihine kadar Ağdam bölgesi Azərbaycan Cumhuriyeti’ne iade edilir.

3. Rusya’ya ait 1.960 askeri personel, 90 zırhlı araç, 380 araç ve özel teçhizattan oluşan bir barış gücü birliği, Dağlık Karabağ’da temas hattı ve Lâçin koridoru boyunca konuşlandırılacaktır.

4. Rusya’ya barışı koruma birliği, Ermeni silahlı kuvvetlerinin geri çekilmesine paralel olarak konuşlandırıldı. Rusya’ya barışı koruma birliğinin kalış süresi 5 yıldır ve sürenin bitiminden 6 ay önce, taraflardan herhangi biri bu hükmü feshetme niyetini açıklamadıkça süre otomatik olarak 5 yıl daha uzatılır.

5. Tarafların anlaşmalara uyumunun izlenmesinin etkinliğinin artırılması amacıyla ateşkes denetimine yönelik bir barışı koruma merkezi kurulacaktır.

6. Ermenistan Cumhuriyeti, Kelbecer bölgesini 15 Kasım 2020’ye kadar, Lâçin bölgesini ise 1 Aralık 2020’ye kadar Azərbaycan Cumhuriyeti’ne iade edecektir. Dağlık Karabağ ile Ermenistan arasında bağlantını sağlayacak ancak Şuşa şehrine temas etmeyecek olan Lâçin koridoru (5 km genişliğinde), Rus barışı koruma birliğinin kontrolü altında kalacak. Tarafların mutabakatı ile Lâçin koridoru üzerinde önümüzdeki üç yıl boyunca Dağlık Karabağ ile Ermenistan arasında iletişimi sağlayacak yeni bir güzergâhın inşası için bir plan belirlenecek ve böylece Rus barışı koruma birliğinin gelecekteki konumu değiştirilecek. Azərbaycan Cumhuriyeti vatandaşların, araçların ve

yüklerin geçimi için Lâçin koridoru boyunca her iki yönde güvenliğini garanti etmektedir.

7. Ülke içinde yerinden edilmiş kişiler ve mülteciler, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (BMMYK) gözetimi altında Dağlık Karabağ topraklarına ve çevre bölgelere geri dönecektir.

8. Savaş esirlerinin, rehinelerin ve diğer tutuklular olmak üzere savaşta helak olanların cesetlerinin değişimi yapılacaktır.

9. Bölgedeki tüm ekonomik ve ulaşım bağlantıları restore edilecek. Ermenistan Cumhuriyeti, vatandaşların, araçların ve malların her iki yönde engelsiz hareketini organize etmek için Azerbaycan Cumhuriyeti'nin batı bölgeleri ile Nahcivan Özerk Cumhuriyeti arasındaki ulaşım bağlantılarının güvenliğini garanti etmektedir. Rusya Federal Güvenlik Servisi'nin sınır servisi tarafından Taşıma kontrolü gerçekleştirilir. Tarafların mutabakatı ile Nahcivan Özerk Cumhuriyeti ile Azerbaycan'ın batı bölgelerini birbirine bağlayan yeni ulaşım (Zengazur koridoru) iletişimlerinin inşası sağlanacaktır.

Rus barış güçleri saatler içinde şaşırtıcı derecede hızlı bir oldu bitti içinde Dağlık Karabağ'a girerken, Ermeniler anlaşma haberini şaşkınlıkla karşıladılar.

Ateşkes bildiri belgesinde bahsi geçen bölgelerde yaklaşık 2 bin Rus barış gücü askeri, Lâçin bölgesinden Ermenistan'a bir koridor bağlantısı ile devriye gezilecek ancak belgede Türkiye'den bahsedilmediği için Rusya'nın barışı koruma misyonunun Türkiye ile paylaşılıp paylaşılmayacağı da belirsizliğini korumaktaydı (Chatham House, 2020).

Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın ısrarından sonra Rusya ve Türkiye, Karabağ'da Ateşkesin Kontrolü İçin Ortak Merkez Oluşturulmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası İmzaladı ve Rusya Savunma Bakanı Sergei Shoigu ile Türk Savunma Bakanı Hulusi Akar arasında Azerbaycan kontrolündeki topraklarda ortak bir ateşkes izleme merkezi kuruldu (Sputnik News, 2020).

Bu üçlü anlaşmada tek dış aktör olarak Karabağ'da yerinden edinmiş toplumları yerlerine dönüşümün himayesi altında gerçekleşeceği BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'dir (Chatham House, 2020).

Anlaşmanın 6 ve 9. Maddelerinde belirtildiği üzere bölgeyle iletişimin açılmasını Ermenistan ile Lâçin koridoru boyunca yeni altyapının ve Azerbaycan'ı kendi bölgesi olan Nahcivan Özerk Cumhuriyetiyle aynı zamanda Türkiye Cumhuriyetiyle birleştiren güvenli geçiş yolunu da şart olarak koşuyor. Bu Lâçin geçiş koridoru 1999-2001'de tartışılan arazi takası kavramıyla bağlantılı ancak farklı bir fikirdir, çünkü egemenliğin resmi olarak devredilmesi söz konusu değildir, yalnızca Ermenilerin güvenli hareket özgürlüğü garantisi verilmektedir.

İkinci Karabağ savaşı ve ateşkes ile birlikte elde edilen Azerbaycan toprakları Tablo 11'de yer almaktadır (Azərbaycan Prezidentinin Rəsmi İnternet Səhifəsi, 2022d).

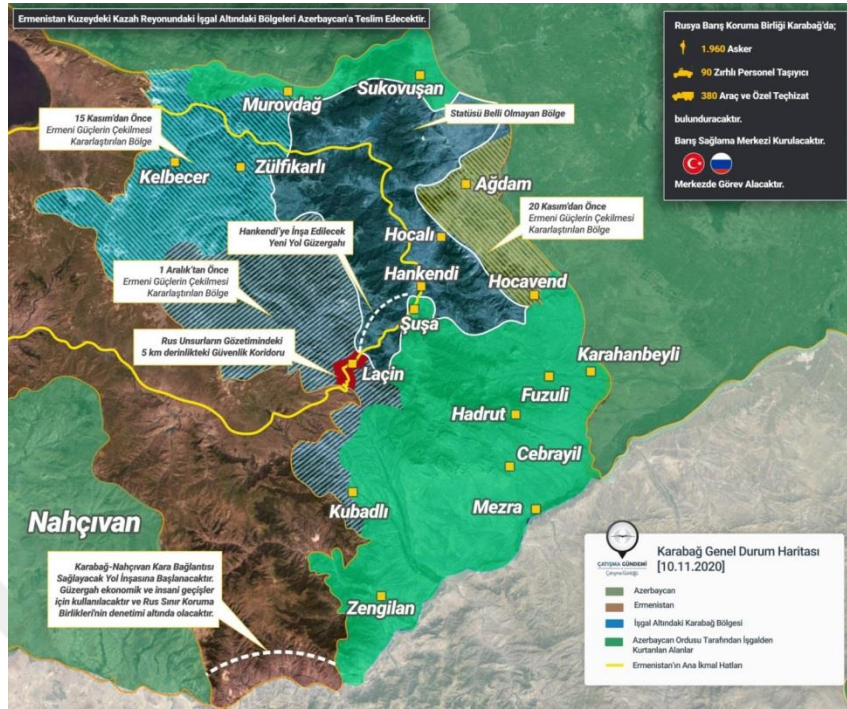
Tablo 11. Azerbaycan'ın II. Karabağ Savaşında Geri Aldığı Toprakları

	Tarih	Şehir veya İlçe Adı
1	---	Khankendi*
2	---	Hocalı*
3	08.11.2020	Şuşa
4	01.12.2020	<u>Lâçin</u>
5	---	Hocavend*
6	15.11.2020	Kelbecer
7	---	Ağdara*
8	20.11.2020	<u>Agdam</u>
9	04.10.2020	Cebrayıl
10	17.10.2020	Fuzuli
11	25.10.2020	Gubadlı
12	20.10.2020	Zengilan

* 10 Kasım 2020 tarihinde yapılan anlaşmada bu bölgeler için açık bir ifade bulunmamakla beraber ayrıntılar belirsizliğini korumaktadır. Dağlık Karabağ'daki Ermeni varlığı, savaşın sonunda Ermeni kontrolü altında kalan alanlar gibi konular, kesin bir biçimde var olmaya devam etmektedir (Chatham House, 2020).

Anlaşma sonrası 10 Kasım bölgede son durum Harita 5'te verilmektedir.

Harita 5. II. Karabağ Savaşı Sonrası Azerbaycan Dağlık Karabağ ve Çevresi

Kaynak: (www.stratejikortak.com, 2020).

Azerbaycan ikinci Karabağ savaşı başlarında ve süreci içerisinde Anayasasında ve Askeri Doktrininde belirlenmiş olduğu güvenlik politika anlayışı çerçevesinde, uluslararası norm ve ilkeler dışına çıkmamaya gayret göstermiştir. Aynı zamanda, kendi sınırları içerisinde sınırlı kalarak toprak bütünlüğünü korumaya ve aynı zamanda bir nevi fırsatı da değerlendirerek eski işgal edilmiş toprakları geri alma gayreti içerisinde olmuştur.

6. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

1990’larda uluslararası ilişkilerde yaşanan köklü değişiklikler nedeniyle güvenlik konusuna Soğuk Savaş sonrasında itibaren geleneksel boyutları aşacak şekilde bakılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda BM’ler tarafından 1994 yılında yayımlanan İnsani Kalkınma Raporu ve Kopenhag Ekolü güvenlik alanında yeni bir yaklaşım olarak insan merkezli bir güvenlik anlayışı çerçevesinde insanlığın hayatındaki karşı karşıya kaldığı tehditler sıralandıktan sonra onları kişisel, ekonomik, politik, toplumsal, gıda, sağlık, çevresel, askeri olacak şekilde kategoride toplamışlardır. Buradan yola çıkarak Azerbaycan 1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra genel olarak güvenlik alanında karşılaştığı sorunlara ve tehditlere karşı aldığı önlemleri güvenlik ve dış politika uygulamaları şu şekildedir.

a. Azerbaycan’ın bağımsızlığı, egemenliği, toprak bütünlüğü ve anayasal düzene karşı komplolar;

b. Hukukun üstünlüğünün sağlanması, kamu düzeninin ve insan hakları ile temel hakların ve özgürlüklerin korunması alanında devlet işlevlerinin yerine getirilmesine karşı eylemler;

c. Ayrılmakçılık, etnik, siyasi ve dini aşırılık;

d. Terörizm ve kitle imha silahlarının yayılması;

e. Bölgesel çatışmalar ve ulus ötesi suçlar;

f. Azerbaycan Cumhuriyeti’nin enerji altyapısına karşı eylemler;

g. Dış siyasi, askeri veya ekonomik bağımlılık;

h. Ekonomik istikrarsızlık;

i. Profesyonel insan kaynağı eksikliği;

j. Bölgesel militarizasyon;

k. Çevresel sorunlardır.

Bu sorunlar azerbaycan’ın dış politika ve dış güvenlik politikaları devletin jeopolitik konumu ve sorunları nedeniyle daha çok güvenlik odaklı olmasına sebep olmuştur.

Bir ülkenin güvenlik ve dış politikasını ne zaman, nasıl ve neden yeniden şekillendirmesi ve düzenlemesi gerektiği sorularına yanıt arayan araştırmalarda; değişime neden olan faktörler, karar verme süreci, değişimin türü/ölçeği ve

zamanlaması temel kaygılar olarak sayılabilmektedir. Azerbaycan, tarihi boyunca birçok devletin etkisi altında kalmıştır. Bu durum Azerbaycan'ın demografik, kültürel, sosyal ve siyasi yapısına da yansımaktadır. Azerbaycan, stratejik konumu ve coğrafi özellikleri nedeniyle bölgesel ve uluslararası siyasetin merkezinde yer almaktadır. Bu konumu nedeniyle kısa dönemler dışında bağımsız bir devlet olamamış ve diğer devletlerin egemenliği altında yaşamak zorunda kalmıştır. SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, bağımsızlığını korumak için Hocalı Katliamı, 20 Ocak Bakü katliamı gibi birçok ağır bedel ödemek zorunda kalmıştır. Bunun yanında bağımsızlığın ilk dönemlerinde iç karışıklıklar, ayrılıkçı çatışmalar, ekonomik sorunlar, Ermenistan'la 1994 yılına kadar devam eden savaş gibi birçok faktör Azerbaycan'ı çok zor durumda bırakmış ve Azerbaycan'ın güvenlik ve dış politikasının çevre ülke konumunda sürmesine sebep olmuştur. Sayılan bütün bu etkenlerle birlikte bağımsızlığın ilk yıllarında yaşanan iç siyasi çekişmeler ile kaos ortamının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Azerbaycan, neoklasik realist önermede olduğu gibi kaos ortamında algıladığı tehdit ve tehlikelere karşı kendi çevresini oluşturup şekillendirerek güvenlik sağlamaya çalışmıştır.

Bağımsızlığın ilk yıllarındaki bu durum daha sonraki yıllarda tarafsızlık, bağlantısızlık ilkeleri çerçevesinde güç dengesini de gözeterek güvenlik ve dış politika anlayışını değiştirmiştir. Bunun en önemli sebebi de Azerbaycan'ın konumu ve yeraltı kaynakları nedeniyle ekonomik sorunlarını gidermesi, dış ticaret gelirlerinin artması gibi sebeplerle dış politikada daha bağımsız hareket etme imkânı bulmuş olmasının yanında; dış politikasını şekillendirirken hem bölgesel, hem de küresel aktörlerin çıkar çatışmalarının arasında kalmasıdır. Bu durum Azerbaycan'ın dış politika ve güvenlik politikası hedeflerinin Azerbaycan'ın jeopolitik gerçekleri ile uyumlu olduğunu göstermektedir. Azerbaycan'ın sınırları dışında meydana gelen değişimleri doğru okumayı ve kendi menfaatlerini en üst düzeye çıkarmak adına güvenlik ve dış politika stratejilerini dönem dönem güncellenmesini gerektirmiştir. Bu güncellemeler lider değişiklikleri ile kendini göstermiştir. Yönetimde bulunan liderler ülkenin mevcut durumu, bölgedeki güç dengesi, uluslararası alanda yaşanan gelişmelerin ışığında liberal önermede olduğu gibi ikili ve çok taraflı işbirlikleri ile denge politikasını oluşturmuştur.

Bu bağlamda düşünüldüğünde;

Mutalibov ve Elçibey dönemleri tek kutuplu bir politikanın uygulandığı dönemler olmuştur. Mütellibov, Rusya yanlısı, Elçibey ise Rusya karşıtı ve milliyetçilik politikası altında yönünü Türkiye'ye ve Batı'ya dönerek ülkenin bağımsızlığını koruma hedefine ulaşmaya çalışmışlardır. Ancak iç istikrarsızlık ve I. Karabağ savaşındaki başarısızlıklar hem Mutalibov hem de Elçibey iktidarının son bulmasına neden olmuştur.

Azerbaycan'ın sorunlarını çözmeye yönelik dış politikası, hükümetlerin siyasi görüşleri ve ülkedeki koşullara göre değişmiştir. Mutalibov döneminde birlikte yaşadıkları Rusya'ya yakın politikada tarihsel faktörler eşlik etmiştir. Bu dönemde Azerbaycan algıladığı iç ve dış tehditlerle başa çıkmak adına neoklasik önermede olduğu gibi “tek bayrak altında toplama” etkisini kullanmış ırka dayalı ulusal anlayışı benimsemiştir. Bu anlayışla Elçibey döneminde demografik faktörler ön plana çıkmış ve ülkenin aktif etnik yapısı olan Azerbaycan Türkleri, aynı etnik kökenden gelen Türkiye ile yakın ilişkilere girmiştir. Aynı zamanda, ekonomik faktör de dış politikanın ana unsuru haline gelmiştir.

Haydar Aliyev hükümeti için ekonomik ve siyasi faktörler öne çıkmış ve bu iki faktör uluslararası sisteme entegrasyon için dış politikanın ana faktörü haline getirmiştir.

Aliyevler iktidarlarının ise uyguladıkları denge politikası ve yeni dış politika açılımları yoluyla Realizmin ani virajlarını daha rahat alabildiklerini ve hem iç ve dış politika arasındaki dengeyi hem de uluslararası arenada diğer tüm devletler gibi çıkarlarını en üst düzeye çıkarmak isteyen Azerbaycan dış politikasının sürdürülebilirliğini korudukları görülmektedir. Küresel ve bölgesel güçlere eşit mesafede ilişkileri kurma olarak tanımlanabilecek güvenlik ve dış politika stratejileri sayesinde dış politika anlamında temel sorunlar rayına oturmuştur. Bu durumun tek istisnası ve ülkenin hem iç hem dış gündemini meşgul eden yegâne üzüntüsü ise Ermenistan'la aralarında olan Karabağ sorununun liberal önermede olduğu gibi savaşla değil uluslararası yollarla barış çerçevesinde kesin olarak giderilmesi amaçlamıştır.

H. Aliyev ve İ. Aliyev ülkeyi tek kutuplu bir dış politikadan denge politikalarının uygulandığı farklı bir stratejiyle yöneltmeye çalışmıştır. Bu politikanın

merkezinde ABD, AB, Türkiye, Rusya ve İran yer almıştır. Azerbaycan bir taraftan Batı ile ilişkileri sağlamlaştırmaya çalışırken diğer taraftan Rusya ile ilişkileri geliştirerek Karabağ sorununu çözmeye çalışmıştır. Denge politikası kapsamında Azeri petrol ve doğalgazının işletilme imtiyazları ve Dünya pazarlarına ulaştırılması özel önem verilmiştir. Bu politika kapsamında Batılı şirketlere enerji kaynaklarının işletilme imtiyazları verilirken, BDT üyesi olması ve ikili askeri anlaşmalara rağmen Azerbaycan Rusya ile olan ilişkilerde belirli bir mesafeyi hep korumuş ve Batılı şirketlerle olan anlaşmalara sadık kalmaya çalışmıştır.

Ulusal çıkarları korumaya, ülkenin uluslararası prestijini güçlendirmeye, ülkenin dünya toplumu, özellikle Avrupa ile entegrasyonunu güçlendirmeye, Ermenistan'ın askeri saldırganlığı hakkındaki gerçeği dünyaya iletmeye, işgalin sonuçlarını ortadan kaldırmaya ve ülkenin durumunu eski haline getirmeye yönelik diplomatik çabalar, toprak bütünlüğü önemli olmaya devam etmektedir. Azerbaycan'ın zengin doğal kaynakları, elverişli geçiş fırsatları, küresel projelerin uygulanmasında kilit taraf olarak katılımının yanı sıra dengeli bir dış politika, uluslararası konumunu güçlendirmek için yeni fırsatlar olmaktadır. Bu yönüyle bakıldığında Azerbaycan'ın ekonomik, politik ve askeri kapasitesinin belirlemiş olduğu dış ve güvenlik politikası hedeflerini sürdürmeye elverişli olduğunu söylemek mümkündür.

İdealizmde olduğu gibi Devletler veya insan gurupları arasında önemli görülebilecek çıkar çatışması bulunmamaktadır, tersine çıkarlar uyum içerisindedir. Benzer bir düşünceyle Azerbaycan, siyasi ve ekonomik faktörlerin etkisiyle küreselleşen dünyaya entegre olmaya çalışmıştır; Jeostratejik özellikleri nedeniyle başta NATO, AB ve BDT gibi uluslararası kuruluşlarla yakın işbirliği içinde olmuştur. Bu durumu Holsti'nin modelinde olduğu gibi Azerbaycan, kültürel, etnik ve tarihi faktörlerin etkisiyle de Türkiye, İran ve Rusya ile yakın işbirliği yapmaktadır.

Etkili kuruluşlar ve dünya ülkeleri ile işbirliğinin güçlendirilmesi, Azerbaycan uluslararası ilişkilerinde niteliksel olarak yeni bir aşamanın temelini atmıştır.

Başarılı bir dış politika sonucunda Azerbaycan Güney Kafkasya'da lider konumuna gelmiş ve bölgedeki tüm ulus ötesi projelere katılım sağlamış genişleterek devam ettirmektedir.

Azerbaycan, Doğu ve Batı'yı birbirine bağlayan ve Avrasya'daki ticari ve ekonomik bağların genişletilmesine yardımcı olan yeni iletişim, ulaşım ve enerji koridorlarının kavşak noktası olarak bölgede önemli bir oyuncu haline geldi. Bu ulaşım koridorlarına 2020 Karabağ Savaşı sonrası Zengazur koridoru da eklenmektedir.

Liberaller demokrasi, özel mülkiyet, özgür girişimcilik, yoğun uluslararası ilişkiler, işbirliği ve insan hakları gibi kavramları savunmakta ve özel ekonomik varlıklara ve uluslararası rejimlere odaklanmaktadır. "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığı Hakkındaki Anayasasında yansıtılan ilkelere dayanarak, tüm toplumun ve herkesin refahını, adalet, özgürlük ve güvenliği dileyen, geçmiş, şimdiki ve gelecek nesillere karşı sorumluluğunu anlayan, haklarını kullanarak egemenlik hakları, aşağıdaki niyetleri beyan etmekte ve dâhil olduğu uluslararası insan hakları sözleşmeleri Ek-1 ve Ek-2'deki çevre anlaşmalarında da kendini göstermektedir. Bu kapsamda dış politika hedefleri

- a. Azerbaycan devletinin bağımsızlığını, egemenliğini ve toprak bütünlüğünü korumak,
- b. Anayasa çerçevesinde demokratik yapıyı sağlamak,
- c. Sivil toplumun kurulmasını sağlamak,
- d. İfade olarak hukukun üstünlüğünü sağlayan yasal, laik bir devlet kurmak. Halk iradesine bağlı olmak, herkes için insana yakışır bir yaşam standardı sağlamak,
- e. Evrensel değerlere bağlı, tüm dünya halklarıyla dostluk, barış ve huzur içinde yaşamak ve bu amaçla etkileşimde bulunmak.

Bütün bunlar, Azerbaycan'ın her geçen yıl prestijini ve konumunu güçlendiren, büyüyen ekonomik potansiyelini güvenlik ve dış politikanın daha etkin örgütlenmesi hedefine yönlendiren aktif bir diplomasi devleti olduğunu bir kez daha göstermektedir.

KAYNAKÇA

- “Heydər Əliyev İrsi” Beynəlxalq Elektron Kitabxana <https://lib.aliyev-heritage.org/az/5905854.html> Azərbaycan Respublikasının siyasi-inzibati xəritəsi (17.01.2022)
- Abdullayev, C. (1998). *Azərbaycan Anayasası'nda Benimsənmiş Olan Hükümet Sistemi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Abdullayev, C. (2001). Azərbaycan'da anayasalaşma süreci ve benimsenen sistemin niteliği. Avrasya dosyası, *Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 109-131.
- Adıgözəlov K, (2010). Milli maraqlara əsaslanan xarici siyasət xətti, Azərbaycan Milli Kitapxanası, <http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2010/fevral/105903.htm> (25.05.2022)
- Agius, Christine (2017). Sosyal İnşacılık, Alan Collins (Ed.), *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları* içinde, (Çev. Nasuh Uslu), 3. Basım (87-103), Röle Akademik Yayıncılık, İstanbul.
- Ağaoğlu, E (2015). Azərbaycan'ın Etnik ve Demografik Yapısı, Türk Tarihi ve Kültür Araştırmaları, <https://www.altayli.net/azerbaycanin-etnik-ve-demografik-yapisi.html> (22.03.2022).
- Ağaoğlu, E. (2002). Türkler Ansiklopedisi, Cilt: 19 Sayfa: 217-226.
- Ağdemir, A.M. (2014). *Neoklasik Realizm Çerçevesinde İsrail'in Irak Politikası*, Doktora Tezi, Kara Harp Okulu Savunma Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Akdevelioğlu, A. (2004). İran İslam Cumhuriyeti'nin Orta Asya ve Azerbaycan politikaları. *Uluslararası İlişkiler*, 1(2), 129-160
- Akgül-Açıkmüş, S. (2011), Algı mı, söylem mi? Kopenhag Okulu ve yeni-klasik gerçekçilikte güvenlik tehditleri, *Uluslararası İlişkiler*, 8(30), 43-73.

- Akoğuz, N.O. (2018). *Uluslararası İlişkilerde Hegemonya, Yumuşak Güç, Algı Yönetimi: Amerika Birleşik Devletleri Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Aktan, T. (2015). *A systemic Analysis of the Cold War and Turkey's Postwar Drive to the West*. Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Al Jazeera Türk Dijital Dergi, Ülke profili: Azerbayca, <http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profil/ulke-profil-azerbaycan> (20.02.2022).
- Alden, C. ve Aran, A. (2017). *Foreign Policy Analysis New Approaches*. Routledge Press, New York.
- Aliyev, N. (1994). The history of oil in Azerbaijan. *Azerbaijan International*, 2(2), 22-23.
- Aliyev, N. (2019). Diplomatiya Aləmi, *World Of Diplomacy Journal Of The Ministry Of Foreign Affairs Of Republic Of Azerbaijan*, 51, 19-54
- Aljazeera Türk, Ülke Profili: Azerbaycan, <http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profil/ulke-profil-azerbaycan> (12.01.2022)
- Alkan, H. (2010). *Azerbaycan Paradoksu, Azerbaycan'ın İç ve Dış Politikası*, Usak Yayınları, Ankara.
- Allahyarova, T. Memmedov, F. (2010). *Azerbaycan'da Siyasi Partiyalar*, SAM Yayınları, Bakü.
- Alpargu, M. (2004). Güvenlik boyutunda Türkiye - Azerbaycan ilişkileri, *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 2(3), 1-25.
- Arabacı, İ. (2005). İran Türklerinin Eski Tarihi, https://www.academia.edu/6844221/iran_turklerinin_eski_tarihi (10.03.2021)
- Aras, O. N. (2003). Azerbaycan Ekonomisi ve Dönüşüm Süreci. *Journal of Academic Studies*, 5(19), 1-14.
- Aras, O. N., Süleymanov, E., ve Huseynov, R. (2013). The importance of Azerbaijan's energy revenues in its exports volume and the effects on the national economy. *International Journal of Business and Social Science*, 4(6), 79-81.

- Arı, T. (1999). *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*. 3. Baskı, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- Arı, T. (2008). *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*. 9. Baskı, MKM Yayınları, Bursa.
- Arı, T. (2011). *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*. 9. Baskı, MKM Yayıncılık, Bursa:
- Arı, T. (2012). *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. 8. Baskı, MKM Yayıncılık, Bursa.
- Arı, T. (2013). *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*. 10. Baskı, MKM Yayıncılık, Bursa.
- Arı, T. (2017). *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*. 11. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Arı, T. (2018). *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. 9. Baskı, Aktüel Yayın, Bursa.
- Arıboğan, D.Ü. (2007). *Uluslararası İlişkiler Düşüncesi*. Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Artam, A. (1993). *Yeni Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye İlişkileri*, ARTAM Yayınları, İstanbul.
- Ashworth, L. M. (2002). Did the realist-idealist great debate really happen?. *A revisionist history of international relations, International Realitions*, 16(1), 33-51.
- Askerzade, A. (2009). NATO çerçevesinde Azerbaycan-Türkiye askerî işbirliği ve bölgesel güvenlik sorunları. *Karadeniz Araştırmaları*, (20), 1-17.
- Aydemir, C. Kaya, M. (2007). Küreselleşme kavramı ve ekonomik yönü. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(20), 260-282.
- Aydın, M. (2004). Uluslararası ilişkilerin “gerçekçi” teorisi: kökeni, kapsamı, kritiği. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1(1), 33-60.
- Aydın, M. (2012). *Kafkasya’da Değişim Dönüşüm*. Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Aydınlı, İ. (2020). *Karabağ Zaferi: Kafkasya’da Yeni Dengelerden Türk ve İslam Dünyasında Yeni İşbirliği Modeline*. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara.

- Azer Taç (2022). Azərbaycan Dövlət İnformasiya Agentliyi, Azərbaycan ilə Beynəlxalq Qızıl Xaç Komitəsi arasında əməkdaşlığın 30 illiyi qeyd olunub, https://azertag.az/xeber/Azerbaycan_ile_Beynelxalq_Qizil_Xach_Komitesi_aras_inda_emekdasligin_30_illiyi_qeyd_olunub-2134499 (25.05.2022)
- Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, (2022). <https://www.stat.gov.az/> (18.03.2022)
- Azərbaycan Milli Kitabxanası (2022). <https://www.millikitabxana.az/> (01.04.2022)
- Azərbaycan Prezidentinin Rəsmi İnternet Səhifəsi (2020). İlham Əliyev xalqa müraciət edib, <https://president.az/az/articles/view/45924> (12.05.2022)
- Azərbaycan Prezidentinin Rəsmi İnternet Səhifəsi (2022a). Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ermənistan Respublikasının baş naziri və Rusiya Federasiyasının Prezidentinin Bəyanatı, <https://president.az/az/articles/view/45923> (25.03.2022)
- Azərbaycan Prezidentinin Rəsmi internet səhifəsi (2022b). Müstəqillik Günü haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, <https://president.az/az/articles/view/53489> (25.03.2022)
- Azərbaycan Prezidentinin Rəsmi İnternet Səhifəsi (2022c). Azərbaycan Respublikası Xarici Kəşfiyyat Xidmətinin fəaliyyətinin təmin edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, <https://president.az/az/articles/view/17461> (25.03.2022)
- Azərbaycan Prezidentinin Rəsmi İnternet Səhifəsi (2022d). Vətən müharibəsi, https://static.president.az/upload/Files/2021/11/01/5ulpghigs_veten_muharibesi_az.pdf (25.05.2022)
- Azərbaycan Prezidentinin Rəsmi İnternet Səhifəsi (2022e). Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi, https://static.president.az/upload/Files/2021/09/27/8t1e44sdhg_Qara_bag_2021_AZE.pdf (24.05.2022)
- Azərbaycan Respublikası (1991-2001). (2001), Azərneşr Yayınları, Bakü.
- Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi, (2022a). Beynəlxalq Əməkdaşlıq, <http://supremecourt.gov.az/static/view/7> (24.05.2022)
- Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi, (2022b). İkitərəfli Münasibətlər, <http://www.supremecourt.gov.az/static/view/6> (25.05.2022)

- Azərbaycan Respublikası Dövlət Serhet Xitmeti (2022). Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra ölkənin sərhəd mühafizə sisteminin yaradılması və inkişafı (yanvar 1992–yanvar 2012-ci illər), https://dsx.gov.az/1992-ci_ildən_sonra (15.05.2022)
- Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi (2022a). Beynəlxalq ekoloji konvensiyalar, <http://eco.gov.az/index.php?ln=az&pg=311> (25.05.2022)
- Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi (2022b). İkitərəfli Sazişlər və Anlaşma Memorandumları, <http://eco.gov.az/index.php?ln=az&pg=311> (25.05.2022)
- Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyi (2022a). Hərbi Dəniz Qüvvələri, <https://mod.gov.az/az/herbi-deniz-quvveleri-755/> (16.05.2022)
- Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyi (2022b). Azərbaycan Respublikası və Şimali Atlantika Müqaviləsi Təşkilatı (NATO) arasında hərbi əməkdaşlıq, <https://mod.gov.az/az/nato-ile-emekdasliq-028/> (17.05.2022)
- Azərbaycan Respublikası Rəqəmsal İnkişaf və Nəqliyyat Nazirliyi, (2022). Beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələr, <https://mincom.gov.az/az/view/pages/70/> (12.05.2022)
- Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi (2022a). Humanitar məsələlər, <https://mfa.gov.az/az/category/humanitar-meseleler> (20.05.2022)
- Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi (2022b). Beynəlxalq təşkilatlar, <https://www.mfa.gov.az/az/category/beynelxalq-teskilatlar> (22.05.2022)
- Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi (2022c). Azərbaycan - Avropa Şurası (AŞ), <https://www.mfa.gov.az/az/category/regional-organisations/relations-between-azerbaijan-and-the-council-of-europe-coe> (23.05.2022)
- Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi (2022d). Haqqımızda, <https://www.mfa.gov.az/az/category/haqqimizda> (25.05.2022)
- Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi (2022e). İkitərəfli münasibətlər, <https://www.mfa.gov.az/az/category/ikiterefli-munasibetler> (25.05.2022)
- Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi (2022f). Asiya və Okeaniya, <https://www.mfa.gov.az/az/category/asiya-ve-okeaniya> (25.05.2022)

Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi (2022g). Terrorçuluğa Qarşı Mübarizə, <https://www.mfa.gov.az/az/category/tehlukesizlik/terrorculuga-qarsi-mubarize> (20.05.2022)

Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi (2022h). Azərbaycan - Birləşmiş Millətlər Təşkilatı münasibətləri, <https://www.mfa.gov.az/az/category/beynelxalq-teskilatlar/azerbaycan-birlesmis-milletler-teskilati-munasibetleri> (20.05.2022)

Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi (2022ı). Azərbaycan – ATƏT münasibətləri, <https://www.mfa.gov.az/az/category/regional-teskilatlar/azerbaycan-atet-munasibetleri> (20.05.2022)

Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi (2022i). Azərbaycan - İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı (İƏT) münasibətləri, <https://www.mfa.gov.az/az/category/beynelxalq-teskilatlar/azerbaycan-islam-emekdasliq-teskilati-iet-munasibetleri> (21.05.2022)

Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi (2022j). Azərbaycan – Müstəqil Dövlətlər Birliyi münasibətləri, <https://www.mfa.gov.az/az/category/regional-teskilatlar/azerbaycan-musteqil-dovletler-birliyi-munasibetleri> (24.05.2022)

Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi (2022k). Azərbaycan - Demokratiya və İqtisadi İnkişaf naminə Təşkilat (GUAM), <https://www.mfa.gov.az/az/category/regional-teskilatlar/azerbaycan-demokratiya-ve-iqtisadi-inkisaf-namine-teskilat-guam> (25.05.2022)

Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi (2022l). Azərbaycan - Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (QDİƏT) münasibətləri, <https://www.mfa.gov.az/az/category/regional-teskilatlar/azerbaycan-qara-deniz-iqtisadi-emekdasliq-teskilati-qdiet-munasibetleri> (25.05.2022)

Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi (2022m). Azərbaycan - Avropa İttifaqı münasibətləri, <https://www.mfa.gov.az/az/category/regional-teskilatlar/azerbaycan-avropa-ittifaqi-munasibetleri> (28.05.2022)

- Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi (2022n). Azərbaycan - Şimali Atlantika Müqaviləsi Təşkilatı (NATO) münasibətləri, <https://www.mfa.gov.az/az/category/regional-teskilatlar/azerbaycan-simali-atlantika-muqavilesi-teskilati-nato-munasibetleri> (26.05.2022)
- Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi (2022) Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasətinin Prioritetləri, <http://www.supremecourt.gov.az/static/view/5> (15.05.2022)
- Babayev, M. Y. M. (2003). Azerbaijan's Oil History: A Chronology Leading up to the Soviet Era. *Azerbaijan International*, 11(2), 56-63.
- Bakan, S. (2004). Teoriler Işığında Dış Politika, İdris Bal (der.), 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası içinde, İstanbul, Nobel Yayınları.
- Balcı, A. (2019). Realizm. İçinde: Uluslararası İlişkilere Giriş, Ed. Kardaş, Ş. Balcı, A. Küre Yayınevi, İstanbul.
- Baldwin, D. (1995). Security studies and the end of the cold war. *World Politics*, 48, 117-141.
- Barlas, B. (2014). *Değişen Uluslararası Sistemde Türkiye'nin Güvenlik ve Barış Algısı*. Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Baysal, B., Lülecı, Ç. (2015). Kopenhag Okulu ve güvenlikleştirme teorisi. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 11(22), 61-96.
- Bədəlov, Ə (2009). Azərbaycanın xarici siyasətdəki uğurları ölkəmizin beynəlxalq nüfuzunu daha da artırır, Azərbaycan Milli Kitapxanası, http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/xalqqazeti_avqust2009/88675.htm (01.04.2022)
- Beşikçi, S. Ö. (2016). Bağımsızlık sonrası dönemde Azerbaycan dış politikasındaki stratejik değişimler ve yönelimler. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 16(2), 237-252.

- Birdişli, F. (2007). *1990 Sonrası Yeniden Yapılanan Dünyada Türkiye'nin Güvenlik Siyaseti*, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Birdişli, F. (2011a). *Yeni Ulusal Güvenlik Politikalarının Metaekolojik temelleri ve Türkiye'nin Ulusal güvenliği*. Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Birdişli, F. (2011b). Ulusal güvenlik kavramının tarihsel ve düşünsel temelleri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(31), 149-169.
- Birdişli, F. (2014). Eleştirel güvenlik çalışmaları kapsamında frankfurt okulu ve soğuk savaş sonrası güvenlik sorunlarına eleştirel bir yaklaşım: Galler Ekolü. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 10(20), 229-256.
- Birdişli, F. (2016a). *Teori ve Pratikte Uluslararası Güvenlik*. 2. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Birdişli, F. (2016b). Dış Politikada Yöntem ve Türk Dış Politikası. Sakınmaz Ofset, Kahramanmaraş.
- Birdişli, F. (2017). *Teori ve Pratikte Uluslararası Güvenlik*. 3. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Birdişli, F. (2020). Uluslararası güvenliğin tarihsel gelişimi ve post-modern güvenlik dönemi. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 235-260.
- Booth, K. (2012). *Dünya Güvenliği Kavramı*, ( ev. Çağdaş  ng r), Küre Yayınları, İstanbul.
- British Petroleum BP, (2019) <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report.pdf> (18.01.2022)
- Buzan, B. (2006). *D vl t v  Milli T hl k sizlik Fikri*. (Der.) Richard Little ve Michael Smith, Perspectives on World Politics, 2. Baskı, Routledge, Londra.
- Buzan, B. (2015). *İnsanlar, Devletler ve Korku*. 2. Baskı.  ev:  ıtak, E. Röle Akademik Yayıncılık, İstanbul.

- Buzan, B., Hansen, L. (2009). *The Evolution Of International Security Studies*. Cambridge University Pres, New York.
- Cabbarlı H., Abdullayeva V. (2009). Azerbaycan dış politikası'nın temel özellikleri (1991-2009), *21. Yüzyıl Dergisi*, 77-92.
- Caferov, İ. (2004). *Azerbaycan Respublikası Konstitusiyasının Şerhi*. Hügug Edebiyyatı Neşriyyatı, Bakü.
- Chatham House (2020). Russia's Peace Imposed on Armenia-Azerbaijan Bloodshed, <https://www.chathamhouse.org/2020/11/russias-peace-imposed-armenia-azerbaijan-bloodshed> (25.05.2022)
- CIA (2022). The World Factbook, Ülkeler Azerbaycan, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/azerbaijan/> (22.05.2022)
- Çetinkaya, Ş. (2018). Güvenlik algılaması ve uluslararası ilişkiler teorilerinin güvenliğe bakış açıları, *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 241-260.
- Çiçekçi, C. (2012). *Uluslararası Güvenlik Çalışmaları: Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Güvenlik Kavramı*. Kriter Yayınevi, İstanbul.
- Çil, E. (2019). *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Uluslararası Göç Olgusu ve Toplumsal Güvenliğe Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Dedeoğlu, B. (2008). *Uluslararası Güvenlik ve Strateji*. Yenyüzyıl Yayınevi, İstanbul.
- Dedeoğlu, B. (2014). *Uluslararası Güvenlik ve Strateji*, 3 Baskı, Yenyüzyıl Yayınları, İstanbul.
- Dedeoğlu, Ç. (2013). *Güvenliğin Doğası Doğanın Güvenliği*. Paraf Yayınları, İstanbul.
- Demir, S. ve Varlık. A.B. (2013). *Realist ve Liberal Teorilerde Güç Anlayışı, Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar*, Ed.: H. Çomak, C. Sancaktar, Beta Yayınları, İstanbul.
- Demirtaş Coşkun, B. (2010). Kosova'nın bağımsızlığı ve Türk dış politikası (1990-2008). *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 7(27), 51-86.
- Demirtaş, B. (2014). İnşacılık. A. Balcı ve Ş. Kardaş (ed.), *Uluslararası İlişkilere Giriş Tarih, Teori, Kavram ve Konular* içinde. Küre Yayınları, İstanbul,

- Demirtaş, B. (2019). İnşacılık. A. Balcı ve Ş. Kardaş (ed.), *Uluslararası İlişkilere Giriş Tarih, Teori, Kavram ve Konular* içinde. Küre Yayınları, İstanbul.
- Donnelly, J. (2008). *The Ethics of Realism*, in Christian Reus-Smit, Duncan Snidal (eds.), *The Oxford Handbook of International Relations*, Oxford University Press.
- DPT, (2000). *Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara.
- Dünya Bankası, Azerbaijan, Azerbaijan | Data (worldbank.org) (02.01.2022)
- Düzgün, D. M. (2020). Realizm teorisinin ortaya çıkışı ve gelişme evreleri. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, (47), 256-276.
- Efegil, E. (2016). *Dış Politika Analizi Ders Notları*. Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Efegil, E. (2018). *Dış politika analizi Ders Notları*. 3. Baskı, Gündoğan Yayınları, İstanbul.
- e-Güvenlik Dersi Modül 3 Temel Güvenlik Sorunları, Ders 5 – Toplum Sağlığı Güvenliği, <https://trguvenlikportali.com/ders-5-saglik-guvenligi/> (12.06.2022)
- EIA, (2021). Azerbaijan, International - U.S. Energy Information Administration (EIA) (25.12.2021)
- Elias, J. Sutch, P. (2007). *International relations: the basics*. Routledge, London.
- Əliyeva, L. E. (2021). *Müztəqillik illərində Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasəti*. Azərbaycan Respublikasının Tehsil Nazirliyi Sumqayıt Dövlət Universteti Konferans Materialları, Sumqayıt.
- E-Qanun (1995). Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi Hüquqi aktların vahid elektron bazası, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, <https://e-qanun.az/framework/897> (22.03.2022).
- E-Qanun (2001). Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi Hüquqi aktların vahid elektron bazası, Diplomatik xidmət haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, <https://e-qanun.az/framework/2696> (22.05.2022).
- E-Qanun (2004). Milli təhlükəsizlik haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, <https://e-qanun.az/framework/5455> (17.05.2022)

- E-Qanun (2007). Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik konsepsiyasının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, <https://e-qanun.az/framework/13373> (16.05.2022)
- E-Qanun (2010). Azərbaycan Respublikasının Hərbi doktrinasının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Qərarı, <https://e-qanun.az/framework/19722> (18.05.2022)
- E-Qanun (2019). Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi Hüquqi aktların vahid elektron bazası, Məhkəmə-hüquq sistemində islahatların dərinləşdirilməsi haqqında, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı, <https://e-qanun.az/framework/41813> (20.05.2022)
- Ereker, F. (2013). Dış politikayı analiz etmək: dış politika analizinde yapan-yapı sorunu. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 9(36), 45-71.
- Ersoy, E. (2016). Realizm, *Uluslararası İlişkiler Teorileri İçinde*, Der. Gözen R. (159-187). İletişim Yayınları, İstanbul
- Eurasianet (2021). Perspektifler AB ve Karabağ: Parçaları toplamak, rol aramak, <https://eurasianet.org/perspectives-the-eu-and-karabakh-picking-up-the-pieces-looking-for-a-role> (25.05.2022)
- Fırat, E. (2018). Türkiye dış politikasının tarihi ve değişimi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(32), 81-102.
- Foulon, M. (2015), Neoclassical realism: challengers and bridging identities, *International Studies Review*, 17(4), 635-661.
- Galtung, J. (1969). Violence, peace, and peace research. *Journal of peace research*, 6(3), 167-191.
- Gel, F. A. (2006). *Yeni Yüzyılda Azerbaycan'ın Sosyoekonomik Yapısı ve Türkiye ile İlişkileri*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gharehayaghi, D. (2003). *Yeni Azerbaycan Devleti (Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Boyutuyla)*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Gheciu, A., & Wohlforth, W. C. (Eds.). (2018). *The Oxford handbook of international security*. Oxford University Press.
- Gilpin, R. Gilpin, J. M. (2001). *Global political economy: Understanding the international economic order*. Princeton University Press, New Jersey, ABD.
- Global Conflict Tracker (2022). Nagorno-Karabakh Conflict, <https://www.cfr.org/global-conflict-tracker/conflict/nagorno-karabakh-conflict> (24.05.2022)
- Goldstein, J. S., Pevehouse, J. C. (2015). *Uluslararası İlişkiler*, Çev.: H. Özdemir, BB101 Yayınları, Ankara
- Gözen, R. (2016). İdealizm, İçinde: *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Ed. Gözen, R. 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Griffiths, M., O'callaghan T. (2002). *International Relations: The Key Concepts*, Routledge, London.
- Habibbeyli, A. (2017). Reconsidering Azerbaijan's foreign policy on the 25th anniversary of restored independence. *PERCEPTIONS: Journal of International Affairs*, 22(1), 29-48.
- Hamamcı, C. (1997). Çevrenin Uluslararası Boyutları içinde *İnsan, Çevre, Toplum*, (Ed. Ruşen Keleş), 2. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Hasanli, J. (2009). "The Republic of Azerbaijan in International Relations System", *Azerbaijan in Global Politics Crafting Foreign Policy*, (ed. Alexandros Petersen, Fariz İsmailzade), (25-67). Azerbaijan Diplomatic Academy, Bakü.
- Hasanli, J. (2015). *Foreign Policy of the Republic of Azerbaijan The Difficult Road to Western Integration, 1918-1920*. Routledge, New York.
- Hasanoğlu, M. (2019). Azerbaycan'da İç Güvenlik Yönetimi. Karşılaştırmalı İç Güvenlik Yönetimine Giriş Ülke Örnekleri (içinde 357-378). (Ed. Tekin Avaner & Can Umut Çiner), Gazi Kitabevi, Ankara.
- Hasanoğlu, M. (2020): Ülke Tanıtımı, Azerbaycan Cumhuriyeti. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 213-228.

- Hasanov, A. (1998). *Azərbaycan'ın Xarici Siyasəti: Avropa Dövlətləri və ABŞ*. Azərbaycan Neşriyatı, Bakı.
- Hasanov, A. (2012). *Jeopolitik*, Babıalı Kültür Yayıncılığı, İstanbul.
- Hasanov, A. M. (2016). *Güney Kafkasya'nın Askeri-Jeostratejik Durumu və Azərbaycan'ın Güvenlik Politikası*. III. Cilt, Akt: Ağaoğlu, A. Şamədov, F. Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Hasanov, İ. (2003). *Haydar Aliyev Döneminde Azərbaycan'ın Dış Politikası (1993–2001)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Hasanov, A. (2013). *Azərbaycan Cümhuriyyətinin Ulusal Kalkınma və Güvenlik Politikası*. Ötüken Yayınları, Ankara.
- Həsənov, Ə. (2005). *Müasir Beynəlxalq Münasibətlər və Azərbaycanın Xarici Siyasəti*, Dərslik, Azərbaycan Neşriyatı, Bakı.
- Həsənov, E. (2010). Heydər Əliyev və Azərbaycanın milli təhlükəsizlik siyasəti, Azərbaycan Milli kitabxanası, <http://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2010/may/117713.htm> (20.05.2022)
- Həsənov, Ə. (2016). *Azərbaycan Respublikasının Milli İnkişaf və Təhlükəsizlik Siyasətinin Əsasları*, Zərdabi, Bakı.
- Heydər Əliyev İrsi” Beynəlxalq Elektron Kitabxana, Azərbaycan Respublikasının siyasi xəritəsi, <https://lib.aliyev-heritage.org/az/5905854.html> (20.02.2022).
- Heywood, A. (2011). *Küresel Siyasət*. Adres Yayınları, Ankara.
- Heywood, A. (2013). *Küresel Siyasət*, Çev.: H. Özdemir və N. Uslu, Adres Yayınları, Ankara.
- Heywood, A. (2016). *Siyasetin və Uluslararası ilişkilerin Temel Kavramları*, Çev.: F. Bakırcı, BB101 Yayınları, Ankara.
- Hill, C. (2003). *The changing politics of foreign policy*. Palgrave Macmillan.
- Hobbes, T. (2007). *Leviathan*, Çev: Semih Lim, 6, Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

- Hobson, J. M. (2000). The state and international relations. Cambridge University Press
- Yusif.Az. <https://yusif.az/main/> (14.03.2022)
- Internation Crisis Group (2022). The Nagorno-Karabakh Conflict: A Visual Explainer, <https://www.crisisgroup.org/content/nagorno-karabakh-conflict-visual-explainer> (25.05.2022)
- Ismayilov, M. (2014). Power, knowledge, and pipelines: Understanding the politics of Azerbaijan's foreign policy. *Caucasus Survey*, 2(1-2), 79-129.
- İbrahimov, R. (2013). *Energy and Azerbaijan: History, Strategy and Cooperation*, SAM. Bakü.
- Kalkan, D. (2015). *Soğuk Savaş Dönemi Sonrası Türk Dış Politikasında Enerji Güvenliği ve Azerbaycan*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Karabıyık, C., ve Çılbant, C. (2020). Gelişen piyasa ekonomilerinde konjonktür karşıtı para politikası. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 11(1), 1-20.
- Karabulut, B. (2015). *Güvenlik: "Küreselleşme Sürecinde Güvenliği Yeniden Düşünmek"*, 2. Baskı, Barış Kitabevi, Ankara.
- Karacasulu, N. (2012). Uluslararası İlişkilerde İnşacılık Yaklaşımları, Der. Arı, T. İçinde: *Uluslararası İlişkilerde Postmodern Analizler-1*, (109-124), MKM Yayınları, Bursa.
- Kardaş, T. (2007). "Güvenlik: Kimin Güvenliği ve Nasıl?", Zeynep Dağı (Ed.), İçinde *Uluslararası Politikayı Anlamak "Ulus-Devlet'ten Küreselleşmeye"*, (125-152), Alfa Yayınevi, İstanbul.
- Kaya, E. (2015). Dış Politika Değişimi: AKP Dönemi Türk dış politikası. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(12), 72-92.
- Kazımlı, E. (2004). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Azerbaycan Anayasası*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Kazımlı, E. (2018). Azerbaycanın Jeopolitik Konumu ve Karabağ Sorunu. https://tasam.org/tr-TR/Icerik/51267/azerbaycanin_jeopolitik_konumu_ve_karabag_sorunu (Erişim Tarihi: 14.09.2021).
- Keyik, M. ve Erol, M.S. (2019). Realimze göre güç ve güç dengesi kavramları, *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 12-49.
- Kolasi, K. (2014). Eleştirel teori ve güvenlik: kimin için güvenlik? *Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı: Teorik Değerlendirmeler*, 121-154.
- Koyuncu, Ç. A. (2012). Feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımları açısından güvenlik konusunun analizi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67(01), 111-139.
- Küçük, G. (2022). *Siyasal Pazarlama Bağlamında, 2020 Karabağ Savaşında İHA ve SİHA'ların Önemi*. Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Küçük, M. (2016). Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacılık, İçinde *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Der. Gözen, R. (325-378), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Küçük, M. (2019). Marksist Teoriler. İçinde: *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Ed. Kardaş, Ş. Balcı, A. Küre Yayınevi, İstanbul.
- Machiavelli, N. (1994). *Prens*, Çev: Nazım Guvenc, Anahtar Yayınevi, İstanbul.
- Mahmudova, N. (2015). *Xəzər Problemi Diplomatik Münasibətlərdə (Diplomatik İlişkilerde Hazar Sorunu)*. Yüksek Lisans Tezi, Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti Magistratura Mərkəzi, Bakı.
- Mammadov, A. (2014). *İlham Aliyev Döneminde Azərbaycan'ın Bölgesel Dış Politikası*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Mammadov, N. (2010). About the main directions in the Foreign Policy of Azerbaijan. *Azerbaijan Focus*, 2(2), 17-51.
- Mammadov, S. (2015). *Azerbaycan'ın Savunma Politikaları ve Enerji Gelirlerinin Savunma Harcamaları Üzerindeki Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Harp Akademileri Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul.

- Mardanov, M. (2013a). *Azərbaycan Dış Politikasının Temelleri (1991-2003)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Mardanov, S. (2012). *Azərbaycan-ABD İlişkileri ve Azərbaycan`da ABD Algısı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Mardanov, S. (2013b). *Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azərbaycan*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Marshall, T. (2020). *Coğrafya Mahkûmları*, 5. Baskı Epsilon Yayınevi, İstanbul.
- Memmedli, E. (2017). Azərbaycan-Avrupa Birliğı ilişkilerinde enerji faktörü. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (61), 206-215.
- Merle, M. (1987). The Sociology of International Relations, *Berg Publishers*, 24- 25.
- Milli.az (2014). News.Milli.az, Müstəqilliyin bərpası və Azərbaycanı tanıyan ilk 5 dövlət, <https://news.milli.az/society/303050.html> (05.05.2022)
- Miş, N. (2012). *Güvenlikləşetirme Teorisi ve Türkiye`de Güvenlikləşetirme Siyaseti 1923-2003*. Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Mollaer, F. (2004). Azərbaycan`da demokrasi ve geleceğı üzerine bazı gözlemler. *Bilgi*, 8, 63-78.
- Morgan, P. (2017), "Liberalizm", Alan Collins (Ed.), İçinde: *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları*, (Çev. Nasuh Uslu), 3. Basım içinde (28-41), Röle Akademik Yayıncılık, İstanbul.
- Müller, L. (2019). *Neutrality in world history*. Routledge.
- Müstəqil Azərbaycan, (2022). Ümumi məlumatlar, https://republic.preslib.az/az_a7-1.html (15.05.2022)
- Nayef, RF. (2007). *Symbiotic realism*. LIT Verlag Münster.
- North Atlantic Treaty Organization (2022). Tərəfdaşlıq Vasitəsilə Təhlükəsizlik, <https://www.nato.int/docu/sec-partnership/sec-partner-aze.pdf> (30.05.2022)
- Nuriyeva, İ. (2015). *Azərbaycan Tarixi (ən qədim zamanlardan– XXI əsrin əvvəllərinədək)*. Azərbaycan Respublikası, Bakı.

- Oğuzlu, T. (2019). Liberalizm. İçinde: *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Ed. Kardaş, Ş. Balcı, A. Küre Yayınevi, İstanbul.
- Ombudsman (2022a). Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları Üzre Müvəkkili Ombudsman, Beynəlxalq əməkdaşlıq, <https://ombudsman.az/az/view/allnews/14> (04.05.2022)
- Ombudsman (2022b). Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları Üzre Müvəkkili Ombudsman, Təsisatın yaranma tarixi, <https://ombudsman.az/az/view/pages/172> (04.05.2022)
- Ongur, H. Yavaş, B. (2016). Uluslararası İlişkilerde Marksist Yaklaşımlar, İçinde *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Der. Gözen R. (257-290). İletişim Yayınları, İstanbul.
- Onuf, N. G. (1989). *Professor Emeritus of International Relations*, University of South Carolina Press.
- Orulcu, E. (2016). *Azerbaycan Ekonomisinde Petrol Dışı Sektörlerin Yeri ve Önemi*. Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Öymen, O. (2005). *Ulusal Çıkarlar, Küreselleşme Çağında Ulus Devleti Korumak*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Özdaşlı, E. (2021). Bazımsızlığını Yeniden Kazanışının 30. Yılında Azerbaycan. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 129(255), 335-362.
- Özdemir, D. M. (2016). *Karar Verme Teorileri Bağlamında Soğuk Savaş Sonrası Dönemde İran Dış Politikası*. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Özdemir, H. (2008). Türkiye'nin "sınır-ülke" niteliği: farklı stratejik kültürler arasında Türk dış politikası. *Avrasya Etüdleri*, 33(1), 7-46.
- Özdoğan, M.(2019). Realizm ve neorealizm bağlamında soğuk savaş sonrası güvenlik anlayışının değerlendirilmesi. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 8(1), 1-24.
- Özpek, B. B. (2016). Liberalizm ve Uluslararası İlişkiler. İçinde *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Der. Gözen R. (121-158). İletişim Yayınları, İstanbul.

- Özsavaş Atay, S. (2016). Klasik jeopolitik yaklaşımlar ve eleştirel jeopolitik söylem. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 144-155.
- Özsoy, B. (2019). Hazar denizi meselesi bağlamında Türk cumhuriyetleri arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkiler. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 451-468.
- Öztop, F. A. (2016). *Karar Birimlerinin Dış Politika Yapım Sürecinin İşleyişine Etkileri: Türk Dış Politikası Örneği*. Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Paşayeva, M. (2007). Azerbaycan Türklerinin etnik tarihine kısa bir bakış. 38. *ICANAS*, 5, 2505-2516.
- Prezident Kitabxanası, (2022). Azərbaycan beynəlxalq aləmdə, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi Prezident Kitabxanası, <https://files.preslib.az/projects/azerbaijan/gl9.pdf> (20.05.2022)
- Qasımova, Z. F. (2019). Bağımsızlık Sonrası Azərbaycan'da Dil Meselelerinin Tartışmaları (Türk Dili, Azərbaycan Dili vb.), *Homeros Dergisi*, 2(2), 39-54.
- Ramiz, M. (2000). *Road starting from Contract of Century*. Göytürk, Bakü.
- Rehimli, R. (2020). Azerbaycan Cumhuriyeti'nin devlet yönetimi yapısı ve siyasal sistemi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3(1), 364-384.
- Report Azərbaycan İranla birlikdə regionda yeni tarix yazır, <https://report.az/infrastruktur/azerbaycan-iranla-birlikde-regionda-yeni-tarix-yazir/> (02.03.2022)
- Report Ermənistanın cəhdi puça çıxdı, Azərbaycan Zəngəzur dəhlizini genişləndirir <https://report.az/xarici-siyaset/ermenistanin-cehdi-bu-defe-de-puca-cixdi-azerbaycan-zengezur-dehlizini-genislendirir/> (02.03.2022)
- Report İnformasiya Agentliyi, Azərbaycan İranla birlikdə regionda yeni tarix yazır, <https://report.az/infrastruktur/azerbaycan-iranla-birlikde-regionda-yeni-tarix-yazir/> (10.04.2022)

- Report İnformasiya Agentliyi, Azərbaycan İranla birlikdə regionda yeni tarix yazır, <https://report.az/infrastruktur/azerbaycan-iranla-birlikde-regionda-yeni-tarix-yazir/> (10.04.2022)
- Report İnformasiya Agentliyi, Ceyhun Bayramov: Gürcistan Zəngəzur Koridoru dışında kalmayacak, <https://report.az/infrastruktur/azerbaycan-iranla-birlikde-regionda-yeni-tarix-yazir/> (10.04.2022)
- Report İnformasiya Agentliyi, Ermənistanın cəhdi puça çıxdı, Azərbaycan Zəngəzur dəhlizini genişləndirir, <https://report.az/infrastruktur/azerbaycan-iranla-birlikde-regionda-yeni-tarix-yazir/> (10.04.2022)
- Republic of Azerbaijan Ministry of Foreign Affairs (2022). Multilateral Relations, <https://www.mfa.gov.az/en/category/multilateral-relations> (10.05.2022)
- Rose, G. (1998), Neoclassical realism and theories of foreign policy, *World Politics*, 51 (1), 144-172.
- Rovshan, İ. (2012). Azərbaycan enerji politikası, alternativ enerji nakil hatları arayışı. *Azərbaycan Cumhurbaşkanlığı, Stratejik Araştırma Merkezi*, 7(14), 125-148.
- Rustamov, R. (2008). *Azərbaycan Dış Politikasında Kimlik, Tehdit Algılaması ve Güvenlik Yaklaşımları*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Salmanlı, Z. (2007). *1991 Sonrası Türkiye-Azərbaycan İlişkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Salmanov, E (2019). Azərbaycan Cumhuriyeti Dış Politikasında Bağlantısızlık Hareketi, *New Times Analytical Information*, <http://newtimes.az/tr/organisations/6292/> (14.05.2022)
- Samadov, E. (2006). *Azərbaycan'da Din Eğitimi*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sandıklı, A. Kaya, E. (2018). Uluslararası İlişkiler Teorileri ve Barış. https://www.academia.edu/3549621/Uluslararası%C4%B1_%C4%B0li%C5%9Fkiler_Teorileri_ve_Bar%C4%B1%C5%9F (18.01.2022).

- Sariahmetoğlu, N. (2016). Karabağ sorununun çözüm sürecinde Türkiye ve Rusya. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 93-119.
- Səfərbərlik Xidməti (2022). Azərbaycan Respublikası Səfərbərlik və Hərbi Xidmətə Çağırış Üzrə Dövlət Xidməti, Xidməti haqqında, <https://www.seferberlik.gov.az/az/military/menu/detail/225> (14.05.2022)
- Seferov, R. (2005a). Azərbaycan'da petrol üretiminin tarihsel süreç içerisindeki değişimi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (18), 285-297.
- Seferov, R. (2005b). Sovyet dönemi ve bağımsızlık sonrası Azerbaycan nüfusunun etnik yapısındaki değişimler. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (17), 395-409.
- Snyder, G.H. (1997). Alliance politics. Cornell University Press, New York.
- SOCAR Gas, (2019), <http://www.socar.com.tr/kurumsal-iletisim/haberler/2019-haberler> (18.03.2022)
- Sönmezoğlu, F. (1996). Uluslararası İlişkiler Sözlüğü. Der Yayınları, İstanbul.
- Sönmezoğlu, F. (2005). *Uluslararası politika ve dış politika analizi*. 4. Baskı, Der Yayınları, İstanbul.
- Sönmezoğlu, F. (2012). *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*. DER Yayınları, İstanbul.
- Sönmezoğlu, F. (2014). *Uluslararası politika ve dış politika analizi*. 6. Baskı, Der Yayınları, İstanbul.
- Sputnik News (2020). Russia, Turkey Sign Memorandum on Creation of Joint Centre to Control Ceasefire in Karabakh, <https://sputniknews.com/amp/20201111/russia-turkey-sign-memorandum-on-creation-of-joint-centre-to-control-ceasefire-in-karabakh-1081132496.html> (25.04.2022)
- Stratejik Ortak, <https://www.stratejikortak.com> (08.02.2022).
- Süleymanov, E. (2002). Bağımsızlık sonrası Azerbaycan –IMF ilişkileri, *Journal of Qafqaz University*, 9, 190-196.

- Süleymanov, E., Hasanov, F. (2013). Azerbaycan'ın Türkiye'nin enerji sektörüne yatırımlarının Azerbaycan-Türkiye ekonomik ilişkilerindeki rolü. *Avrasya Strateji Dergisi*, 2(2), 73-100.
- Şadıhanov, E. (2006). Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinde etkili olan bölge sorunları ve milliyetçilik hareketleri. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (33), 1-22.
- Şükürov, K. (2006). *Türkmənçay – 1828: tarxi xronika*. Çağioğlu, Bakü.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, Azerbaycan'ın Ekonomisi, <https://www.mfa.gov.tr/azerbaycan-ekonomisi.tr.mfa> (09.05.2021)
- Tayfur, M. F. (2000). Systemic-structural approaches, world-system analysis and the study of foreign policy, *METU Studies in Development*, 27(3-4), 265-299.
- Tayfur, M. F. (2005). Dış Politika. İçinde Atila Eralp (ed.). *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tayfur, M. F. (2014). Dış Politika, İçinde: *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, Der., A. Eralp, 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Thukydides., (2020). *Pelopponnesos Savaşları*, Çev: Akderin, F. Belge Yayınları, İstanbul.
- TİKA, Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, (1996). *Faaliyet Raporu*, TİKA, Ankara.
- Tuathail, Ö. G. (1998). *Critical Geopolitics: Writing Global Space*, MIT Pres.
- U.S. Energy Information Administration, EIA, (2019). <https://www.eia.gov/outlooks/ieo/> (15.03.2022)
- U.S. Energy Information Administration, EIA, (2021). <https://www.eia.gov/outlooks/ieo/> (15.03.2022)
- UN Sustainable Development Group (2021). Azerbaijan, <https://unsdg.un.org/un-in-action/azerbaijan> (24.05.2022)
- UNDP, (1994). *Human Development Report*, Oxford University Press, New York.
- United Nations Azerbaijan (2022). The Sustainable Development Goals in Azerbaijan, <https://azerbaijan.un.org/> (25.05.2022)

- Üçbaş, Ü. (2020). *Neoklasik Realizm ve Türkiye’de Dış Politikanın Süreçsel Analizi*. Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ünal, Ö. F. (2001). Azerbaycan 1988-1995: sancı, kargaşa ve iktidar. *Journal of Qafqaz Universty*, 8, 1-12.
- Valiyev, A. (2011). Finlandization or Strategy of Keeping the Balance? Azerbaijan’s foreign policy since The Russian-Georgian war. *Azerbaijan Diplomatic Academy*, 1-5
- Vox (2020). Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki çatışmayı açıkladı, <https://www.vox.com/21502327/armenia-azerbaijan-nagorno-karabakh-war-explained> (25.05.2022)
- Walt, S. M. (1987). *The Origions of the Alliances*, Cornell University Press, New York.
- Walt, S. M. (1991). The Renaissance of security studies. *International Studies Querterly*, 35(2), 211-239.
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. Addison Wesley Publishing Company, University of California, ABD.
- Wendt, A. E. (1987). The agent-structure problem in international relations theory. *International organization*, 41(3), 335-370.
- Wolfers, A. (1996). Kesin Bir Sembol Olarak Ulusal Güvenlik, “John A. Vasquez, İçinde: *Classics of International Relations*, (156-157). 3. Baskı, Prentice Hall, New Jersey:
- Yalçinkaya, A. (2006). *Kafkasya da Siyasi Gelişmeler Etnik Düğümünden Küresel Kördüğümüne*. Lalezar Kitabevi, Ankara.
- Yalvaç, F. (2019). Eleştirel Teori İçinde: *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Ed. Kardaş, Ş. Balcı, A. Küre Yayınevi, İstanbul.
- Yanık, L. K. (2015). Liberalizm: bir yazın değerlendirmesi. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 12(46), 34-55.
- Yatağan, A. G. (2018). Sert güç unsurlarının yumuşak güç aracı olarak etkileri. *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 28(2), 69-94.
- Yayla, A. (2011). *Siyasî Düşünce Sözlüğü*, 5. Baskı, Adres Yayınları, Ankara.

- Yeltin, H. (2019). *Neoklasik Realizm Bağlamında Son Donem Türkiye-Rusya İlişkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Yener, M. (1994). *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin Bağımsız Devletler Topluluğuna Dönüşmesi*, İSO Yayınları, İstanbul.
- Yenikeçeci, M. (2020). *Dış Politika Analizinde Neo Klasik Realist Yaklaşım: Türkiye'nin Suriye Politikası*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yeşilot, O. (2010). *Ateş Çemberinde Azerbaycan*, Yeditepe Yayın Evi, İstanbul, İstanbul.
- Yeşiltaş, M. (2019). Jeopolitik, İçinde: *Uluslararası İlişkilere Giriş*, (351-365), Ed. Kardaş, Ş. Balcı, A. 9. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları.
- Yıldırım, K (2014). "Kürşat Yıldırım tarihi ipek yolunu anlatıyor", Doğu Türkistan Haber ve Araştırma Merkezi, <https://www.dogu-turkistan.net/2014/04/07/kursat-yildirim-tarihi-ipek-yolunu-anlatiyor/> (27.03.2022)
- Yılmaz, R. (2010). Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde son dönem. *Bilge Strateji*, 2(2), 23-41.
- Yılmaz, R. Sayın, F. M. (2013). Azerbaycan dış politikasını belirleyen öğeler ve denge politikasına yansımaları. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 23-42.
- Zengin, E. (2010). Azerbaycan cumhuriyeti tarafından onaylanan uluslararası çevre sözleşmeleri üzerine bir inceleme. *Avrasya Etüdləri*, 38(2), 129-160.
- Zülfüqarov, Ş. Nağıyeva, T. Əfəndiyev, T. Abbasəli, F. Sadıxzadə, O. (2007). *Azərbaycanda Gənclərin Vəziyyəti Haqqında. Analitik Hesabat*, Bakı: YUNESKO-nun Moskva Bürosu.
- Республики ПРЕЗИДЕНТСКАЯ БИБЛИОТЕКА, (2022). Армянские преступления: Геноцид. Депортация. Террор, Управление делами Президента Азербайджанской Республики ПРЕЗИДЕНТСКАЯ БИБЛИОТЕКА <https://files.preslib.az/projects/genocide/ru/eresarticles.pdf> (25.05.2022). ss 6-246

EKLER

Ek-1. Azerbaycan'ın Katıldığı Uluslararası Çevre Sözleşmeleri

Yıllar	Sözleşmeler
1993	Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına İlişkin UNESCO Sözleşmesi; http://whc.unesco.org/en/convention Dünya Meteoroloji Örgütü Sözleşmesi;
1995	BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi;
1996	BM Ozon Tabakasının Korunmasına İlişkin Viyana Sözleşmesinin Ozon Tabakasını İncelten Maddelere İlişkin Montreal Protokolü;
1998	Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme (CITES Sözleşmesi); Özellikle Afrika'da Şiddetli Kuraklık ve/veya Çölleşme Olan Ülkelerde Çölleşmeyle Mücadeleye İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi;
1999	Avrupa Yaban Hayatı ve Doğal Çevrenin Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi (Berne Sözleşmesi); Sınırışan Bağlamda Çevresel Etki Değerlendirmesi Sözleşmesi (Espo Sözleşmesi); Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu Bilgiye Erişim, Karar Alma ve Açık Adalete Halkın Katılımı Sözleşmesi (Aarhus Sözleşmesi);
2000	BM Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi; UNESCO Uluslararası Öne Sahip Sulak Alanlar Sözleşmesi, Başta Su Kuşları Habitatı (Ramsar Sözleşmesi); Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu'nun Sınırışan Su Yollarının ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanımına İlişkin Sözleşmesi; BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Kyoto Protokolü;
2001	Tehlikeli Atıkların Sınır Ötesi Hareketlerinin Kontrolü ve Bertarafına İlişkin BM Avrupa Ekonomik Komisyonu Basel Sözleşmesi;
2002	Sınırışan Su Yollarının ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanımına İlişkin Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu Sözleşmesi'nin Su ve Sağlık Protokolü; Uzun Menzilli Sınır Ötesi Hava Kirliliği Sözleşmesi;
2003	Kalıcı Organik Kirleticilere İlişkin Stockholm Sözleşmesi;
2004	Endüstriyel Kazaların Sınırışan Etkilerine İlişkin BM Avrupa Ekonomik Komisyonu Sözleşmesi;
2005	Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesine Ek Biyogüvenliğe İlişkin Cartagena Protokolü;
2006	Hazar Denizi Deniz Çevresinin Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi (Tahran Sözleşmesi);
2011	Avrupa Peyzaj Sözleşmesi;
2012	Petrol Kirliliği ile Mücadelede Bölgesel Hazırlık, Müdahale ve İşbirliğine İlişkin Tahran Sözleşmesi Protokolü;
2014	Hazar Denizi'nin Kara Kaynaklı Kaynaklardan ve Kara Faaliyetlerinden Kaynaklanan Kirlilikten Korunmasına İlişkin Tahran Sözleşmesi Protokolü;
2016	Paris Anlaşması

Ek-2. Azerbaycan'ın İmzaladığı İkili Çevre Anlaşmaları

Yıllar	Anlaşmalar
2002	Azerbaycan Cumhuriyeti (Ekoloji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı) ile Özbekistan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu bünyesindeki Hidrometeoroloji Ana Dairesi arasında bilimsel ve teknik işbirliğine ilişkin Anlaşma;
2003	Azerbaycan Cumhuriyeti ile Kanada Kamu Yönetimi Enstitüsü arasında Hazar Havzasında Sera Gazı Emisyonunun Azaltılması Konulu 2002-2005 Eğitim Programının (GPP) Uygulama Koşullarına İlişkin Mutabakat Zaptı;
2004	Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Çevre Koruma Alanında İşbirliği Anlaşması; Azerbaycan Cumhuriyeti ile İran İslam Cumhuriyeti Çevre Dairesi Arasında Mutabakat Muhtırası; Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile Danimarka Krallığı Hükümeti arasında BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesine Ek Kyoto Protokolünün uygulanmasında işbirliğine ilişkin Mutabakat Muhtırası;
2006	Azerbaycan Cumhuriyeti ile Ukrayna arasında çevre koruma alanında işbirliği anlaşması;
2007	Azerbaycan Cumhuriyeti ile Mısır Arap Cumhuriyeti Mısır Maden Kaynakları Kurumu Arasındaki Teknik İşbirliği Protokolü; Azerbaycan Cumhuriyeti ile Moldova Cumhuriyeti arasında çevre koruma alanında işbirliği anlaşması; Azerbaycan Cumhuriyeti ile Federal Almanya Cumhuriyeti Çevre, Doğa Koruma ve Nükleer Güvenlik Bakanlığı arasında temiz kalkınma mekanizması projelerinin uygulanmasında işbirliğine ilişkin Mutabakat Muhtırası; Azerbaycan Cumhuriyeti ile Kore Cumhuriyeti İnşaat ve Ulaştırma Bakanlığı Arasında Yeni Bir İdari Şehrin İnşasında İşbirliğine İlişkin Mutabakat Zaptı; Azerbaycan Cumhuriyeti ile Kore Cumhuriyeti Kaynaklar Kurumu ve Kore Cumhuriyeti Jeolojik Bilimler Enstitüsü arasında maden kaynaklarının geliştirilmesi alanında karşılıklı işbirliğine ilişkin Mutabakat Zaptı;
2008	Azerbaycan Cumhuriyeti ile Çek Cumhuriyeti Çevre Bakanlığı arasında çevre koruma alanında işbirliğine ilişkin Mutabakat Muhtırası; Azerbaycan Cumhuriyeti ile Kore Cumhuriyeti Çevre Bakanlığı arasında çevre koruma alanında işbirliğine ilişkin Mutabakat Muhtırası; Azerbaycan Cumhuriyeti ile Özbekistan Cumhuriyeti Doğa Koruma Devlet Komitesi arasında çevre koruma alanında işbirliğine ilişkin Anlaşma;
2009	Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile Letonya Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Çevre Koruma Alanında İşbirliği Anlaşması; Azerbaycan Cumhuriyeti ile Kore Cumhuriyeti Çevre Endüstrisi ve Teknolojisi Enstitüsü arasında Azerbaycan'da Çevre Yönetimi Genel Planının geliştirilmesine ilişkin Mutabakat Muhtırası; Azerbaycan Cumhuriyeti ile Romanya Çevre Bakanlığı arasında çevre koruma alanında işbirliğine ilişkin Mutabakat Muhtırası; Azerbaycan Cumhuriyeti ile Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı Arasında Binyıl Kalkınma Hedefleri Karbon Fonuna İlişkin Mutabakat Muhtırası; Azerbaycan Cumhuriyeti ile Federal Almanya Cumhuriyeti Teknik İşbirliği Teşkilatı (GTZ) arasında doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimi alanında işbirliğine ilişkin Mutabakat Muhtırası;
2010	Azerbaycan Cumhuriyeti ile Belarus Cumhuriyeti Doğal Kaynaklar ve Çevre Koruma Bakanlığı arasında çevre koruma alanında işbirliği anlaşması; Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Samur Sınır aşan Nehrinin Akılcı Kullanımı ve Korunması Hakkında Anlaşma;

2011	Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile Yunanistan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Çevre Koruma Alanında İşbirliği Anlaşması;
	Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile Sırbistan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Çevre Koruma Alanında İşbirliği Anlaşması;
	Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Ormancılık Alanında İşbirliğine İlişkin Mutabakat Muhtırası;
	Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Meteoroloji Alanında İşbirliğine İlişkin Mutabakat Muhtırası;
2013	Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile Hırvatistan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Çevre ve Doğanın Korunması Alanında İşbirliği Anlaşması;
2014	Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile Bulgaristan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Çevre Koruma Alanında İşbirliğine İlişkin Mutabakat Muhtırası;
	Azerbaycan Cumhuriyeti ile İran İslam Cumhuriyeti Yollar ve Kentsel Gelişim Bakanlığı arasında meteoroloji ve ilgili konularda Mutabakat Muhtırası;
2015	Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile Karadağ Hükümeti arasında çevre koruma alanında işbirliği anlaşması;
2017	Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile Katar Devleti Hükümeti arasında nesli tükenmekte olan yaban hayatı ve doğal çevresinin korunması alanında işbirliğine ilişkin Mutabakat Muhtırası;
	Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkmenistan Hükümeti Arasında Çevre Koruma Alanında İşbirliği Anlaşması;
	Azerbaycan Cumhuriyeti ile Fransa Cumhuriyeti Çevre, Enerji, Denizcilik ve İklimden Sorumlu Uluslararası İlişkiler Bakanı Arasında Mutabakat Muhtırası;
2018	Azerbaycan Cumhuriyeti ile Dünya Meteoroloji Örgütü Arasında Mutabakat Muhtırası.

Ek-3. 1990 Sonrası Diplomatik İlişkiler Kurulan Afrika Bölgesi Ülkeleri

Ülkeler	Gün/Ay/ Yıl	Gün/ Ay/ Yıl	Ülkeler
Angola	1 Aralık 1994	29 Ekim 1994	Moritanya
Benin	14 Ekim 1999	28 Ağustos	Fas Krallığı
Burkina Faso	28 Mayıs 2004	27 Mayıs 1992	Mısır
Burundi	2 Mart 1995	20 Haziran	Mozambik
Çad	5 Nisan 2004	17 Ekim 2019	Namibya
Güney Afrika	29 Nisan 1992	10 Ekim 1995	Nijer
Güney Sudan	23 Ekim 2012	11 Mart 1992	Nijerya
Cibuti	22 Ekim 1996	1 Ekim 1996	Goban
Etiyopya	2 Kasım 1992	11 Kasım 1994	Gambiya
Ekvator Gine	11 Kasım 2004	11 Eylül 1992	Gana
Eritre	20 Nisan 2004	6 Eylül 1994	Ay Adaları
Esvatini Krallığı	7 Ocak 2010	11 Mart 1992	Gine
Cezayir	22 Nisan 1994	27 Ağustos 1992	Gine Bissau
Cape Verde	22 Mart 2004	28 Mayıs 2004	Ruanda
Kamerun	25 Şubat 1995	25 Eylül 2018	Sao Tome ve Principe
Kenya	28 Mayıs 2004	14 Mart 1996	Senegal
Kongo	23 Eylül 2011	2 Kasım 1994	Seyşeller
Fildişi Sahili	19 Kasım 1996	25 Temmuz 1992	Sudan
Lesoto Krallığı	28 Eylül 2012	13 Mart 1995	Sierra Leone
Liberya	22 Mayıs 1996	7 Şubat 2019	Tanzanya
Libya	16 Mart 1992	28 Aralık 2010	Togo
Madagaskar	26 Mayıs 1993	1 Temmuz 1998	Tunus
Malavi	21 Mayıs 2004	19 Ağustos 1995	Uganda
Mali	26 Kasım 1996	18 Kasım 1993	Zambiya
Mauritius	19 Temmuz 1996	24 Ekim 2008	Zimbabve

Ek-4. 1990 Sonrası Diplomatik İlişkiler Kurulan Amerika Bölgesi Ülkeleri

Ülkeler	Gün/Ay/ Yıl	Gün/ Ay/ Yıl	Ülkeler
ABD	28 Şubat 1992	27 Mart 1992	Küba
Arjantin	8 Kasım 1993	10 Şubat 1992	Meksika
Bolivya	8 Temmuz 1996	23 Kasım 1994	Nikaragua
Brezilya	23 Ekim 1992	6 Temmuz 1995	Panama
Şili	3 Kasım 1994	20 Nisan 2004	Paraguay
Honduras	22 Aralık 1994	25 Haziran 1996	Peru
Kanada	10 Temmuz 1992	1 Kasım 1994	Guatemala
Kolombiya	12 Aralık 1994	11 Ocak 1995	Uruguay
Kosta Rika	15 Ocak 1997	12 Mayıs 1995	Bolivarcı Venezuela

Ek-5. 1990 Sonrası Diplomatik İlişkiler Kurulan Asya ve Okyanusya Bölgesi Ülkeleri

Ülkeler	Gün/Ay/ Yıl	Gün/ Ay/ Yıl	Ülkeler
Avustralya	19 Haziran 1992	18 Eylül 1992	Lübnan
Bangladeş	26 Şubat 1992	5 Nisan 1993	Malezya
Arap Emirlikleri	01 Eylül 1992	20 Aralık 1994	Maldivler
Bahreyn	06 Eylül 1996	16 Nisan 1992	Moğolistan
Brunei Sultanlığı	24 Kasım 1995	3 Ağustos 1999	Myanmar
Butan Krallığı	7 Şubat 2013	28 Şubat 1995	Nepal
Çin	2 Nisan 1992	13 Temmuz 1992	Umman Sultanlığı
Afganistan	16 Kasım 1994	2 Ekim 1995	Özbekistan
Filistin	15 Nisan 1992	9 Haziran 1992	Pakistan
Fiji	18 Mart 2010	30 Ağustos	Kazakistan
Filipinler	27 Mart 1992	19 Ocak 1993	Kırgızistan
Hindistan	28 Şubat 1992	24 Şubat 1992	Suudi Arabistan
Endonezya	24 Eylül 1992	15 Ağustos 1994	Singapur
Ürdün	13 Şubat 1993	4 Ağustos 1992	Sri Lanka
İran	12 Mart 1992	28 Mart 1992	Suriye
İsrail	7 Nisan 1992	28 Mayıs 1992	Tacikistan
Irak	30 Mart 1992	7 Temmuz 1992	Tayland
Kamboçya Krallığı	28 Aralık 1994	9 Haziran 1992	Türkmenistan
Güney Kore	23 Mart 1992	23 Eylül 1992	Vietnam
Kuzey Kore	30 Ocak 1992	27 Eylül 1992	Japonya
Kuveyt	10 Ekim 1994	25 Şubat 1992	Yemen
Laos	22 Mayıs 1995	29 Haziran 1992	Yeni Zelanda

Ek-6. 1990 Sonrası Diplomatik İlişkiler Kurulan Avrupa Bölgesi Ülkeleri

Ülkeler	Gün/Ay/ Yıl	Gün/ Ay/ Yıl	Ülkeler
Arnavutluk	23 Eylül 1993	21 Ocak 1992	Lihtenştayn Prenslığı
Almanya	20 Şubat 1992	1 Haziran 1992	Lüksemburg
Andorra Prenslığı	30 Nisan 1996	27 Nisan 1992	Macaristan
Avusturya	20 Şubat 1992	9 Ocak 1995	Malta
Belarus	11 Haziran 1993	29 Mayıs 1992	Moldova
Belçika Krallığı	17 Haziran 1992	19 Aralık 2007	Monako
Bulgaristan	5 Haziran 1992	24 Nisan 2008	Karadağ
Bosna Hersek	9 Şubat 1995	23 Mayıs 1992	Vatikan
Büyük Britanya	11 Mart 1992	1 Nisan 1992	Hollanda
Çek	29 Ocak 1993	5 Haziran 1992	Norveç
Danimarka	2 Nisan 1992	21 Şubat 1992	Polonya
Estonya	20 Nisan 1992	5 Haziran 1992	Portekiz
Finlandiya	24 Mart 1992	19 Haziran 1992	Romanya
Fransa	21 Şubat 1992	4 Nisan 1992	Rusya
Gürcistan	18 Kasım 1992	19 Nisan 2002	San Marino
İrlanda	1 Temmuz 1996	21 Ağustos 1997	Sırbistan
İzlanda	27 Şubat 1998	28 Haziran 1995	Kuzey Makedonya
İspanya Krallığı	11 Şubat 1992	14 Ocak 1992	Türkiye
İsveç Krallığı	8 Mayıs 1992	23 Kasım 1993	Slovakya
İsviçre	21 Ocak 1992	20 Şubat 1996	Slovenya
İtalya	8 Mayıs 1992	6 Şubat 1992	Ukrayna
Letonya	11 Ocak 1994	26 Ocak 1995	Hırvatistan
Litvanya	20 Kasım 1995	2 Nisan 1992	Yunanistan

Ek-7. Azerbaycan'ın uluslararası örgüt ve ya kuruluş üyelikleri

Yıllar	Örgüt veya Kuruluşlar
1991	İslam İşbirliği Teşkilatı (OIC), Birleşmiş Milletler Örgütü (BM), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü (AGİT), Uluslararası Para Fonu (IMF), Avrupa İmar Ve Kalkınma Bankası (EBRD), BM Asya ve Pasifik Ekonomik ve Sosyal Komisyonu'na (UNESCAP),
1992	Dünya Bankası (IBRD), Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT), İslami Kalkınma Bankası (IDB), İslam Dünyası Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (ISESCO), Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ), Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (ITU)
1993	Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu (UNECE), Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Örgütü (UNIDO), Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü(OPCW), Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO),
1994	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) çerçevesinde Barış İçin Ortaklık (BİO)'ya
1995	Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), Uluslararası Finans Kurlusu (IFC), Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (WIPO),
1999	Asya'da Etkileşim ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı (AİGK), Avrupa Birliği (AB), Asya Kalkınma Bankası (ADB), Kapsamlı Nükleer Test Yasaklama Antlaşması (IAEA),
2001	Avrupa Konseyi (AK), Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO),
2003	Dünya Ticaret Örgütüne (WTO),
2005	Arap Devletleri Ligne (AL),
2006	Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütüne (GUAM),
2009	Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyine (CCTS),
2011	Bağılantısızlar Harekâtına, Afrika Birliğine <i>gözlemci statüsüne</i> ,
2013	Körfez İşbirliği Konseyine(GCC),
2016	Asya Altyapı Yatırım Bankası (AIIB),